

LAARI 2009

Vuosikirja
Suomen maatalousmuseo Sarka

Sisällys

Teppo Vihola	Esipuhe	4
Auli Tourunen	Karjankasvatusta maalla ja kaupungissa – eläimet Turussa ja sen ympäristössä historiallisella ajalla	6
Jari Niemelä	Maitotalous murroksessa 1880-luvulla	15
Johanna Laitamäki	Työhevosen merkityksen muutos Suomessa	33
Leena Rossi	Koiviston evakoiden kotieläimet sodan jaloissa	55
Hilja Toivio	Kun broilerit muuttivat navettaan	79
Sampsa Heinonen	Vegaanin ystävä ja vastuullisen kuluttajan ateria – Luonnonmukaisen kotieläintalouden kehitys Suomessa	94
Riina Nurmio	Käpylehmistä pehmoleluihin	114
Iina Wahlström	Kinahmin Anttila, Suomen maatalousmuseon kesäkohde Nilsiässä	126
	Toimintakertomus 2009	128

LAARI 2009 - Suomen maatalousmuseon vuosikirja

Toimittaja: Iina Wahlström

Ulkoasu ja taitto: Tanja Altti, Raisa Rautionmaa

Kuvat: Suomen maatalousmuseo Saran arkisto, ellei toisin mainita
Etukannen kuva:

Paperi: G-Print 115 g/m²

Painopaikka: Kopijyvä Oy, Jyväskylä 2011

ISSN: 1796-3990

Esipuhe

Vuoden 2009 Suomen maatalousmuseon vuosikirja Laari 2009 on museon historiassa viides. Vuosikirjan tarkoituksena on ollut tuoda esiin maataloushistorian osaluoteita ja museon vuotta ja tällä linjalla jatketaan edelleen.

Vuoden 2009 Laarin artikkelit käsittelevät kotieläintaloutta, joka on ollut suomalaisen maatalouden keskeinen osa aina ja jonka asema maataloudessa on edelleen korostunut 1800-luvun puolivälin jälkeen. Silloin siitä muodostui maatalouden kasvavan kaupallistuvan osan keskeisin sisältö ja suomalaisten maatalojen rahatulosta suurin osa alkoi muodostua nimenomaan karjatalouden tuotannosta. Nyt käsillä olevan kirjan artikkelit liittyvät toisiinsa teemallisesti hyvin väljästi. Artikkelit muodostavat eräänlaisen kukkakimpun, joiden toivotaan antavan mahdollisimman monella lukijalle jotain omaa ja kiinnostavaa.

Jutun kirjoittajista Auli Tourunen on turkulainen arkeologi ja artikkeli perustuu hänen väitöskirjaansa Eläimet kaupungissa. Johanna Laitamäen ja Riina Nurmion artikkelit perustuvat heidän pro gradu -tutkielmiinsa. Jari Niemelä on Turun yliopiston Suomen historian lehtori ja dosentti, joka on tutkinut muun ohessa myös maatalouden historiaa. Leena Rossi on Turun yliopiston kulttuurihistorian tuntiopettaja, ja luennoinut artikkelinsa aiheesta. Hilja Toivo on kirjoittanut Suomen siipikarjanhoitaja yhdistyksen historian ja käsikirjoituksen Suomen maatalousmuseon broilerituotannon 50-vuotista taivalta käsittäneeseen näyttelyyn Tipitii. Sampsa Heinonen on pitkän linjan luomumies ja työskentelee nykyään johtajana Organic Food Finland -projektissa.

Kiitän kirjoittajia heidän panoksestaan ja toivon, että kirjasta on iloa sen lukijoille.

Teppo Vihola
museonjohtaja

Karjankasvatusta maalla ja kaupungissa – eläimet Turussa ja sen ympäristössä historiallisella ajalla

Yleistä

Kotieläinten varhaishistoriaa voidaan tutkia arkeologisten luulöytöjen ja historialliselta ajalta säilyneiden kirjallisten lähteiden avulla. Arkeologisista luulöydöistä voidaan päätellä mitä eläimiä kasvatettiin, minkä ikäisinä ne teurastettiin ja mitä sukupuolta ne edustivat. Kirjallisissa lähteissä kuvaillaan eläinten arvoa, yleisyyttä, ulkonäköä tai joskus jopa nimiä. Näitä tietoja voidaan käyttää apuna tutkiessa entisajan karjankasvatusta ja sen tavoitteita. Kotieläinten yleisyys, arvostus ja merkitys ovat vaihdelleet eri vuosisatoina riippuen siitä, miten hyvin ne ovat vastanneet kulloisenkin yhteiskunnan tarpeisiin. Esimerkiksi hevosen rooli on muuttunut vuosisatojen aikana, mutta sen arvostus on pysynyt korkealla. Hevosta käytettiin esihistoriallisena aikana niin ratsuna kuin ravintonakin. Myöhemmin se muuttui tärkeäksi maatalous- ja metsätyökumppaniksi ja nykyään hevoset palvelevat pääasiassa virkistyskäytössä.

Turun kaupungin arkeologisilta kaivauksilta on löydetty runsaasti eläinten luita, jotka kertovat karjankasvatuksesta

ja eläimistä niin Turun kaupungissa kuin sitä ympäröivällä maaseudulla keskiajalta 1700-luvulle. Eläinten läsnäolo kaupungeissa voidaan tutkia eri tavoin: esimerkiksi historialliset lähteet kertovat kaupungin asukkaiden maksamista karjaveroista. Joskus arkeologisilta kaivauksilta löytyy merkkejä kaupungin eläinasukkaista kuten navettoja, lantakerroksia, eläinten ruoaksi tarkoitettuja kerppuja tai vastasyntyneiden eläinten luita, jotka ovat yleensä peräisin kaupungissa syntyneistä eläimistä.

Keskiajalla karjankasvatuksen pääasiallinen haaste oli kerätä riittävästi talviruokaa kaikille eläimille. Heinää ei viljelty, vaan eläinten talvisaikaan tarvitsema rehu kerättiin luonnonniityiltä ja rannoilta, joita oli rajallinen määrä. Asutuksen tiivistyessä ajan mittaan tämä ongelma kasvoi, sillä uutta peltoa oli helppo raivata vanhoista niityistä. Näin siis peltopinta-ala kasvoi, mutta samalla menetettiin niittyjä. Pysyvässä peltoviljelyssä peltoa tarvitsee lannoittaa säännöllisesti, jotta se pystyy tuottamaan satoa vuosi vuoden jälkeen. Keinolannoitteiden puuttuessa paras keino oli lehmän lanta, joten kasvava

peltopinta-ala vaati yhä suuremman määrän karjaa niittyjen vähyydestä huolimatta. Talvinen karjanhoito alkoikin keskittyä vain pitämään eläimet hengissä talven yli nälkäruokinnalla: karjalle syötettiin tiukasti säännöstellyn heinän lisäksi olkia, kuivattuja lehtiä, nauriin naatteja, jopa vanhoja olkikattoja revittiin huonona rehuvuosina keväisin eläinten ruoaksi. Kevään koittaessa eläimet eivät aina jaksaneet kävellä itse ulos navetasta. Kaikki tämä nälkäruokinta vaikutti tietysti myös eläinten kokoon ja ne jäivät pieniksi ja laihoiksi nykyeläimiin verrattuna. Myös sukukypsyys saavutettiin myöhemmin, ja hieho saattoi poikia ensimmäisen kerran vasta neljävuotiaana.

Nauta

Turun kaupungista löydetyissä luuaineistossa nauta on yleisin eläin ja suurin osa kaupungissa keskiajalla kulutetusta lihasta oli naudanlihaa. Nauta oli keskeinen ja tärkeä eläin niin maaseudulla kuin kaupungissakin, mutta sitä on arvostettu eritavalla. Kaupungissa pidettiin lypsylehmiä tuoreen maidon ja voin saamiseksi. Kaupunkilaisen ongelma oli riittävä laidun; paimenpoika vei kaupungin lehmät muurien ulkopuolelle päivällä ja toi takaisin yöksi. Tämä ei kuitenkaan riittänyt kattamaan kaupungin lihantarvetta, joten maaseudulta tuotiin härkiä Turkuun teurastettaviksi. Kaupungin käsityöläisille

Luuluistin 1300-luvulta, valmistettu naudan luusta. Kuva: Mikko Kyyräinen/Turun museokeskus

Lampaan tai vuohen lantioluu, johon sijoiltaan mennyt reisiluun pää on kovertanut uuden lonkkamaljan alkuperäisen viereen. Kuva: Auli Tourunen

naudat olivat ennen kaikkea raaka-aineen lähde. Maaseudulta tuotiin vuotia kaupunkiin kenkien ja muiden nahkatuotteiden raaka-aineeksi, sarvia sarviesineiden valmistukseen ja luita luuesineisiin kuten luuluistimiin, kamppoihin ja värttinänkehriin. Kauppiaille naudat merkitsivät lihaa ja nahkoja ulkomaan vientiin.

Vaikka Turun kauppiaille ja käsityöläisille naudat tarkoittivat arkipäivässä ennen kaikkea kauppa-artikkeleita ja raaka-ainetta, oli heidänkin jokapäiväinen leipänsä riippuvainen maaseudun viljan tuotannosta ja näin välillisesti naudoista. Toisin kuin nykyään, lihan- tai maidontuotanto ei ole ollut nautojen kasvattamisen päätarkoitus, vaan eläinten suuri

määrä liittyy sen rooliin keskeisenä lannantuottajana. Leipä ja vilja olivat pääasialliset ruokatarpeet, joten viljasadon onnistuminen oli elintärkeää. Lannan tuottaminen pyrittiin maksimoimaan pitämällä runsaasti eläimiä, vaikka niiden ruokinta jäikin sen takia niukaksi, koko pieneksi ja maidontuotantokin kovin vaatimattomaksi. Maitoa kuitenkin arvostettiin, ei niinkään itse maitona mutta siitä saatavana voina. Voilla maksettiin kruunun verot tai sitä saatettiin myydä ulkomaille. Lypsävien merkitys näkyy esimerkiksi veroluetteloissa, joissa ”mahoista” lehmistä (jotka eivät siis poikineet kyseisenä vuonna) maksettiin vähemmän veroa kuin lypsävistä. Myös vetohärät olivat tärkeitä, sillä niiden avulla saatiin

pelto muokattua, vilja kasvamaan ja leipä pöytään. Tuotanto oli siis tasapainoilua niukkojen resurssien ja erilaisten tarpeiden tyydyttämisten välillä.

Niukan ruokinnan takia nautojen koko jäi paljon nykyeläimiä pienemmäksi. Keskiajalla lehmän keskimääräinen säkäkorkeus Turussa oli vain 104 cm. Toisin kuin nykysuomenkarjalla, keskiaikaisilla naudoilla oli myös sarvet. Historiallisista lähteistä löytyy myös tietoja väreistä: vielä 1700-luvun lopussa ja 1800-luvulla vetohärkiä kuvaillaan mustiksi, ruskeiksi, valkoisiksi ja punaisiksi erilaisin valkoisin merkein. Oululaisissa lähteissä esiintyy vielä 1700-luvulla ja 1800-luvun alussa monenkirjavaa karjaa ja vain yksi lehmä kuvaillaan tyypilliseksi lapin lehmäksi,

valkoiseksi ja sarvettomaksi. Nykyisen suomenkarjan värin vakiintuminen ja sarvien häviäminen ovat siis melko uusia ilmiöitä ja jalostuksen tulos.

Lammas

Lampaat ovat Turun luuaineiston toiseksi yleisimpiä eläimiä. Niitä pidettiin ensisijaisesti villan vuoksi, vaikka se ei viranomaisten mielestä 1700-luvulla kovin korkealaatuista ollutkaan. Suomenlampaalla oli tuolloin vielä alusvillan lisäksi pitkää, karkeaa päällyskarvaa ja vaikka tämänkaltainen villatyyppe soveltui hyvin kotitarvevalmistukseen, laajamittainen tuotanto tarvitsi tasalaatuisempaa raaka-ainetta.

Naudan sarvesta valmistettuja makkarasarvia. Kuva: Taina Ilmonen

Kaupungissa lampaiden kasvattaminen ei ollut yleistä, joten suurin osa Turussa kullutetusta lampaanlihasta oli peräisin maaseudulta. Lampaista laidunnettiin yleisesti saarissa kesäaikaan. Joissain lampaanluissa oli havaittavissa merkkejä pahoista, mutta parantuneista murtumista ja vaurioista. Esimerkiksi eräältä yksilöltä lonkka oli mennyt sijoiltaan ja reisiluun päälle oli kovertanut uuden lonkkamaljan entisen viereen. Tällainen eläin on ontunut pahasti ja silti se on pidetty hengissä niin kauan, että muutokset luissa ovat selkeät. Osa tämänkaltaisista onnettomuuksista on voinut tapahtua nimenomaan kesälaitumilla ihmisen suoran valvonnan ulottumattomissa.

Lampaat ovat olleet pienikokoisia. Keskimääräinen säkäkorkeus keskiajalla oli vain 58 cm ja eläimet vielä pienenevät 1600- ja 1700-luvuilla. Sekä kirjalliset lähteet että Heini Kirjavaisen tutkimat arkeologiset tekstiililöydöt osoittavat, että lampaista oli niin harmaita, mustia, ruskeita kuin valkoisiakin. Pässeillä oli sarvet, samoin osalla uuhista. Myös nelisarvisia lampaista oli olemassa: niillä on kasvanut kaksi sarvea kummallakin puolella päätä.

Vuohi

Vuohien merkitys kaupungissa ja maaseudulla muuttui keskiajalta historialliselle ajalle. Keskiajalla vuohi oli todennäköi-

sesti harvinainen näky kaupunkikuvassa, ja niiden pitäminen kaupungissa yleistyi vasta keskiajan jälkeen. Kirjalliset lähteet kertovat, että kaupungissa pidettiin vuohia ainakin 1700- ja 1800-luvuilla, ja keskiajan jälkeisistä kerrostumista löydettyjen vuohen luiden anatominen jakauma kertoo niiden käyttämisestä lihaeläiminä. 1700-luvulla vuohia pidettiin ongelmallisina, koska ne aiheuttivat vahinkoa esimerkiksi nuorille metsän taimille. Nuoremmissa lähteissä vuohet esiintyvät köyhän miehen lehminä, joiden pito vaati vähemmän resursseja - laadukasta laidunta tai ruokaa - kuin naudat.

Keskiajalla vuohien kasvattaminen liittyi sen sijaan karjanhoidon erikoistumiseen. Vuohi ei varsinaisesti tuota mitään korvaamatonta, vaan siitä saa maitoa, sarvia ja nahkoja samaan tapaan kuin naudoilta ja lampailta. Naudat olivat kuitenkin ylivoimaisia lannantuottajia sekä vetoeläimiä ja lampaista tarvittiin villan takia. Vuohet kuitenkin tuottavat paljon hyvää maitoa vähällä ruoalla, joten joskus vauraat tilat saattoivat erikoistua vuohien pitämiseen, oletettavasti vuohen juuston ja pukin nahkojen tuottamiseen. Pukin nahkoja, jotka olivat arvokasta säämiskän raaka-ainetta, tuotiin Turkuun maaseudulta. Nahoissa oli usein vielä sarvet ja jalkojen alaosat kiinni. Niiden avulla ostaja pystyi arviomaan nahan iän ja laadun paremmin, ja niitä saatettiin myös käyttää kahvoina nahkaa muokatessa.

Suurin osa keskiaikaisista vuohen luista on nimenomaan nahkojen mukana kaupunkiin kulkeutuneita luita. Vuohien pitämisen yleistymisen myöhemmin historiallisena aikana saattaa liittyä laidunmahdollisuuksien heikentymiseen kaupungin ympäristössä.

Sika

Toisin kuin vuohet, siat olivat olennainen osa kaupunkikuvaa jo keskiajalta lähtien, joskin niiden luita on aineistossa vähemmän kuin naudat ja lampaan luita. Kaupungissa syntyi paljon jätettä jota siat pystyivät hyödyntämään, joten niiden ruokinta oli helpompaa kuin nautakarjan. Kirjallisten lähteiden mukaan sikoja asui kaupungissa paljon, 1600-luvun verokirjojen mukaan enemmän kuin nautoja. Luuaineistossa on runsaasti pienten porsaiden luita. Tämä viittaa siihen, että sikoja syntyi ja myös kuoli paljon kaupungissa. Siat viettivät melko vapaata elämää, etsien ruokaa kaduilta ja pihoilta ja – kirkonmiesten kauhistukseksi - hautausmailta. Vapaudessa oli vaaransa, ja joskus sian luista löytyy merkkejä murtumista. Suurin osa Turussa kulutetusta sianlihasta oli todennäköisesti peräisin kaupungissa kasvaneista eläimistä, sillä maaseudulla siat olivat melko harvinaisia.

Keskiaikaiset siat olivat ulkonäöltään erilaisia kuin vaaleanpunaiset, pitkärun-

koiset ja lyhytjalkaiset nykypossut. Siat muistuttivat tuolloin enemmän villisikojä ja niillä oli pitemmät jalat, ja hoikempi ruumiinrakenne. Säkäkorkeus oli keskimäärin 71 cm.

Hevonen

Hevosen luut ovat harvinaisia kaupunkien luuaineistoissa. Turun luuaineistosta, joka koostuu noin 94 000 luunpalasta, vain 20 tunnistettiin hevosen luuksi. Hevosen lihaa ei syöty keskiajalla ja koska ruhot hävitettiin kaupunkikerrosten ulkopuolella, niiden luut hautautuivat vain harvoin kaupungin tunkioihin. Ne hevosen luut, jotka ovat löytäneet tiensä kaupunkikerrokseen – hevosen jalkojen alaosan luista saa esimerkiksi erinomaisia luuluistimia.

Vaikka osteologiset tiedot hevosista ovatkin niukat, historialliset lähteet kertovat niiden ulkonäöstä ja hoidosta. Koska hevoset olivat arvokkaita eläimiä, niitä kuvaillaan tarkoin kruunun tiedoissa ja perunkirjoituksissa. Hevoset olivat pienikokoisia, oikeastaan poneja. Niiden väriyty vaihteli, kuten nautojenkin, valkoisesta monenkirjavien kautta mustaan. Hevosia pyrittiin ruokkimaan paremmin kuin muita eläimiä, ja niille varattiin enemmän heinää talven varalle kuin esimerkiksi naudoille. Kesällä hevoset saatiin päästää irti kesälaitumille metsiin,

missä usean eri kylän eläimet kokoontuivat suureksi yhteislaumaksi.

Urbaanit eläimet

Keskiaikainen kaupunki oli täynnä eläimiä ja elämää. Sekä kaupungissa että maaseudulla kasvatettiin karjaa, mutta osittain eri syistä ja erilaisissa olosuhteissa. Kaupungin eläimet toimivat pääosin täydentämässä päivittäistä ruokavalioita (lypsylehmät), kulkuvälineinä (hevoset)

sekä hyödyntämässä olemassa olevia ruokintaresursseja (siat). Suurin osa kaupungin tarvitsemista eläinkunnan tuotteista – käsityön raaka-aineet, kaupan artikkelit ja ravintona käytetty liha – tuotiin kaupunkiin maaseudulta. Maaseudulla eläimet muodostivat tärkeän osan maatalouselinkeinon kokonaisuutta. Kaupungin läheisyys ja sen tarpeet vaikuttivat epäilemättä omalta osaltaan maaseudun karjanhoidon suuntautumiseen niukkojen ruokintaresurssien asettamisessa raameissa.

*Eläinten tallaamat polut eivät ole enää osa kaupunkimaisemaa, laitumilla niitä vielä näkee. Loimaa 2010.
Kuva: Iina Wahlström. Yksityiskokoelma.*

LÄHTEET

Gadd, Pietari Adrian 1783: *Pietari Adrian Gaddin kertomus Turun ja Porin Läänin sekä Ahvenanmaan maalaislinkeinoista v. 1783*. Toim. Saini Laurikkala. Turun Historiallinen Arkisto V: 94-127. 1936.

Grotenfelt, Gösta 1918: *Vanhanaikainen suomalainen maitotalous*. Kustannusosakeyhtiö Otava.

Kirjavainen, Heini 2003: *Åbo Akademin tontin keskiaikaiset tekstiilityypit*. SKAS 1.

Kirjavainen, Heini & Riikonen, Jaana 2005: *Tekstiilien valmistuksesta Turussa myöhäisrautakaudella ja keskiajalla*. Muinaistutkija 3.

Kuujo, Erkki 1981: *Turun kaupungin historia 1366-1521*.

Niemelä, Jari 2008: *Talonpoika toimessaan*. Suomen maatalouden historia. SKS.

Nikula, Oscar 1987: *Åbo Stads Historia 1521-1600*. Åbo Stad.

Nikula, Oscar 1971: *Turun kaupungin historia 1721-1809. Toinen nide*. Oy Lounaisrannikko.

Suomen hopeaveroluettelot 1571: *Finlands sölfskattsegister af år 1571. Första häftet: Egentliga Finlands sölfskattregister*. Toim. August Gideon Fontell, Helsinki 1892.

Oulun kaupungin perunkirjoituksia 1653-1800. Toim. Alf Brenner. Suomen sukututkimusseuran julkaisuja XXV I-III. 1963-66.

Ruuth, Johan Wilhelm 1923: *Åbo stads historia under medeltiden och 1500-talet*. Bestyrrelsen för Åbo stads historiska museum.

Soininen, Arvo M. 1974: *Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle*. Historiallisia tutkimuksia 96.

Sähke, Irma 1963: *Varsinais-Suomen maanviljelys ja karjanhoito 1500-luvulla*. Varsinais-Suomen historia V, 5-6.

Tornberg, Matleena 1973: *Varsinais-Suomen karjatalous 1600-luvulla*. Licensiaattityö, Suomen Historia, Turun yliopisto.

Tourunen, Auli 2008: *Animals in an Urban Context - A Zooarchaeological study of the Medieval and Post-Medieval town of Turku*. Annales Universitatis Turkuensis Ser B, Humaniora 308. <https://oa.doria.fi/handle/10024/36630>.

Tourunen, Auli 2005: *Hevoseniha ja kristinusko*. Teoksessa Visa Immonen & Miikka Haimila (toim.) *Mustaa valkoisella. Ystäväkirja arkeologian lehtori Kristiina Korkeakoski-Väisäselle*.

Vilkuna, Kustaa 1931: *Suomen vetohäristä. Lisiä Varsinais-Suomen historiaan 1*.

Jari Niemelä

Maitotalous murroksessa 1880-luvulla

Kysymystä Suomen maatalouden tuotantopolitiikan suunnasta 1800-luvun loppupuolella on käsitelty pitkälti myöhemmän maitotaloustuotannon hallitsevuuden näkövinkkelistä. Kuitenkin 1880-luvulla käytiin vilkasta keskustelua eri mahdollisuuksista sopeuttaa suomalainen maatalous maailmantalouden muutoksiin. Tällöin maitotaloustuotanto oli jo hyvässä kasvussa, mutta keskusteluissa tuotiin esille viljatullit yhtenä mahdollisuutena. Samaan aikaan säädettiin margariinille tullit, joilla suojeltiin vain tuotantoa. Julkisessa keskustelussa syntyi rintamalinjoja, joiden muodostumista voi seurata lehdistössä ja samalla avautuu näkökulmia maatalouden rakenteelliseen kehittämiseen 1880-luvun Suomessa.

Viljakriisi ja maitotalouden mahdollisuudet

USA:sta tuli 1860-luvulla pysyvästi merkittävä tekijä Euroopan viljamarkkinoilla, kun kuljetuskustannukset alenivat ja maanosassa oli käytännössä kaikkialla voimassa viljan tullivapaus. Amerikkalaisen maatalouden suurempi tehokkuus

johti 1870-luvulla Eurooppaan tuotujen viljamäärien kasvaessa viljan hintatason selvään romahdukseen, ja tästä syntyi niin sanottu viljakriisi 1800-luvun lopulla. Eurooppalaisten tuottajien oli sopeuduttava. Suurtilalliset pystyivät tehostamaan tuotantoaan hankkimalla uutta teknologiaa ja paikoin siirtymään esimerkiksi sokerijuurikkaaseen. Toinen mahdollinen tuotantosuunta oli lypsykarjatalous, joka oli erityisesti pientuotannon tyypillinen reaktio viljakriisiin.

Kun koppeliviljely tuli yleisesti tunnetuksi, saatiin meikäläisille pelloille sopiva kiertoviljelyjärjestelmä, jolla voitiin lisätä rehuntuotantoa ja siten myös karjatalouden tuottavuutta. Koppeliviljely on menetelmänä peräisin Pohjois-Saksasta, missä ”koppelweiden” tarkoittaa pellon, niityn ja laitumen yhteiskäyttöä, niiden jatkuvaa vuorottelua.

Koppeliviljely ei kuitenkaan päässyt laajempaan tietoisuuteen ennen kuin 1800-luvun puolimaissa. Vanhin varma tieto koppeliviljelystä Suomessa on Euroajoelta Vuojoen kartanosta, missä aloitettiin koppelikierto 120 hehtaarin alalla

vuonna 1835. Vähitellen koppelikierron vuorottelu vakiintui sellaiseksi, että siinä viljeltiin: 1. kesänto, 2. syysvilja, 3. kolmi- tai nelivuotinen heinä ja 4. kevätvilja.

Koppeliviljelyyn kohdistui myös epäluuloja. Erityisesti vanhoille rintapelloille oltiin haluttomia kylvämään heinää tai muita rehukasveja. Esimerkiksi vuoden 1852 maanviljelyskokouksessa valtioneuvos von Born piti niittyviljelyn parantamista tärkeänä, mutta arvokkaita kylänvainioita ei hänen mielestään pitänyt kylvää heinälle ”ennen kuin opimme syömään ruohoa”.

Vaikeimpana pulmana koppeliviljelyyn siirtymisessä olikin viljanviljelyn säilyttäminen mahdollisimman laajana. Aluksi heinää ei kylvetty peltoon, vaan niityille, joita oli voitu valmistaa kylvökuntoon. Uusi koppeliviljelykierto järjestettiin monesti ensin nuoremmille viljelyksille, ja rintapelloilla käytettiin vanhoja menetelmiä. Vasta kun niittyjä oli saatu raivattua riittävästi kiertoon, voitiin vanhatkin pelot ottaa mukaan. Hyvin yleistä oli, että siirtymävaiheessa käytettiin yhdistettyä kolmivuoro- ja koppeliviljelyä. Sosiaalishistorioitsija Matti Peltonen on tullut siihen tulokseen, että heinäviljelyä kohtaan ei yleensä tunnettu mitään erityisiä ennakkoluuloja.

Yleisissä maanviljelyskokouksissa vuosina 1847 – 1852 keskusteltiin kiertoviljelystä ja karjanhoidon kehittämisestä, mutta vasta vuonna 1857 Mustialassa lypsykarjanpitoa esitettiin leipäviljanviljelyä korvaavaksi ja tukevaksi tuotantosuunnaksi: ”...ettei jyvän viljely saisi olla pääasia, vaan karjanhoito; siitä sitte tulisi parempi jyvän saalis”. Tällä tarkoitettiin sitä, että paremmalla ja laajemmalla karjanhoidolla saataisiin paitsi karjantuotteita myös enemmän lantaa peltokasvien ravinnoksi.

Karjatalouden parantaminen puhumattaakaan karjatalousvaltaiseen tuotantomuotoon siirtymisestä oli hidasta ja vaivalloista. Nimimerkki H. R-n kirjoitti Tapiossa vuonna 1867: ”Se on yleisesti tunnustettu asia että karjan hoito on luotettavin rahantulo keino maanviljelyksessä. Mutta vaikka se niin kyllä ymmärretään, niin on merkittävää että niin harvat tahtovat sitä oikein ruveta parantamaan siihen toivottuun tilaan.” Tämä kirjoitettiin maaliskuussa 1867, jolloin ei viedä tiedetty edessä olevista katastrofaalisista nälkävuosista. Ajatussuunnan mukaan viljan viljely on epävarmaa, mutta karjataloudessa ei juuri koeta katovuosia. Voidaan kysyä, vaikuttivatko nälkävuodet merkittävästi siirtymiseen karjatalousvaltaiseen tuotantoon?

Myönteinen vastaus ei ole ollut tavallinen yleisteoksissa, vaikka tällainen ”tuntuma” on ollut. Pentti Virrankoski on kirjoittanut Suomen historian yleisesityksessään:

Lyysäjä Pöytyällä 1900-luvun puolivälissä.

”..kokemukset [nälkävuodet] ravistelivat kansakuntaa, ja niiden on usein ajateltu olleen seuraavan aikakauden taloudellisen kehityksen päävirikkeenä. Sitä en kuitenkaan usko. - - - Sattui kuitenkin niin että ulkopuoliset voimat alkoivat heti 1860-luvun nälkävuosien jälkeen nostaa Suomea kurjuudesta ja ohjata kansaa vaurastumisen tielle.” Erkki K. Osmonsalo esitti lähes vastaavan käsityksen Suomen historian käsikirjassa jo vuonna 1949.

Arvo M. Soininen on todennut tutkimuksessaan Vanha maataloutemme vuodelta 1974, että ennen nälkävuosia vain valistunein osa maatalousväestöstä näyttää käsittäneen, että uudistuksia tarvittiin välttämättä. Katovuodet saivat Soinisen mukaan tavallisen kansanmiehenkin luottamuksen perinnäisiin viljelymenetelmiin horjumaan. Soininen viittaa Agathon Meurmanin vuonna 1892 ilmestyneeseen kirjaan Nälkävuodet 1860-luvulla ja J. V. Tallqvistin

vuonna 1898 ilmestyneeseen 1860-luvun katoja käsitelleeseen kirjoitukseen sekä V. F. Johanssonin vuonna 1924 painettuun teokseen *Finlands agrarpolitiska historia*. Meurman tunki maatalouskysymykset, sillä hän oli opiskellut Mustialassa ja hoitanut menestyksekkäästi omistamaansa Liuksialan kartanoa. Meurman kirjoittaa, että uudistukset olivat tarpeen ”jos haluamme elää”, mutta että ratkaisuvia olivat kuitenkin kansan valistustason

kasvu kansakoululaitoksen ansiosta ja monet muut suotuisat tekijät. Tallqvist toteaa lähinnä yleisen kehityskulun joltaneen muutoksiin maataloudessa. Tallqvist ja Johansson eivät kumpikaan näe nälkävuosia erityisesti uudistuksiin vaikuttaneena tekijänä.

Teppo Vihola toteaa tutkimuksessaan Leipäviljasta lypsykarjaan, että nälkävuodet olivat pääte piste perinnäisen maatalouden kaudelle: ”Niiden jäl-

keen tuskin kukaan valistunut ihminen saattoi uskoa vanhan maatalouden jatkamismahdollisuuksiin.” Vihola kuitenkin myös korostaa todellisen muutoksen hitautta. Suomen maatalouden historiassa Vihola toteaa, että monessa yhteydessä on esitetty nälkävuosien olleen lähtökohtana tuotantosuunnan muutokselle. Hän ei enää yhdy tähän, vaan tulkitsee muutoksen taustalla olleen yleinen koko suomalaista yhteiskuntaa koskettanut rakennemuutos. Kun suomalaiset siirtyivät vaihdantalouteen, myös maatalous kaupallistui, ja Vihola korostaa nimenomaan tätä kaupallistumiskehitystä.

Voin kirnumista käsin vuonna 1930 Lempäälässä. Kuva: Väinö Niemi

Rahatalouden tulo talonpoikaistalouteen tulee esille Kangasalalaisen kirjoittajan maaseutukirjeessä Uudessa Suomettaressa lokakuussa 1876: ”Työväki täällä on kallista, monen talon on täytynyt vähentää työvoimaansa ja asettaa peltoaan kylöheinälle sekä parantaa karjatalouttaan ja alkaa siitä ottaa suurempia tuloja. Tämä onkin ehkä nykyajalle sopivin ja helpoin rahan-keräyskeino.”

Kirjoittajan näkökulma on varsin erikoinen, kun hän tulkitsee ympäristössään havaitsemiaan muutoksia. Kuitenkin kirje ilmentää hyvin käsitystä karjataloustuotannon kehittämisen ja rahatalouden välisestä kytköksestä.

Aikalaiset kyllä kiinnittivät katovuosien aikana ja jälkeen huomiota siihen, että yksipuolinen viljanviljely ilman tehokasta karjataloutta kärsi paitsi lannoituksen puutteellisuudesta myös vuosittaisista sadonvaihteluista. Esimerkiksi maisteri Oskar Ernst Rönbeck neuvoi lokakuussa 1867 Åbo Underrättelserissä loimaalaisia talonpoikia: ”Luovu yksinomaisesta viljanviljelystä, jota olet tähän asti harjoittanut, jottei koko hyvinvointi olisi riippuvainen yhdestä hallayöstä; pane sen tähden puolet äärettömistä pelloistasi kylöheinälle, jotta voit parantaa ja lisätä karjaasi ja lannoittaa jäljelle jäävät viljavainiosi.”

Rönbeck piti yksiomaista viljanviljelystä ryöstöviljelynä, koska käytettävissä ei

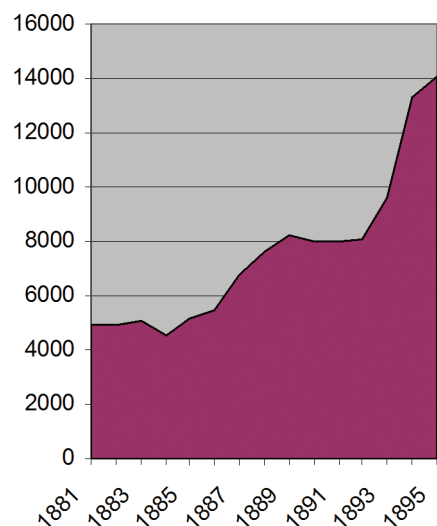
ollut riittävästi karjanlantaa. Hän moitti loimaalaisten vanhakantaista talonpitoa, jonka hän kärjisti perustuvan kolmeen tekijään: pellon ryöstöviljely, karjan näännytysruokinta ja metsien perinpohjainen hävittäminen.

Karjataloudessa alkoi vähittäinen nousu, jonka voi katsoa kulminoituneen 1880-luvulla. Vuosikymmenen puoliväliin osuu taitekohta, jolloin lehmien lukumäärä alkoi kasvaa voimakkaasti vuosittain. 1880-luvun alkupuolella Suomessa oli 796 000 lehmää, ja vuonna 1890 lehmiä oli jo 930 000. Tätäkin tärkeämpää oli yksittäisen lehmän tuotoksen kasvu. Tavanomaisista lypsymääristä on perin vaikea saada tietoja. Kaikesta päätellen lypsymäärien kehitys oli hidasta 1880-luvun lopulle saakka, mistä alkaen erityisesti heinän peltoviljelyn leviäminen kasvatti lehmien tuotosta. Vaihtelut olivat kuitenkin suuria: naapurien tuotomäärissä saattoi olla huomattava ero karjanhoidon tasosta riippuen.

Voin vienti lähti jyrkkään nousuun vuonna 1887. Tällöin alkoi talvimerenkulku linjalla Hanko – Kööpenhamina, mikä osaltaan avasi Tanskan markkinat suomalaisille. Tanskalaiset käyttivät suomalaista voita pääasiassa omaan kulutukseensa tai vientivoinsa ”väärentämiseen” eli tanskalaiseen voihin sekoitettiin halvempaa suomalaista. Kuitenkin vasta kun suomalaiset saivat solmittua kauppasuhteita

Englantiin, alkoi voinviennin verraton nousu, joka näkyy oheisesta kuviosta.

Voin vienti (bruttotonnia) vuosina 1881 – 1895.
Lähde: STV.

Voille ei tarvinnut kaavailla suojelutulleja, sillä voita ei saanut mistään Suomea halvemmalla, mutta huolestusta herätti margariinin tuonti. Ranskassa 1860-luvulla kehitetty naudantalista valmistettava ”keinovoi” oli alunperin tarkoitettu voin korvikkeeksi ja takaamaan rasvan-saanti myös köyhälle väestölle. Kun margariinia alettiin valmistaa kasvisrasvoista, siitä tuli voille todellinen kilpailija. Kaikkialla Länsi-Euroopassa huolestuttiin siitä, että margariinia saattoi käyttää voin väärentämiseen ja jopa myydä voina. Tämän vuoksi 1880-luvun puolivälin jälkeen useissa maissa annettiin säädöksiä

margariinin merkitsemisestä ja kaupasta, mistä Suomessa oltiin kovin tyytyväisiä. Erityisesti Englannin varsin ankara margariinilaki nosti voin hintaa. Sanomalehti Lounas saattoikin kirjoittaa: ”...*tuovi-liikkeen vaarallisin kilpailija näyttää kaikkialla joutuvan tarkan valvonnan ja ankaran rajoituksen alaiseksi...*”

Kun margariinia alkoi ilmestyä Suomen markkinoille, senaatti määräsi sille tuontitullin keväällä 1886. Tulli korotettiin kahden vuoden kuluttua moninkertaiseksi, mikä merkitsi käytännössä margariinin tuonnin loppumista. Vuonna 1892 kiellettiin margariinin valmistus, mitä perusteltiin vientivoin maineen säilyttämisellä; pieniäkään epäilyksiä voin väärentämisestä ei saanut syntyä. Margariinitulleista ei syntynyt minkäänlaista julkista keskustelua, mutta sitä enemmän tunteita kuohutti kysymys rukiin suojelutulleista.

Vapaakauppa vai viljatullit?

Viljakaupan vapaus oli yksi 1700-luvun puolivälissä nousseen maatalousmyönteisen ideologian pääpöytäkirjoista, joka toteutettiin Ranskassa vuonna 1774. Ruotsin valtakunnassa Kustaa III antoi vuonna 1775 asetuksen kotimaan viljakaupan vapauttamisesta muutamissa lääneissä, muun muassa koko Suomessa. Kokemukset olivat hyviä, ja vapaus

laajennettiin koko valtakuntaan vuonna 1780. Ulkomaiselta viljalta perittiin tulli, mutta katovuosina tuontia hyvitetiin tullivapauksin ja sisäisen viljakaupan vapaus helpotti myös tuontiviljan markkinointia. Viljan tuontisuoja oli kuitenkin osa aikakauden talouspolitiikkaa, jota noudatettiin koko Euroopassa.

Erityisesti Englannin teollinen nousu 1700-luvun jälkipuoliskolla laajensi maataloustuotteiden kauppaa, ja Englanti oli ensimmäinen maa, joka käytännössä poisti kaikki viljatullit vuonna 1846. Useimmat Euroopan maat seurasivat brittien esimerkkiä, mikä johti aluksi nouseviin hintoihin ja kannusti suurviljelijöitä viljantuotantoon.

Suomessa harjoitettiin vuoteen 1859 saakka protektionistista tullipolitiikkaa. Tällöin annettu asetus alensi tulleja ja vapautti Suomen ja Venäjän välisen kaupan lähes täysin. Viljan tuonti Venäjältä oli ollut vapaata jo autonomian ajan alkupuoliskolla, mutta vuonna 1864 tullit poistettiin kaikelta viljantuonnilta. Tullivapaus säädettiin olemaan voimassa vähintään 15 vuotta. Tällöin uskottiin viljan viennin mahdollisuuksiin sekä vapaan kilpailun hintoja tasaavaan vaikutukseen; tullien poistamisen puolesta puhui voimakkaimmin talonpoikaissäätö.

Monissa Länsi-Euroopan maissa alettiin keskustella viljatullien säätämisestä yhte-

nä keinona vastata viljakriisiin. Saksassa viljatullit tulivat voimaan jo vuonna 1879, ja niitä korotettiin useaan otteeseen. Ranska seurasi naapurinsa esimerkiksi kaksi vuotta myöhemmin. Ruotsissa oli toteutettu viljan vapaakauppa vuonna 1860, mutta viljatullit säädettiin uudelleen vuonna 1888. Ranskassa ja Saksassa viljatulleja korotettiin myöhemmin erityisesti ulkoeurooppalaisen viljan osalta. Saksassa esimerkiksi talonpoikaissiitto oli viljatullien korottamista vastaan, koska toimenpide suosisi sen mukaan vain suurviljelijöitä. Protektionismiin siirtymiseen vaikutti osaltaan 1880-luvun yleinen eurooppalainen taloudellinen lama ja myös ilmassa ollut sodan pelko.

Kun vapaa tuonti ja viljakriisi olivat tehneet kotimaisen viljanviljelyn huonosti kannattavaksi ja viljatulliasetuksen voimassaoloaika umpeutui, myös suomalaiset alkoivat keskustella tullien säätämisestä. Vuosina 1885 – 1887 sanomalehdistössä uutisoitiin ja keskusteltiin runsaasti Saksassa ja Ranskassa toteutetuista viljatulleista ja niiden korottamisesta sekä Ruotsin viljatullisuunnitelmista.

Keskustelussa viljatulleista muodostui kolme linjausta. Etelän suomenmieliset ja ylipäänsä alueen talonpojat kannattivat hyvinkin yksimielisesti tulleja. Ruotsinmieliset kannattivat liberalismiin nimissä tullivapautta ja lisäksi monen ruotsinkielisen keskustelijan mielessä oli myös

Lypsykarjalla oli komeat näyttelytilat Loimaan maatalousnäyttelyssä v. 1937. Kuva: Elias Hollo

maidonjalostuksen kehittäminen ja usein peitellysti myös teollisuuden tullipolitiikka Venäjän suuntaan. Monet kartanoitten ja suurtilojen omistajat olivat myös jo siirtyneet laajamittaiseen karjataloustuotantoon. Pohjois-Suomen asukkaat olivat ehdottomasti tullivapauden kannalla. Kaksi viimeksi mainittua ryhmää käyttivät ”lyömäaseenaan” maaseudun työväestön ja kaupunkiväestön etua.

Tampere-lehdessä julkaistiin syyskuussa 1885 pitkä artikkeli viljatulleista. Kirjoittaja kiinnitti huomiota siihen, että viinanpolttimot olivat alkaneet käyttää tuotannossaan maissia, joten talonpojat

eivät saaneet viljaansa markkinoiduksi edes tätä kautta. Toisaalta hän totesi, että viinanpolttimoiden käyttämä viljamäärä tuskin vaikuttaisi viljan hintaan merkittävästi. Oli myös pelättävissä, että maissille säädetty tulli hyödyttäisi vain Venäjän viljakauppiaita. Tärkein viljan hintaan vaikuttanut tekijä oli kuitenkin, ”että monet muut suuremmat maat ovat viime aikoina alkaneet lähettää markkinoille viljaa suunnattoman paljon”. Kirjoittaja kiinnitti myös huomiota siihen, että Etelä- ja Länsi-Suomessa käytetään Venäjän leipäviljaa vain vähän, mutta että se on sitä tärkeämpi Itä- ja Pohjois-Suomessa: ”Muutamissa osissa Viipurin

läänii syödään suurimmaksi osaksi Venäjän mattojauhoista leivottua leipää ja Oulun kaupungin kautta kulkee joka vuosi kymmeniä tuhansia jauhomattoja Oulun läänin köyhimpiin seutuihin petun höys-teeksi.” Viljatulli koskettaisi kipeästi työväestöä ja köyhintä maatalousväestöä, ja viimeisenä perusteluna viljatullin hylkäämiselle kirjoittaja esittää, että suomalaista viljaa voitaisiin viedä ulkomaille siemenviljaksi. Tämä ajatus perustui ilmeisesti siihen, että 1700-luvulla suomalaista kasikiruista oli viety jonkin verran siemeneksi Ruotsiin.

Ensimmäisenä julkisuuteen astui viljatullin puolesta Taivassalon isäntäyhdistys, joka keskusteli asiasta marraskuun kokouksessaan vuonna 1885 ja päätti ”kääntyä hallituksen puoleen anomuksella, että uutta tullitaksaa laadittaissa myöskin maanviljelys saisi kohtuullista suojelusta ulkomaiden, etenkin Venäjän viljan kilpailua vastaan, sekä kehoittaa isäntäyhdistyksiä ja maamiessseuroja lausumaan mielipiteensä maanviljelyksen nykyisestä asemasta ja tarpeista”.

Taivassalon isäntäyhdistys lähetti kysymyksestä maanviljelystoimituskunnan päällikölle avoimen kirjeen. Siinä korostettiin, että suomalaisten viljanviljelijöiden on aivan mahdotonta kestää Venäjän kilpailua. Jotta viljatullit eivät vaikeuttaisi köyhän väestönosan elämää, ne olisi pitänyt säätää tässä mielessä kohtuullisiksi,

niin että välttämättä tarvittava viljamäärä voitaisiin tuoda ulkomailta. Erikoiseksi asian tekee se, että aloitteellinen oli niminomaan yksi paikallinen maamiessseura ja että maanviljelys- ja talousseurat jäivät kokonaan sivuun. On mahdollista päätellä Taivassalon esimerkin nojalla, että paikalliset itsenäiset maamiessseurat tunsivat epäluottamusta enimmältään ruotsinkielisiä ja valtiovallan holhoamia maanviljelys- ja talousseuroja kohtaan ja halusivat tärkeiksi katsomissaan asioissa esiintyä nopeasti ja suoraan.

Sanomalehti Aura kannatti kohtuullisia viljatulleja, jotta vilja kulkisi ylituotantoalueilta alituotantoalueille. Lehden linjan mukaisesti viljatullit kiinnitettiin myös suomalaisuuskytymykseen: ”Suomen maa ensikädessä suomalaisille.” Uudessa Suomettaressa nimimerkki S.K. arveli viljatullien kautta nousevien hintojen kohottavan myös maataloustyöväestön palkkoja. Muuten hän perusteli viljatullien tarpeellisuutta samoin kuin muidenkin lehtien kirjoittajat. Hämeen Sanomat kirjoitti tammikuussa 1886: ”...edistettävä maanviljelystä, jossa suhteessa viljatulli ja maanviljelyslainain tunnollinen käyttäminen ovat myös oivalliset”. Suomenmielisten kantana oli, että Suomeen pitäisi säätää viljatullit, jotta maatalouden asema voitaisiin turvata; viljan tuotanto voitaisiin hoitaa kotimaassakin.

Ruotsinmielinen Wiborgsbladet totesi jo toukokuussa 1885, että valtion rahatilanne oli niin hyvä, että viljatullien säättämiseen ei ollut tarvetta. Lehti puolusti ylipäänsä vapaakauppaa, ja sen mukaan esimerkiksi Saksan viljatullien korotukset liittyivät maan sotilaalliseen varustautumiseen ja Itävallassa puolestaan maan kehnoihin finansseihin. Samoin ruotsinmielinen Åbo Tidning piti viljatulleja vahingollisena erityisesti köyhemmälle väestölle, eikä protektionismia pitäisi muutenkaan suosia. Helsingfors Dagblad kommentoi aikaisemmin kerrottua Tampereen Sanomien kirjoitusta ja totesi, että keitä viljatullit sitten koskettaisivat enemmän kuin vähäosaisia. Ruotsinkielisten lehtien kirjoittelussa tulee selvästi esille, että työväestön asemaa haluttiin käyttää nimenomaisena perusteena viljan tullivapaudelle. Suomenmielisellä puolella oli valmiina vastaveto: Aamulehti viittasi siihen, että maatalouden työväestö ei suinkaan elänyt rahataloudessa. Tämän vuoksi viljan hinta ei sinänsä ollut oleellinen, sillä *”kapan ne maksavat päivältä olipa vilja kalliimpaa tai huokeampaa”*.

Österbottniska Posten piti suomenkielisten sanomalehtien aloittamaa kirjoittelua viljatullien puolesta vastuuttomana. Lehti piti viljatullien puolustamista kostoiskuna Venäjää kohtaan, joka oli ottanut käyttöönsä omia tullejaan Suomen tavaroille. Se oli vaarallista ajattelua, ja kaiken lisäksi kostoisku koskisi enemmän Suo-

men työväestöä kuin Venäjää. Helsingfors Dagblad referoi tätä kirjoitusta ja korosti, että venäläiset lisäisivät suomalaisen teollisuuden tullirasitusta, jos Suomeen tulisi viljatulli. Ruotsinmieliset sanomalehdet lähtivät kirjoittelussaan suojelutulleja ylipäänsä vastustavasta liberaalista talouspoliittisesta näkökulmasta. Perusteluissaan ne toivat hanakasti esille viljatullien köyhälle väestönosalle tuoman rasituksen. Toisaalta ruotsinmieliset pelkäsivät, että pääosin heidän hallinnassaan ollut vahvasti Venäjän kaupasta riippuvainen teollisuus kärsisi venäläisten vastatoimista.

Pohjoisen näkökantaa edusti Oulun Lehti, joka totesi *”muutamien viljelijäin Turun läänissä”* olleen puuhaamassa viljatullia. Lehti piti viljatullia ehdottomasti kielteisenä: *”...sitä turmiollisempaa hanketta tuskin voidaan keksiä.”* Viljatulli olisi Oulun Lehden mukaan suonienisku Pohjois-Suomelle, josta hyötyisivät aini harvat viljelijät, kun sen sijaan valtaosalle väestöstä se merkitsisi uutta veroa. Oulun Lehti palasi asiaan usean kerran ja kommentoi kärkkäästi toisten sanomalehtien viljatullimyönteisiä kirjoituksia. Kun sanomalehti Laatokassa oli ollut tällainen artikkeli, Oulun Lehti kirjoitti: *”...nimimerkki 'Maamies' - - - jonka todisteiden juoksua on hieman vaikea ymmärtää, näyttää toteen, että meidän maan (teollisuus ja) maanviljelys joutuvat perikatoon, jollei niitä suojata tuonti-tullilla Venäjää vastaan.”*

Pohjoissuomalaisten reaktio etelän talonpoikien viljatullihankkeisiin oli jyrkästi tuomitseva.

Varsinaissuomalaiset maanviljelijät pitivät Turussa Kupittaaan paviljongilla yksityisen kokouksen maaliskuussa 1886. Asiasta alusti Aura-lehden päätoimittaja Kosti Vehanen, joka tunnettiin ääriennonomaanina, mutta myös vapaamielisenä.

Viljatullikysymyksessä Vehanen kuitenkin puolusti protektionismia. Hän selitti puheensa aluksi, miten 1800-luvun alussa ja puolivälissä useimmat kansat olivat asettuneet vapaakaupan puolelle, mutta että ne *”olivat viime vuosikymmeninä yhä enemmän ruvenneet kääntymään suojelutullien ystäviksi”*. Vehanen selitti: *”Kansan taloustieteen harjoittajista tosin vielä sinä päivänä kuin vapaakaupan ystävät ovat verrattain monilukuisemmat, vaan käytännöllisempien valtiomiesten kesken on vapaakaupan ystävien lukumäärä suuressa määrin vähentynyt, jota todistaa sekin seikka, että Pohjois-Amerikassa, Ranskassa, Saksassa, Tanskassa, Norjassa, Venäjällä ynnä melkein kaikkialla muualla paitsi Englannissa ja Suomessa on jo viljatullit, jotka vapaakauppiaiden oppijärjestelmän mukaan ovat jos mitkään vältettävät.”*

Käydyssä keskustelussa valtiopäivämies Juho Brusila Alastarolta puolusti viljatulleja. Hänen mielestään Suomen Talousseuran olisi pitänyt ryhtyä tässä suhteessa

toimenpiteisiin. Kuitenkin Talousseura *”oli pysynyt tuiki vieraana maamme suomalaiselle maataviljelevälle väestölle”*.

Suomen Talousseuran neuvoja Uno Bremer totesi varovasti suojelutullien olevan sillä hetkellä tarpeellisia. Kuitenkin maatalouden ongelmien perussyynä oli, että *”ei ole enemmän käännetty meijerihoitoon”*. Kokous valitsi lopuksi toimikunnan, jonka tehtäväksi annettiin järjestää laajempi länsisuomalaisten maanviljelijäin kokous.

Tällainen kokous pidettiin toukokuun alussa Turussa. Siihen osallistui noin 60 henkilöä eri puolilta Länsi-Suomea. Kosti Vehanen luki edellisessä kokouksessa asetetun toimikunnan esityksen viljatulliasiasta, *”jossa havaittiin toimikunnan katsonen sopivaksi esittää viljatullin asettamista ulkomaiselle viljalle ja ellei tähän suostuttaisi niin kuitenkin obralle, maissille ja vehnälle”*. Toimikunnan esitys viljatullista hyväksyttiin, ja kokouksen pöytäkirja päätettiin lähettää senaatin maanviljelystoimituskunnan päällikölle.

Monet maamiesseurat ottivat tullikysymyksen esille keskustelukokouksissaan. Itä-Hämeen maalaisseuran kokouksessa kaikki puhujat kannattivat suojelutullia, mutta monet arkailivat suhteita Venäjään: *”Suomen suhde Venäjään on sama kuin mökkiläisen suhde isäntään.”*

Etelä-Hämeen maalaisseuran kokouksessa rusthollari Kiipula totesi: *”...vilja on halpaa, täytyy maanviljelijäin turvata muihin toimiin n. k. laveampaan heinäviljelykseen ja karjanhoitoon y. m. ja jos taas viljan hinta kohoaa, ruvetaan sitä suuremmassa määrin viljelemäänkin.”* Tässä kuten monessa muussakin yhteydessä ajateltiin, että viljatullien avulla voitaisiin ainakin loiventaa siirtymistä karjatalousvaltaiseen tuotantomuotoon, joka ei ollut vielä lyönyt itseään läpi talonpoikien ajatusmaailmassa.

Oulun Lehti kärjisti syyskuussa 1886 kielteistä kantaansa, ja totesi viljatullien olevan esimerkiksi Karjalan jo muutenkin rappiolla olevalle maataloudelle suorastaan kohtalokkaat. Kun Saimaan kanava

pakotti kannakselaiset viljelijät jättämään *”heille vieraan ja hyvin haitallisen elinkeinon – rahdinteon”*, niin viljatullit pakotaisivat heidät peräti muuttamaan maasta pois. Maaliskuussa 1887 Oulun Lehti kirjoitti: *”Jos viljatulli Ruotsissa vaan saadaan toimeen, niin on varma että asiasta tulee puhetta meidänkin maassamme. On siis parasta olla varuillaan, jotta asian meillä esiintyessä emme olisi tietämättömiä ja huolettomia.”*

Viljatullikysymys otettiin esille yhdeksännessä yleisessä maanviljelykokouksessa Viipurissa elokuussa 1887. Kahdeksanteena keskustelukysymyksenä oli myöhemmän maanviljelysopin professorin Gösta Grotenfeltin esittämä:

Nyky aikaista lypsykarjataloutta. Pihattonavetta Mynämäellä 2006. Kuva: Ina Wahlström

”Koska maanviljelys nykyisissä suojelustulloissa on joutunut ahdinkoon, jotta meijeri-talous ja viljantuotanto eivät enää näytä tuottavilta, niin kysytään: mihin toimiin on maanviljelijän ryhtyminen toimeentulonsa turvatakseen ja voivatko viljatullit tässä kohden auttaa?”

Grotenfelt vastusti jyrkästi viljatulleja ja esitti kantansa tueksi tilastotietoja. Syntynyt keskustelu ei johtanut juuri mihinkään. Aura-lehti kirjoitti: *”Koko keskustelu oli ikään kuin pieni tuulahdus länsipuolelta Pohjanlahtea. Herrasmiehet poikkeuksetta kannattivat esittäjän mielipidettä.”* Kokouksessa esiintyneet talonpojat olivat sen sijaan järjestään viljatullien puolella.

Senaatti asetti syksyllä 1887 komitean pohtimaan viljakauppaan liittyviä kysymyksiä. Mietinnössään niin sanottu jyvakauppakomitea toi esille, että ruista oli tuotu edellisenä kymmenvuotiskautena keskimäärin 500 000 tynnyriä vuodessa. Samaan aikaan rukiin hinta oli laskenut merkittävästi ja viljamakasiinit olivat täyttyneet. Tämän kehityksen syyksi komitea arvio, että viljelijät eivät olleet halukkaita myymään ruistaan polkuhintaan ja että kaupunkilaiset ja maaseudun työväki ostavat mieluiten valmiita venäläisiä jauhoja. Suurin osa rukiista tuotiin valmiiksi jauhettuna. Kolmantena syynä komitea piti sitä, että liikenneyhteyksien vuoksi Venäjän tai Saksan satamista oli helpompi

kuljettaa viljaa pohjoiseenkin kuin oman maan sisäosista. Neljänneksi komitea arveli kauppiaiden käsittelevän mieluummin ulkomailta tuotuja suuria eriä kuin ostavat pieniä eriä yksittäisiltä viljelijöiltä. Viimeksi mainitun syyn vuoksi komitea suositteli viljelijöille jonkinlaista yhteistoimintaa tuotteidensa myynnissä.

Viljatullit olivat kuitenkin komitean mielestä välttämättömät. Se viittasi muualla käyttöön otettuihin suojelutulleihin ja totesi: *”Kummaa olisikin, jos maanviljelys meidän piiloisessa ja kuitenkin niin helposti maailmankaupan päästävässä maassa voisi ilman eri suojelusta kestää sitä taloudellista taistelua olemisen edestä, jonka suuret kansat ovat alkuun panneet ja armahtamattoman jäykästi pitkittävät.”*

Professori Viljo Rasila on esittänyt merkittävän näkökulman viljatullikysymykseen. Koska ruistulli kohdistuisi lähinnä Venäjältä tuotavaan viljaan, ei voi jättää ottamatta huomioon sitä, että Saksasta olisi tässä suhteessa tullut melkoinen kilpailija Venäjälle. Saksalaisia viljakauppiaita houkuttelivat Suomen markkinat senkin vuoksi, että siellä oli otettu käyttöön vientipalkkiojärjestelmä. Se aiheutti jopa sen, että saksalaisten kauppiaiden kannatti tuoda viljaa ulkoa ja viedä sitä taas eteenpäin.

Maanviljelysseuroille viljatullikysymys oli vaikea. Esimerkiksi Satakunnan maanviljelysseuran johtokunta otti varovaisesti myönteisen kannan viljatulliin lausunossaan jyväkauppakomitealle. Se kuitenkin korosti, että maatalouden tulevaisuus oli nimenomaan karjataloustuotannon kehittämisessä. Tässä yhteydessä tulee selkeästi esille, että kartanoitten herrasmiesviljelijät ja maatalousoppineet näkivät lypsykarjataloudessa Suomen maatalouden tulevaisuuden. Etelä-Suomen talonpojat sitä vastoin olivat tässä vaiheessa peloissaan siitä, miten heidän perinteisen myyntituotteensa rukiin kävisi.

Talonpoikaissäädystä vuoden 1888 valtiopäivillä esittivät Antti Tuomikoski, Kustaa Kiipula, Frans Björni ja Antti Mattila anomusesityksen väliaikaisesta viljatullista. Jonas Castren esitti omasta puolestaan tuontitullia määrätuille venäläisille teollisuustuotteille sekä rukiille ja ruisjauhoille. Talonpoikaissäädyn käsitellessä asiaa ruotsinmielinen Edvard Duncker luki pitkän valmistellun puheenvuoron. Hän esitti anomuksen hylkäämistä, koska viljatullit olisivat eduksi vain suurviljelijöille ja rasittaisivat eniten kaikkein köyhintä väestönosaa. Hän sanoi myös, ettei tiennyt yhtäkään maata, missä viljatullit olisivat hyödyttäneet maataloutta. Innokkaana liberaalina tunnettu ja lähellä ruotsinmielisiä ollut John Hedberg esitti, että koko ongelma johtui ruplan alhaisesta kurssista ja korjaantuisi

itsestään, kun kurssi nousisi. Jos näin ei tapahtuisi, tukalasta asemasta ei voitaisi selviytyä viljatullienkaan avulla. Monet edustajat korostivat, että viljatulli olisi väliaikainen ja voitaisiin peruuttaa huonoina vuosina. Keskustelua käytiin laajasti kokonainen päivä, ja lopuksi sääty päätti äänin 30–20 toimittaa anomusesityksen valtiovaliokuntaan. Valiokunta ei kuitenkaan ehtinyt käsitellä asiaa ennen valtiopäivien päättymistä.

Pohjoissuomalaisten tunteita osoittaa, että esimerkiksi Kuolajärven kuntalaiset lahjoittivat ison ja kallisarvoisen karhunahan edustajalleen Iisakki Hoikalle, joka *”kunnollisesti ja tunnollisesti vastusti eloviljatullin säätämistä”*. Hoikka lausui valtiopäiväkeskustelussa muun muassa: *”Tornion, Kemin, Kajaanin ja kaikista enimmin Lapin tuomiokuntalaiset ovat nimittäin hyvinäkin viljavuosina pakoitetut suurimaksi osaksi ostamaan viljatarpeensa, ja mainitut maamme pohjoisimmat asukkaat tulisivat sentähden viljatullin kautta mitä raskaimmin rasitetuiksi leipäverolla, he kun teitten ja muiden kulkuneuvojen puutteesta monilla vaivoilla ja ponnistuksilla saavat leipää hankkia ja usein lisätä siihen olkia ja pettua.”*

Viljatullihankkeiden raukeaminen vauhditti karjatalouden nousua

Mahdollisuudet viljatullien säätämiseen alkoivat näyttää toivottomilta. Tapio kirjoitti heinäkuun lopulla vuonna 1888, että *”ylemmissä piireissä”* on Suomelle myönnetty viljatulli, sillä jatkuvat sateet ja myös hallayöt olivat pilanneet satotoiveet, joten viljan hinta näytti nousevan ilman tullejakin. Sanomia Turusta edusti varovaisen vanhasuomalaista linjaa. Lehti kirjoitti, että viljatullin raukeaminen oli oikeastaan hyvä, koska se olisi ennestään vain ärsyttänyt lisää venäläisiä.

Vuonna 1889 viljatullikysymys hävisi julkisesta keskustelusta. Savo-Karjala totesi heti alkuvuodesta, että *”nyt ei kukaan muista koko viljatullia”*. Sortovuosien alettua viljatulli Venäjän suuntaan tuli jo yleispoliittisen tilanteen vuoksi mahdottomaksi.

Etelän talonpojat olisivat halunneet tullisuojelua viljalle, jotta heidän perinteinen rukiinviljelynsä olisi voinut jatkua. Pohjoisen väestölle ja teollisuuden työväelle viljan tai paremminkin ruisjauhojen vapaa tuonti oli tärkeä asia, mutta etelän maataloustyöväestölle tullikysymyksellä ei ollut ilmeisesti niinkään merkitystä. Karjataloustuotannon parantamiseen oli olemassa keinot, mutta kehitys oli väistämättä hidasta. Vielä 1880-luvulla kukaan ei puhunut maitotaloudesta päätuotantosuuntana,

vaan karjatalous nähtiin viljanviljelyn hyvänä tukena ja rahatulojen antajana.

Tähän aikaan oltiin vedenjakajalla, mikä tulee esille viljatullikysymyksestä käydystä keskustelussa sikäli, että herrasviljelijät ja maatalousoppineet näkivät lypsykarjatalouden edistämisen antavan parhaat tulevaisuuden takeet Suomen maataloudelle. Sen sijaan Etelä-Suomen talonpojat olivat vielä tässä vaiheessa huolissaan, miten vallitsevassa tilanteessa kävisi heidän perinteisen tulojen tuojan, rukiinviljelyn. Kun viljatullihankkeet raukesivat, se vauhditti osaltaan siirtymistä lypsykarjatalousvaltaiseen tuotantoon.

Kun margariinille määrättiin korkeat tullit, suojele ei kohdistunut kotimaiseen margariiniteollisuuteen, sillä margariinin valmistus kiellettiin pian kokonaan. Tähtäimessä oli voin tuotannon suojaaminen, ja senaatin päätökset herättivät myönteistä mutta vähäistä huomiota. Suomalaiset olivat tyytyväisiä myös siihen, että margariinin asema oli ajettu ahtaalle kaikkialla Länsi-Euroopassa. Voin kulutus nousi, mikä tiesi myös nousevia hintoja.

Tästä ajanjaksosta alkanutta nopeaa muutosta kuvaamaan on usein käytetty tunnetun maatalousmiehen Östen Elfvingin Kuopion valtakunnallisessa maatalousnäyttelyssä vuonna 1906 tekemää kärjistystä, että nälkä ei loppuisi Suomesta ennen kuin viimeinenkin ruiskuhilas olisi kadonnut pelloilta.

LÄHTEET

Harmaja, Leo 1922: *Suomen aikaisemmat maataloustullit*. Suomen Maataloustuottajain Keskusliitto.

Ingersent Ken A. & A. J. Rayner 1999: *Agricultural policy in Western Europe and the United States*. Edward Elgar Publishing Limited.

Johansson, V. F 1926: *Finlands agrarpolitiska historia II* Huvuddragen av allmänpolitiska inflytelser och jordpolitiken under ständerlantdagens tid.

Koenig, Niek 1994: *Failure of Agrarian Capitalism : Agrarian Politics in the United Kingdom, Germany, the Netherlands and the USA, 1846-1919*. Routledge.

Kuukasjärvi, Timo 1999: Maidontuottajat ja margariini – onko sula sopu mahdoton. Teoksessa Kimmo Jalonen (toim.) *Myrkyn kylvää vai puhdasta luontoa – maaseutu, ympäristö ja historia*. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 60.

Meurman, Agathon 1892: *Nälkävuodet 1860-luvulla*. Kansanvalistusseura.

Niemelä, Jari 1996: *Lääninlampureista maaseutukeskuksiin. Maaseutukeskusten ja niiden edeltäjien maatalousneuvonta 1700-luvulta 1990-luvulle*. SHS.

Niemelä, Jari 1998: *Vain hyödynkö tähden? Valistuksen ajan hyötyajattelun, luonnontieteen ja talouspolitiikan suhde Pehr Adrian Gaddin elämäntyön kautta tarkasteltuna*. Historiallisia Tutkimuksia 199, SKS.

Osmonsalo, Erkki 1949: Perustuslaillisen kehityksen kausi. Teoksessa Arvi Korhonen (toim.) *Suomen historian käsikirja*. WSOY.

Peltonen, Matti 1992: *Talolliset ja torpparit: vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa*. Historiallisia Tutkimuksia 164, SHS.

Persson, Karl Gunnar 2000: *Grain Markets in Europe, 1500-1900: Integration and Deregulation*. Cambridge University Press.

Rasila, Viljo 1966: *Vuoden 1914 viljatulliasetus*. Teoksessa Historiallinen Arkisto 60. SHS.

Rasila, Viljo 1982: Kauppa ja rahaliike. Teoksessa Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala & Viljo Rasila (toim.) *Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi*. Tammi.

Simonen, Seppo 1949: *Lypsykarjatalousvaltainen tuotantojärjestelmä Suomessa*.

Soininen, Arvo M: *Vanha maataloutemme: maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle*. Historiallisia Tutkimuksia 96, SHS.

Tallqvist, J. V. 1898: *Om den inverkan missväxterna på 1860-talet utöfvade på den ekonomiska företagsamheten i landet, Ekon. Samfundet i Finland Föredrag och förhandlingar I:3*.

Vihola, Teppo 1991: *Leipäviljasta lypsykarjaan: maatalouden tuotantosuunnan muutos 1870-luvulta ensimmäisen maailmansodan vuosiin*. Historiallisia Tutkimuksia 159, SKS.

Vihola, Teppo 2004: Pärjääkö pienviljelys? Teoksessa Matti Peltonen (toim.) *Suomen maatalouden historia 2*. SKS.

Virrankoski, Pentti 2001: *Suomen historia*. Ensimmäinen osa. SKS:n toimituksia 846, SKS.

Wuorinen, Aimo 1966: *Turku kauppakaupunkina Ruotsin vallan loppukautena. II. Ulko- ja kotimaankauppa*. Historiallisia Tutkimuksia L, 2. SHS.

Johanna Laitamäki

Työhevosen merkityksen muutos Suomessa

Johdanto

Suomalaisen työhevosen merkitys on muuttunut dramaattisesti viime vuosisadan kuluessa. Suomen maaseudulla koettiin 1950-luvulta alkaen murrosvaihe, joka vaikutti väistämättä myös työhevosten kohtaloon. Koneellistuminen muutti maaseudun luonnetta ja traktorit alkoivat yleistyä nopealla tahdilla 1950-luvulta alkaen. Hevonen oli turvanut tuhansien suomalaisten elinkeinon, kunnes siitä lyhyessä ajassa tuli monille tarpeeton ja pahimmassa tapauksessa jopa taloudellinen rasite. Työhevosia oli vielä vuonna 1950 noin 400 000, josta määrä laski puoleen vain kymmenen vuoden aikana. Työhevonen oli 1900-luvulla lähes poikkeuksetta suomenhevonen.

Kaiken kaikkiaan hevonen on kulkenut pitkän matkan historian saatossa ja se on sopeutunut ihmisen haluamiin tehtäviin. Suomessa se on toiminut työjuhtana monissa raskaissa tehtävissä, se on ollut välttämätön kulkuväline, ja siitä on tullut myöhemmin todellinen kilpaurheilija. Ennen koneellistumista työ perustui

maatiloilla lihasvoimaan, ja siksi hevosia tarvittiinkin paljon. Työhevosen merkitys on ollut huomattavan suuri omistajalleen ja maatiloilla leivän saanti on hyvin pitkälti turvattu hevosen avulla. Hevosvetoiset maatalouden työt rasittivat niin hevosta kuin sen isäntää ympäri vuoden. Keväällä ja kesällä tehtiin pelto- ja heinätyöt ja talvella muun muassa metsä- ja siirtotöitä.

Tein kulttuurihistorian Pro gradu -tutkielmani Turun yliopistoon työhevosen merkityksen muutoksesta Suomessa 1940-luvun lopusta 1970-luvun alkuun. Tärkein alkuperäislähteeni muodostui muistitiedosta. Suomen maatalousmuseo Sarka ja Suomalaisen Kirjallisuuden seuran Kansanrunousarkisto järjestivät vuonna 2007 muistitiedon keruun aiheesta ”Traktorini”. Tarkoituksena oli saada talteen koneellisen maatalouden historiaa yksilön näkökulmasta. ”Traktorini” muistitiedon yksi teemoista oli ”hevonen lähti, traktori tuli”, joka oli työni kannalta mielenkiintoisin. Vastauksia tuli kaiken kaikkiaan 146, joista käytin työssäni noin neljäkymmentä vastausta.

Perunannoston kahvitauolla myös vetojuhta levähtää. Loimaa 1940- tai 1950-luku.

Tässä artikkelissa luon lyhyen katsauksen työhevosen historiaan ja siihen millaiseksi suomalainen työhevonen miellettiin. Artikkelissani käsittelen teemaa ”hevonen lähti, traktori tuli” hieman tarkemmin. Mitä muistoja yksittäiset maanviljelijät liittivät vanhaan työhevoaseensa, ja miten hevosesta luopuminen tapahtui?

Ahertaja niin pellolla kuin metsässä

Suomessa hevosen historiaa tunnetaan aina tuhannen vuoden päähän, ja rodun kehittymiseen ovat vaikuttaneet useat ris-

teyttämiset etenkin 1600–1800-luvuilla. Tästä kehittyi Suomen oloihin sopeutunut pieni mutta sitkeä työhevonen. Maataloudessa hevosen tarve kasvoi, mutta samanaikaisesti maatiaishevosen asema alkoi heiketä. Tähän vaikuttivat muun muassa suuret nälkävuodet, sekä hevosten myynti ulkomaille. Keisarillisen käskyn mukaan hevosrotua tuli parantaa, ja Suomessa alettiin kiinnittää jalostukseen enemmän huomiota; lääneihin piti ostaa jalostusoreja. Suomenhevosta alettiin kehittää maamme olosuhteita silmällä pitäen, ja työhevosen ominaisuuksien lisäksi alettiin kehitellä sen juoksijaominaisuuksia. Suomenhevosrotu ”syntyi” virallisesti

Metsätöissä talvella 1930 Lempäälässä. Kuva: Väinö Niemi

Loimu ja työmies kylvöpuuhissa Loimaalla 1940-luvulla.

vuonna 1907, jolloin suomenhevosen kantakirjaaminen alkoi Hevoskasvatusyhdistys Hippoksen luomia käytäntöjä mukaillen.

Suomessa maataloustuotanto tehostui voimakkaasti 1900-luvulta lähtien. Yksi edellytys sille oli kehittyvä hevosvetoinen koneistus. Hevosvetoisia maatalouskoneita olivat muun muassa niittokone, haravakone, kylvökone ja elonleikkuukone. Ensimmäiset tehdastekoiset hevosvetoiset työkonet olivat ilmestyneet Etelä-Suomen tiloille jo 1800-luvun alussa. 1900-luvulla talvi- ja jatkosota katkaisivat dramaattisella tavalla kasvussa olleen

maatalouden kehityksen. Suomalaisen työhevosen jalostus ei kuitenkaan valunut hukkaan, sillä se osoitti tarpeellisuutensa niin sodissa kuin jälleenrakentamisen aikakin.

Rauhan palattua metsiin tarvittiin lukuisat määrät miehiä ja hevosia, sillä aineellinen toipuminen oli paljolti puun varassa. Talviset metsät työllistivät jopa 100 000 hevosta vuosittain ja miehiä vielä paljon enemmän. Suomenhevosten lukumäärä nousi huippuunsa jälleenrakentamisen aikana, ja arvion mukaan työhevosia tarvittiin pelkästään peltojen viljelykseen yli 300 000. Samanaikaisesti metsässä

hakattiin puuta ennennäkemättömällä tahdilla, ja metsäsavotat työllistivät monesta perheestä isän, pojat sekä hevosen. Isäntä hevosineen olikin tuolloin hyvin tuttu näky niin pelloilla kuin metsässä, ja tämä työpari vietti yhdessä useita tunteja päivästä.

Hevosen ja miehen yhteistyö oli edellytys sille, että metsätyöt etenivät sujuvasti ja tehokkaasti. Yhteistyön sujuvuudesta kertookin hyvin seuraava Suomen maatalousmuseoon lähetetty vastaus. Erään Sallasta olevan muistelijan mukaan talon veljekset kävivät metsätöissä yhdessä ja puutajettiin joen varteen Varma-hevosella, joka oli ollut talossa jo yli 15 vuotta. Se oli monet puut metsästä vetänyt, ja hevonen ymmärsi jo puolesta sanasta mitä sen toivottiin tekevän. Sama hevonen palveli talossa yleensä useita vuosia, monessa tapauksessa kuolemaansa saakka. Monta vuotta talossa olleen hevosen kanssa työskentely sujui jo rutiinilla, ja oma hevonen oli tullut tutuksi.

Suomalaisesta hevosesta saatiin lopulta jalostettua sellainen työhevonen, joka pärjäsi erinomaisesti Suomen oloissa ja oli monipuolinen sekä pelloilla että metsässä. Ennen kaikkea suomalainen työhevonen oli rauhallisen luonteensa vuoksi hyvä työkumppani. Seuraavassa kirjoittaja muistelee kotitilansa vanhaa työhevosta monta vuotta sen jälkeen, kun traktori oli sen syrjäyttänyt. Pentti kuvailee viimeistä työhevostaan Arotta seuraavasti: ”*Se oli ol-*

lut töissään luotettava ja luonteeltaan erittäin ystävällinen, ei koskaan osoittanut mieltään. Ei purrut eikä potkinut. Olimme ostaneet sen noin 6 vuotiaana. Se oli sopusuhtainen suomenhevonen. Eräs vanha hevosmies sanoi katseltuaan Arotta kun olimme sen ostaneet ’siinä on rebellisen tuntuinen hevonen’. Ja siinä hän oli oikeassa!”

Hevonen oli niin vahvasti läsnä maatalon jokapäiväisessä elämässä, että sen luonteenpiirteet ja tavat opittiin tuntemaan perusteellisesti perheen piirissä. Etenkin hankalimmat hevoset jäivät hyvin mieleen, kuten seuraavassa muistelussa käy ilmi. Etelä-Karjalassa vuonna 1941 syntynyt mies muistelee isänsä hevosia: ”*Yhden hevosen muistan erityisesti. Se oli Puntti. Kun kerran menin Puntin ettuuksia potkimaan kasaan, Puntti tarrasi hampaillaan sarkatakkini kaulukseen, heilutteli poikaa edestakaisin ja sitten nappasi syrjään syöntiään häiritsemästä... Erään hevosen isä osti markkinoilta. Hevonen oli ilmeisesti vauhko ja se oli myyntiä varten lääkitty rauhalliseksi. Seuraavana päivänä lääkitys hellitti ja polle näytti oikeat tapansa. Isä sai suurella vaivalla hullun kaakin valjaisiin ja lähti purkamaan kauppoja... Sain samalla kyydin kaupalle kilometrin päähän. Polleahan ei saatu pysähtymään, vaan jouduin hurjasta kyydistä päästäkseni kierähtämään vauhdissa reestä hankeen.”*

Suomalaista työhevosta tarvittiin niin pellolla, metsässä kuin jokapäiväisessä

kuljetuksessakin. Hevonen ja ihminen muodostivat erottamattoman työparin. Muisteluaineistossa kuvataan myös sitä, miten hevosesta oltiin hyvin riippuvaisia taloudellisesti. Pienemmillä maatiloilla oli tavallista omistaa vain yksi hevonen, sillä kahden hevosen pito saattoi olla taloudellisesti kannattamatonta, jos työt pystyttiin tekemään yhdelläkin aisaparilla. Jos toista hevosta tarvittiin, sitä voitiin lainata naapurilta. Hevosen kuolema tarkoitti töiden hidastumista ja vaikeutumista, ellei uutta hevosta saatu hankittua pikaisesti tai sitä saatu naapurista lainaan. Seuraava muistelu on hyvä esimerkki siitä, miten tärkeäksi hevonen koettiin ennen koneellistumista.

”Meidän maatila oli pieni ja isäni oli totunut tekemään hevosella kaikki tilan työt. Aina sitä oikein pelkäsi, jos hevonen kuolee, kuinka sitten tehtäisiin työt. 30 vuotta sama humma meillä palveli...”

Uuden hevosen hankinta on saattanut olla iso rahanmeno pienituloiselle maatalon perheelle. Vanhempi työhevosen saattoi maksaa 1950-luvulla noin 50 000 markkaa, kun taas nuorempi työhevonen maksoi jo noin 100 000 markkaa. Hyvästä kantakirjatusta työhevosesta piti maksaa jopa 250 000–300 000 markkaa. Hyvän työhevosen hankinta oli siis kallis investointi ja 1950-luvulla oli vaikea tietää hevosen hintaa esimerkiksi savotalta yhden talven aikana.

Hevoskyydillä kuljivat niin maitotonkat kuin puutavarakin. Lempäälän seutu 1930-luku. Kuva: Väinö Niemi

Yleistäen voisikin sanoa, että hevosten lukumäärä kertoi tilan koosta ja varakkuudesta. Kangaslammelta oleva mies kertoo, että heidän kotonaan oli yhtä aikaa useampi hevonen. ”*Aikuisten hevosten tarve oli vähintään kaksi vanteraa työjuhtaa ja yksi kevytliikkeisempi tiehevonen.*” Kyseinen tila on luultavasti ollut varakkaampi, sillä talossa pysyttiin pitämän työhevosten lisäksi yhtä hevosta pelkästään matkantaittamiseen. Tavallisempaa kuitenkin oli, että talossa oli kaksi hevosta.

Maatilan hoidossa ja ylläpitämisessä riitti paljon työtä, ja siihen osallistui normaalisti koko perhe. Pojat opetettiin tekemään hevosten kanssa töitä, ja tytöt ohjattiin enemmän naisille kuuluvien töiden pariin. Maatilan töiden oppimista ja opettamista on pidetty tärkeänä lasten kasvatukseen ja osana aikuisen mittoihin kasvamista. Tuomo muistelee lapsuuttaan seuraavasti: ”*Sain yhdentoista vanhana työpaikkakoulutuksen omalta isältä. Oli toukokuun alkupäiviä, ja pellot tarvitsi muokkaajaa. Valjastettiin hevoset äkeen eteen ja isä leikillisesti löi ohjaimen perillä takamuksille ja sanoi että kyllä noin isopoika osaa peltoa äestä. Siitä alkoi opettelu hevosten parissa, hoidon ja työn merkeissä.*”

Hevosmiestaidoilla ja muiden maatilan töiden oppimisella mahdollistettiin

maatilan jatkuvuus, ja usein talon pojasta toivottiin tilan jatkajaa. Ennen traktoreiden ja muiden koneiden tuloa mies saattoi tehdä töitä hevosen kanssa monia vuosikymmeniä. Erkki muistelee hevosen kanssa työskentelyn aloittamista seuraavasti: ”*Ennen traktorin ostoa meillä oli jatkuvasti kaksi hevosta ja joskus kolmekin, joiden kanssa jouduin jo koulupojasta saakka työskentelemään. Heinäaikana jouduin olemaan häkki-poikana ja viemään kuorman ladolle. Syksyisin kyntöaikana jouduin olemaan hevosmiehenä, mikä ei useinkaan ollut mitään kiitettävää hommaa... Sitten jo ennen sotaväkeen menoa hoitelin parin kanssa heinäniiton ja syyskynnötkin. Kyntäminen oli alkuunsa vaikeaa, kun toisella kädellä piti ohjastaa hevosia ja toisella kädellä ohjata välttiä, eli auraa. Jos oli lyhyet sarat, niin silloin joutui useammin raahaamaan raskasta Fiskars 10:ä oikeaan aloituskohtaan, sillä ahtaiden paikkojen takia ei se aina hevosten kanssa paikalleen vedättäminen onnistunut, mutta kun oli pitemmät sarat ja aura terävässä kunnossa, niin silloin kyntö kävi hyvin.*”

Muistelusta välittyy kuva, ettei sen kirjoittaja ollut kovin innokas työskentelemään hevosen kanssa, mutta työt oli tehtävä kuitenkin. Opettelu vei aikansa, mutta vastuu kasvoi sitä mukaa, kun työt rupesivat sujumaan. Maaseudun koneel-

listumisen yleistyessä hevosmiestaidot eivät enää siirtyneet sukupolvelta toiselle, sillä siihen ei ollut enää tarvetta. Elettiin murroskautta. Etenkin nuorten poikien mielestä hevosilla tehty työ saattoi olla vain jäännös menneisyydestä. Heillä ei ollut samanlaista kytköstä hevosiin kuin heidän vanhemmillaan oli. Pyhäselällä vuonna 1940 syntynyt mies kertoo, että heillä oli 1960-luvulla vielä viisi hevosta, vaikka taloon oli hankittu traktorikin. Talon isäntä kynti peltoa traktorilla ja poika parihevosi. Poikaa tämä ”järjestely keljutti ja kylän nähden kovasti hävetti”.

Hevosmiestaidoilla oli kuitenkin suuri merkitys maaseudun tilanjatkamisessa, ja

taidot siirtyivät isältä pojalle. Yleistyksenä voisinkin sanoa, että hevoset ja niiden kanssa tehtävät työt kuuluivat pääasiassa miehelle, ja nainen vastasi kodinhoidosta sekä karjasta.

Traktori tuli

Hevonen oli tärkein voimalähde maataloudessa vielä 1950-luvun lopulle asti. Koneellistumisen tarpeellisuudesta alettiin keskustella jo heti sotien jälkeen ja maatiilojen nopea koneistuminen todettiin välttämättömäksi. Traktorit alkoivat yleistyä nopeasti; vuonna 1953 niitä arvioitiin olevan Suomessa 25 000, kun hevosia

Hevosia laitumella 1930-luvulla Lempäälässä. Kuva: Väinö Niemi

vastaavasti oli vielä noin 300 000. Vuonna 1970 traktoreita oli jo noin 155 000 kappaletta, kun taas vuonna 1975 Suomenhevosiä laskettiin olevan enää noin 36 500. Kehitys eteni nopealla vauhdilla maaseudulla. Elettiin muutosten aikaa.

Monet muisteluiden kirjoittajat vertailivatkin keskenään hevosella ja traktorilla tehtyä työtä. Helge kertoo, että traktori ei väsynyt koskaan, eikä se tarvinnut vapaapäiviä saati kesälomaa. Traktorin paremmuutta voitiin perustella hyvin rationaalisesti, ja sen tuomat edut hevoseen nähden olivat kiistattomat monen muistelijan mielestä. ”On merkittävä vaihe maanviljelystilalla kun luovutaan hevosen kanssa työskentelystä ja siirrytään traktorikantaan”, kertoo vuonna 1935 syntynyt Pentti. Traktorilla työnteko kävi nopeammin, mistä oli suuri etu kylvön ja heinänteon aikana sekä sadonkorjuussa. Erkki kiteyttää vielä traktorin eron hevoseen seuraavassa muistelussa:

”Kun sitten aloin traktorin kanssa tekemään töitä, niin ero siinä oli suuri kuin on yöllä ja päivällä. Ei tarvinnut enää kiroilla ja tehdä syntiä hevosten takia auraa raahatessa, vaikka usein se oli syynä, kun mies alkoi väsyä, niin hevonenhan se oli mihin mies väsymis kiukkunsa purki... Heinäaikana ei tarvinnut enää lähteä aamuyöstä heinänojoon, sillä nyt eivät enää kuumuus ja paarmat haitanneet mitään, sai lähteä kaatamaan heinää ihan milloin halusi.”

Traktorilla oli monia etuja puolellaan. Yllä olevassa muistelussa yksi traktorin hyvistä puolista oli se, että se ei ollut sidottu aikaan, mikä koettiin vapauttavaksi. Traktorilla voisi työskennellä itselle sopivampaan aikaan. Voisikin sanoa, että traktoriin siirtyminen vaikutti omistajansa suhtautumiseen maatalouteen yleensä. Aikaisemmin hevosen kanssa tehty työ nopeutui ja tehostui huomattavasti. Maanviljelijän arki oli ollut raskasta ja hyvin työntäyteistä, joten traktorin lupaamat helpotukset työhön ja ajan säästäminen saattoivat tuntua hyvin houkuttelevilta. Traktorin ostaminen tarkoitti siirtymistä uuteen aikakauteen, josta ei ollut enää paluuta entiseen. Muistelujen perusteella maanviljelijäperheessä pääsääntöisesti suhtauduttiin koneellistumiseen positiivisesti, ja traktoreita hankittiin suurella innolla.

Koneistuminen alkoi korvata nopealla tahdilla hevosia niin maataloudessa kuin kuljetustoiminnassakin 1950-luvulla. Varsojen syntyvyys väheni voimakkaasti, sillä vuonna 1945 varsoja oli vielä yli 34 000, kun vastaavasti vuonna 1958 niitä oli enää 4 600. Traktoreiden yleistyessä pelloilla vetovoimaa oli liikaa tarjolla. Hevosten määrä alkoi vähentyä ratkaisevasti 1960-luvulla, kun eläimet poistuivat töistä vanhetessaan ja varsojen syntyminen vähentyi. Tämän lisäksi tuhansia hevosia vietiin vuosittain teuraaksi, myös varsoja. Tehometsätaloudessa hevosella ei ollut

enää minkäänlaista sijaa, ja pelloiltakin ne alkoivat vähetä hyvin nopeasti. Savotoissa ja metsätöissä oli aikaisemmin laskettu hevosen ansaitsevan työn arvosta puolet, joka oli verotonta. Mutta 1960-luvulle tultaessa maa- ja metsätalousterotusta muutettiin ratkaisevasti siten, että hevosten vähentyessä myös veroton osa poistettiin kokonaan. Tämän jälkeen hevosen osuus tuli maanviljelijöiden maksettavaksi, ja maatalous pelkäästään hevosen varassa harvemmin enää kannatti.

Osa vanhoista hevosmiehistä ei kuitenkaan halunnut luopua hevosen kanssa työskentelystä. Kiikoisissa syntynyt Ritva kertoo, että heidän kotonaan sinniteltiin hevosen kanssa vielä 1970-luvulla, vaikka naapureilla oli ollut traktorit jo vuosia. Vanha hevonen kuoli, ja Ritvan isä osti tilalle uuden, joka oli painajainen. Uusi hevonen ei ollut tottunut tekemään töitä; se vilkuili aina taaksepäin, eikä olisi halunnut lähteä pois kotoa lainkaan. Lopulta tultiin siihen tulokseen, että traktori olisi sittenkin parempi. *”Jos muutkin ovat oppineet ajamaan sillä, niin kyllä mekin”*, muistelee Ritva. Koneellistuminen oli edennyt jo niin pitkälle, että se oli vaikuttanut työhevosten määrään ja laatuun. Ritvan isä halusi edelleen tehdä hevosen kanssa töitä, mutta kunnan työhevosia oli enää vaikea saada.

Loimaalla syntynyt Martti kertoo, että traktorista huolimatta osa työstä, esimer-

kiksi päisteet eli pellon reunat, tehtiin edelleen hevosella. Niin tehtiin Martin mukaan vielä monessa talossa siitä huolimatta, että osa isännistä oli selvästi nuorempia. Ennen kuin traktorilla opittiin ajamaan kunnolla, päisteiden teko saattoi olla jopa nopeampaa ja turvallisempaa hevosen kanssa tehtynä. Hevosesta ei välttämättä uskallettu luopua ja laittaa kaikkea työtä koneiden varaan.

Pekka muistaa, miten hänen silloin lähes 60-vuotias isänsä arvosteli nuorempien isäntien touhuja. Siihen aikaan traktori-kuskia työllisti paljon eri koneiden vaihto traktorin perään kesken työpäivän. Varsinkin heinäpellolla osan töistä tekeminen hevosella oli vanhan isännän mielestä järkevää. Monet maanviljelijät kuitenkin hankkiutuivat hevosista nopeasti eroon tai eivät jaksaneet valjastaa niitä enää pellolle. Pekan isä oli ihmetellyt suuresti, kun naapurin nuori isäntä vedähti hevosvetoista niittokonetta traktorilla ja samanaikaisesti hevoset lihoivat tallissa käytön puutteessa.

Muutos hevosesta traktoriin oli suuri, ja vanhat käyttäytymis- ja työtavat olivat juurtuneet syvälle. Traktorista odotettiin jopa löytyvän inhimillisiä piirteitä, kuten seuraava muistelu havainnollistaa. Padasjoella syntynyt nainen kertoo, että hänen kotiseudullaan traktorit alkoivat yleistyä 1960-luvun alkupuolella. Pellot olivat kivisiä ja vetelät suopellot meinasivat niellä traktorin:

”Meidänkin kylällä yksi rohkea nuori-isäntä osti traktorin ja opetteli sillä ajamaan... Eräänä kevätiltana olin kävelyllä, niin läheiseltä suopelloilta kuului hirveä mekastus ja jonkun koneen pörinä... Huomasin, että isännän traktorin takapyörät olivat vaipuneet suohon ja isäntä oli kuljettajan pukilla kaasuttamassa konetta ja minusta näytti että kone vaipui vain entistä enemmän maan sisään. Isännän suusta tuli suora huutoa... kun mistään ei ollut apua, niin isäntä tuli nopeasti pukilta pois ja otti pellon pientareelta puisen kangen ja alkoi hutkia sillä koneen etuosaa, huutaen samalla: Pakko sinun on sieltä nousta, enhän minä jaksa sinua sieltä pois nostaa. Ja ainahan Pollekin siihen pudottuaan pääsi sieltä omin avun pois. Seuraavan kerran kun näin isännän, kertoi että meinasi koko kone mennä maapallon läpi Amerikkaan... Sanoin varovasti, että vielä ei ole kehitetty sellaista konetta että se ymmärtäisi puhetta, mutta parinkymmenen vuoden päästä voi olla että nekin oppivat jo puhumaan tai ainakin osaavat kuunnella meidän ohjeitamme.”

Yllä olevan muistelun nuoren isännän viimeinen keino oli alkaa hakata traktoriaan. Luultavasti se oli toiminut isännän entiseen hevoseen, mutta traktoriin sen tuskin teki toivottua vaikutusta. Traktorin ja hevosen välinen ero myös mielestäni konkretisoituu tässä muistelussa. Hevonen ei ole kone, ja sitä pitää käsitellä eri lailla kuin traktoria. Vuonna 1944 syntynyt Tapio kertoo myös, että hänen koti-

seudullaan traktorin jäädessä kiinni pelolle, tulisimmat isännät alkoivat hakata traktoriaan heinäseipäillä samaan tapaan kuin aikoinaan tekivät hevoselleenkin. Tapion mielestä traktoreiden aikakaudella ”alkoivat tunteettomat hevosvoimat jyllätä”.

Useat muistelujen kirjoittajat kertovat traktorin tehokkuudesta ja sen paremmuudesta verrattuna hevoseen. Rauni kertoo kuitenkin tapauksen, jolloin hän kaipasi hevosta. Rauni lähti hakemaan eräänä syksynä polttopuita metsästä traktorin kanssa, ja oli kasannut puita märästä norosta joka ei kantanut traktoria. Hän odotteli niin kauan, että maa jäätyisi ja lähti hakemaan sitten vasta puukuormaa. Jää kuitenkin petti traktorin alta, ja siinä olivat hyvät neuvot tarpeen. Traktori upposi niin syvälle, että öljytikusta uhkasi mennä vettä moottoriin. ”Tuli hevosta ikävä”, kertoo Rauni. Kehitys eteni nopealla tahdilla maaseudulla, ja jos traktorin kanssa jouduttiin epämukavaan tilanteeseen, monen saattoi tulla hevosta ikävä. Hevosen kanssa luultavasti osattiin toimia paremmin kuin uuden traktorin kanssa. Mielestäni moni saattoi ikävöidä hevosta myös sen seuran vuoksi. Eri asia on, kuinka moni sanoi tämän ääneen.

Huolimatta kaikista traktorin tuomista helpotuksista maanviljelijän arkeen, koneellistuminen aiheutti ihmisen vieraantumista hevosista, ja työtapo muut-

tui dramaattisesti. Traktori ei ollut hevonen, ja siihen eivät vaikuttaneet isännän käyttämät voimakkeudet tai maanittelut. Traktorin kanssa sattui paljon onnettomuuksia aluksi, kun sitä ei vielä hallittu täydellisesti eikä se täyttänyt kaikkia turvallisuusvaatimuksia. Tuntuukin siltä, että isännät olivat kovin innoissaan ensimmäisistä traktoreistaan, ja turvallisuutta mietittiin vasta myöhemmin. Osa isännistä oli myös niin koneen pauloissa, ettei halunnut nähdä sitä mahdollisuutta, että hevonen voisi olla joissakin asioissa traktoria edelleen parempi ja jopa käytännöllisempi. Koneellistuminen tapahtui suhteellisen nopealla tahdilla maanviljelyllä. Sarka-museon muistitietoaineiston perusteella hevosta saatettiin kuitenkin pitää jopa vuosia vielä traktorin rinnalla. Muutokset saattoivat tuntua liian isoilta, ja hevosesta ei haluttu luopua kokonaan. Tällaisissa tapauksissa hevosella oli yhä jonkinlainen asema maatilalla. Osa isännistä saattoi pitää hevosta tottumuksen takia, tai sitä pidettiin vielä vanhan isännän ajan. Tässä asetelmassa vanha isäntä työhevosensa kanssa kuuluivat yhteen, eikä kummankaan asemaa kyseenalaistettu. Innokkaimmat traktori-isännät puolestaan hankkiutuivat hevosista eroon saman tien, eikä niitä jääty kaipaamaan.

Hevonen lähti

Monien hevosaiheisten kirjojen kirjoittaja Ulla-Maija Aaltonen korosti suomenhevosen menetyksen olleen suuri kansallinen murhe, jota ei ole koskaan käsitelty kunnolla ääneen. Suomenhevosen menetyks kosketti lähes samanaikaisesti tuhansia suomalaisia.

Kun monessa tapauksessa vuosia odotettu traktori saapui vihdoin pihaan, tarkoitti se samalla hevosen merkityksen muutosta omistajilleen. Hevosesta ei oltu enää suoranaisesti riippuvaisia, sillä traktori pystyi nyt korvaamaan sen. Vuosikausia hevosen kanssa työskennelleet maanviljelijät joutuivat tilanteeseen, jossa he joutuivat päättämään hevosen kohtalosta. Moni luopui työhevosestaan vanhuuden tai sen tarpeettomuuden vuoksi. Monelle hevosesta luopuminen oli vaikeaa, ja siihen liittyneet tunteet olivat edelleen monen kirjoittajan mielessä. Päätös hevosen kohtalosta pystyttiin perustelemaan useassa tapauksessa rationaalisesti; hevosta ei enää tarvittu ja sitä ei ollut varaa ruokkia turhaan.

Traktorin tulo ei välttämättä vaikuttanut heti viimeisten hevosten kohtaloon maanviljelyllä. Usein hevoselle oli vielä käyttöä traktorin rinnalla, vaikka vähenevässä määrin. Näyttää siltä, että tällainen siirtymäaika oli monelle helpompi vaihtoehto. Tottuminen traktorin kanssa työskentelyyn vei oman aikansa. Hevosesta

luopuminen oli helpompaa sen jälkeen, kun traktorin kanssa oltiin tultu sinuiksi, ja uuteen aikakauteen oli totuttu. Modernisaation näkökulmasta muutos ja kehitys näyttäytyivät maanviljelijälle arvokkaampana kuin paikallaan pysyminen ja säilyminen, jotka voitiin helposti tulkita kehityksen pysähtymiseksi.

Maanviljely perinteisessä mielessä edustaa kuitenkin jatkuvuutta, sillä useimmissa tapauksissa tilan hoitovastuu siirtyi aina perheen pojalle usein monen sukupolven ajan. Samoin työhevonen on mielestäni myös edustanut jatkuvuutta, sillä se on ollut niin erottamaton osa maatilan arkea useiden vuosikymmenten ajan ja siirtynyt tilan mukana sukupolvelta toiselle. Koneellistuminen lopetti tämän jatkuvuuden, ja siksi työhevonen merkitsi monelle konkreettista muistoa vanhasta ajasta. Seuraavassa muistelussa käy ilmi, miten vanhan työhevosen paikkaa maatilalla ei kyseenalaistettu:

”Varma jäi olemaan jouten. Se oli palvellut taloa jo 17 vuotta. Kukaan ei kuitenkaan asettanut sen asemaa kyseenalaiseksi. Pari vuotta se käyskenteli, hirnui ja nautti eläkepäivistään Alimaisen Tantereella. Viimein äitini kanssa keskusteltuani ja nähtyämme Varmalla jo iän painavan, päätimme luopua liinaharjastamme. Karja-Pohjolan teurasauto parkkeerasi leppeänä elokuun päivänä pihalle ja talutin taloa uskollisesti

palvelleen tamman korkealaitaiseen... Otin Varman pään rinnalleni ja sanoin: ’menehän siitä’. Auto lähti ja mieleni oli apea. Ei ole täällä mitään pysyvää.”

Varma-hevonen sai rauhassa vietellä eläkepäiviään kotitilallaan, eikä se joutunut väistymään traktorin tieltä. Myös seuraavassa muistelussa työhevonen sai viettää vanhuutensa päivät kotonaan. *”Huli oli jo vanha pois laitettaessa”,* kertoo Martti Loimaalta. Hevosta ei raaskittu laittaa pois ennen kuin se oli 30-vuotias ja niin vanha ettei päässyt enää ylös. Martin mielestä hevosia kuitenkin pidettiin vielä, sillä sota-aika oli muistissa ja muutokset tuntuivat liian suurilta. Ei osattu luopua.

Vaikka hevosen lähdöstä on kulunut jo vuosikymmeniä, sen muistelu voi olla vieläkin vaikeaa. Esko kertoo kirjoituksessaan vain lyhyesti, että *”omasta hevosesta luopuminen oli kova paikka”*. Vuonna 1928 syntynyt Niilo kertoo, että se päivä oli ikävä jolloin hevonen lähti: *”kuin osa minusta olisi pois pyyhäisty”*. Väinö kertoo, että viimeisestä hevosesta luovuttiin noin neljän vuoden päästä siitä, kun traktori oli tullut. Eräänä alkukesän päivänä teurasauto tuli hakemaan hevosen pois. *”Täytyy todeta, että kyllähän se haikealta tuntui luopua elävästä olennosta jonka kanssa yhdessä oltiin koetettu elämää parantaa jo vuosikausia”,* Väinö muistelee.

Vaahtera istutettiin paikkaan, johon talossa rakkaan Sirkka-hevosen kaviot haudattiin traktorin hankinnan jälkeen. Vuonna 2008 vaahtera oli jo isoksi kasvanut. Kuva: Soini Sainio

Tunneperheissä muisteluissa hevoseen viitataan usein nimellä – yksilönä. Työhevosten nimiä tutkineen Marja Kalskeen mukaan työhevosilta on tavattu runsaasti nimiä jotka viittaavat ihmiseen. Näissä nimissä hevosta on rinnastettu voimakkaasti perheyhteisöön. Esimerkiksi hevoselle on voitu antaa nimeksi ”tyttöystäviin” viittaavia nimiä kuten Heitu ja Hellu. Hevosille on annettu myös ihmisten etunimiä, ja Kalskeen mukaan kaikki almanakkanimet ovat olleet käytössä. Toisin kuin ihmisten muotinitimet, jotka vaihtuvat useasti, hevosten suosikkinitimet pitävät kauan statuksensa. Tällaisia ovat muuan muassa Sirkka, Sirkku, Pekka ja Vappu, joka esiintyy myös edellä esitetysissä muistelussa.

Moni työhevonen laitettiin pois vanhuutensa tai sairastumisen takia. Enni kertoo, että *”hevosesta luopuminen oli isännälle, silloiselle nuorelle miehelle kova pala”*. Hevonen oli laihtunut talvella, ja eläinlääkäri sanoi hevosen hampaiden olleen huonot. Ikäkin sillä oli jo parikymmentä vuotta. *”Kun hevonen talutettiin teurasautoon, muistan kuinka isäntä käänsi katseensa muualle. Silmiin kirposivat kyynelleet. Teuraspaino oli 302 kg.”* Myös Erkki muistelee työhevostaan. Oli eräs lokakuun päivä, kun hevonen sai jonkinlaisen halvauksen ja sairaseläinauton kuljettaja lopetti sen siihen paikkaan ja vei mennessään. *”Aina hevosesta luopuminen on toisenlaista ja haikeaa, kuin*

mitä se on muiden kotieläinten kohdalla, sillä se aikaa myöten muodostuu miehelle hyväksi työkaveriksi, vaikka se joskus saakin turhaa kiroilua osakseen”.

Kuten edellisessä, niin myös seuraavassa muistelussa korostuu se, kuinka hevosen lähtöpäivä muistetaan edelleen. Traktorien ilmestyessä pelloille hevosia ei enää arvostettu, kertoo vuonna 1935 syntynyt Pentti. Siihen aikaan ei ollut varaa ruokkia tarpeetonta hevosta, eikä sitä ollut enää aikaa hoitaa. Pentin työhevonen Arota oli 15 vuotta vanha ja sen elämäkkaari työhevoseksi oli loppumassa. Teurasauto tuli hakemaan hevosen pimeänä helmikuun iltana kello seitsemän. Auto sai palata kuitenkin sillä kertaa tyhjänä takaisin. Iltahaulalla olisi ollut varmaa, että hevonen perille päästyään suljettaisiin vieraaseen talliin, jossa olisi ollut teurastamisen hajua. Hevonen haettiin seuraavana päivänä, jolloin se teurastettiin heti eikä se joutunut odottelemaan vieraassa tallissa. Arota ansaitsi nopean lopetuksen kiitoksena, vaikka se korvattiinkin traktorin tehokkuuden vuoksi. Muistelussa korostuu myös isännän ja työhevosen toveruus. Siinä hevoselle haluttiin antaa mahdollisimman kivuton lopetus.

”Se ei ollut todellakaan juhlapäivä kun Arota lähti meiltä pois. Mutta se oli väistämätön päivä, kun emännällekin se päivä, jolloin ystävällinen ja hyvä lypsy-lehmä joutui teurastamolle. Työtoverina en jäänyt hevosta kaipaamaan. Traktori oli

nopeampi. Ystävänä Arota oli kuitenkin vertaansa vailla ja se jäi hienona yksilönä muistoihimme Kankaan kulman viimeisenä työhevoseksi.”

Englantilaisessa *Farmers' Weekly* lehdessä kirjoitettiin jo 1930-luvulla, että traktorien tuoma mukavuus tarkoitti hevosten joutilaaksi jäämistä. Mutta eräs lehteen kirjoittaneista oli kääntänyt sen positiiviseksi asiaksi, sillä hän oli nähnyt traktorin vetävän raskasta niittokonetta perässään. Viereisellä pellolla juoksenteli muutama töistä vapautunut hevonen, jotka kirjoittajan mielestä selvästi pitivät traktoria ihanana asiana. Samantapaisen kertomuksen löysin myös omasta aineistostani. Terttu Valkealta kertoo, että heillä oli vielä kaksi hevosta silloin kun traktori tuli. *”Silloin ekasyksynä kun traktorilla kynnettiin, niin hevoset laiturilla lähtivät juoksemaan ilosta kun näkivät että vakoa tulee eikä heidän tarvi vetää auraa. Viisaitahan ne on.”* Hevosen työtaakka väheni, tai loppui kokonaan traktorin myötä. Tässä mielessä saatettiin kokea, että hevoselle tehtiin palvelus, kun sen ei tarvinnut tehdä enää töitä. Jonathan Brown kirjoittaa myös, että koneellisuutta puolusteltiin hevosen hyvinvoinnin lisääntymisellä. Hevoset vapautettiin orjuudesta. Eräs englantilainen maanviljelijä puolestaan kutsui itseään hevosrakkaaksi, eikä sen vuoksi enää koskaan halunnut nähdä hevosta valjastettuna.

Näistä esimerkeistä käy ilmi, että koneellistuminen haluttiin nähdä myös hevosten edun mukaisena. Haluttiin ajatella, että hevonen ymmärtäisi ja hyväksyisi koneellistumisen. Puhuttiin vapaudesta ja jopa orjuuden päättymisestä, vaikka tosiasiaa tämä vapaus tarkoitti usein hevosten pidon loppua ylipäänsä. Harvalla ainakaan Suomessa oli varaa pitää hevosta työttömänä lemmikkinä ja tämä varmasti herätti monessa syyllisyyden tunteita, kun vuosikautia palvellut hevonen jouduttiin lopettamaan.

Hevosesta luopumisen vaikeutta mielestäni kuvastaa myös se, että teuraaksi laittaminen saatettiin ilmaista kiertoilmaisilla. Monessa muistelussa hevonen ”laitettiin pois” sen sijaan, että se olisi laitettu teuraaksi. Seuraavassa muistelussa, kuten myös parissa muussakin, puhutaan ”korkealaitaisesta”. Tapio muistelee heidän viimeistä työhevostaan:

”Meidän traktori aikakausi alkoi vuonna 1961 joulukuussa... Hevonenkin oli jo niin vanha ja huonokuntoinen, että se oli pakko päästää levolle. Se olikin kova paikka, varsinkin äidilleni, sillä hevonen oli viimeisiä konkreettisia muistoja karjalasta. Samalle vuodelle sattui paljon menetystä. Paikoilleen ei voinut jäädä polkemaan, eteenpäin oli mentävä. Se oli marraskuinen aamu, kun korkealaitainen tuli. Kyllä siinä meni totiseksi jokaisen kasvot, kun autoa odoteltiin. Hevosen laittaminen teuraaksi, oli aivan eri juttu, kuin esimerkiksi lehmien.

Siihen kiintyy, niin kuin hyvään koiraan. Kyllä siinä meni paljon muutakin, kuin hyvä työjuhta.”

Tässä muistelussa korostuu työhevosen merkitys isännälleen. Tapion mielestä siitä luopuminen ei ole verrattavissa lehmän menetykseen. Kuten mainitsin aiemmin, Ulla-Maija Aaltosen mukaan suomenhevosen menetys on ollut suuri kansallinen murhe, ja sitä se on mielestäni jossakin määrin ollutkin. Monen saattoi olla vaikea myöntää sitä, miten pahalta hevosta luopuminen tuntui. Usea kirjoittaja muisti hyvin päivän jolloin hevonen lähti, ja miltä se tuntui. Monelle se ei ollut helppo päivä, mutta sitä haluttiin ja voitiin perustella järkisyistä; hevonen oli

jo vanha tai sille ei ollut enää minkäänlaista tarvetta. Mutta hevosen menetys ei koskettanut jokaista suomalaista, eivätkä kaikki jääneet kaipaamaan hevosta. Esimerkiksi Touko kertoo, että traktorin tullessa heillä taisi olla kaksi hevosta, jotka saivat heti lähtöpassit. *”Meillä ei hevosten lähtöä itketty”*.

Tosiasiata oli, että koneellistumisen edessä suomenhevoseksi oli koko ajan vähemmän tarvetta. Mitkä olivat suomenhevosrodun mahdollisuudet selvitä, kun sitä ei enää tarvittu työntekoon ja kanta alkoi pienentyä nopealla tahdilla? Suomenhevosen yhdeksi pelastukseksi koitui raviurheilu. Raviurheilusta tuli yksi Suomen suosituimmista urheilulajeista

Tukinajoa Lempäälän seudulla 1930-luvulla. Kuva: Väinö Niemi

jo 1940-luvulla. Suomenhevosen valtti oli sen monipuolisuus. Se on maailman nopeimpia kylmäverisiä ja siksi edelleen hyvin tärkeä raviurheilutoiminnan ylläpitäjä Suomessa. Jalostusliitot alkoivat kehittää suomenhevoseksi juoksijakan takirjaa ja hyvien ravurien arvostuksesta tuli suomenhevosen pelastus. Osaltaan suomenhevosen säilymisestä 1960-luvun loppupuolella pitivät huolta ennen kaikkea monet kilpailemisen ilosta ajaneet maaseudun isännät.

Lopuksi

Suomenhevosen käyttötarkoitus on muuttunut hyvin voimakkaasti nykypäivään tultaessa. Raviurheilu oli pitkään suomenhevosen suosituin käyttömuoto, mutta nyt se on ollut hienoisessa laskussa. Suomenhevonen on kasvattanut suosiotaan myös ratsuhevosena, vaikka muutos työhevosesta ratsuksi veikin oman aikansa. Hevostalouden merkitys maaseudulla on jälleen nousussa, ja hevosharrastus kasvattaakin koko ajan suosiotaan. Suomenhevonen on palannut takaisin siihen maisemaan, josta se oli kauan poissa. Tänä päivänä työhevokset ovat käyneet todella harvinaiseksi, ja tuskinpa kovin moni maanviljelijä haluaisi niitä enää työkuumppaneikseen. Suomenhevonen on kuitenkin edelleen monien ihmisten elämässä hyvin vahvasti mukana, vaikka sen merkitys onkin muuttunut viimeisten vuosikymmenten aikana.

Aineistoni perusteella työhevonen merkitsi isännälle ennen kaikkea pakollista työvälinettä. Ennen koneellistumista pienilläkin tiloilla ei tultu toimeen ilman vähintään yhtä hevosta. Hevosta ei siis hankittu lemmikkieläimeksi saati statussymboliksi, vaan kyseessä oli monipuolinen vetojuhta, jonka vasta traktori pystyi syrjäyttämään. Tästä huolimatta hevonen samalla merkitsi monelle työkuumppania, jonka kanssa tehtiin töitä vuodesta toiseen ja johon syntyi kiinteä suhde. Usea isäntä joutui luopumaan hevosestaan, ja moni korosti sen olleen vaikea hetki. Kyseinen päivä ja sen aiheuttamat tunteet muistettiin tarkasti vielä monien vuosikymmenten kuluttua.

Traktorien myötä katosivat hevosmiestaidot, jotka olivat kulkeutuneet isältä pojalle monen sukupolven ajan. Nykypäivän traktorimies tuskin osaa valjastaa enää hevosta saati kyntää sen kanssa peltoja. Työhevosen merkitys muuttui dramaattisesti maaseudun murroksessa. Suomalaisesta hevosesta oli jalostettu hyvä työhevonen, mutta niiden aikakausi jäi verrattain lyhyeksi. Raviurheilusta tuli suomenhevosten yksi pelastus, ja vähitellen siitä kehittyi myös arvostettu ratsu. Suomenhevonen siis säilyi, mutta maanviljelijän työjuhtana sitä ei enää nähdä. Aika näyttää, voisiko työhevosperinteelle löytyä uusi mahdollisuus ilmastoherätyksen ja luomuaatteen myötä.

LÄHTEET

Aarnio, Kaisa 1987: Traktori. Teoksessa Olli Näri (toim.) *Koneellistuva maataloutemme. 85 vuotta maatalouskoneiden tarkastus- ja koetoimintaa*. Valtion maatalousteknologian Tutkimuslaitos.

Alestalo, Matti 1980: Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat toisen maailmansodan aikana. Teoksessa Tapani Valkonen, Risto Alapuro, Matti Alestalo, Riitta Jallinoja ja Tom Sandlund (toim.) *Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana*. WSOY.

Anttila, Veikko 1974: *Talonpojasta tuottajaksi. Suomen maatalouden uudenaikaistuminen 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella*. Kirjayhtymä.

Brown, Jonathan 1991: *The horse in husbandry*. Farming Press Books.

Granberg, Leo 2004: Maatalouden tulojärjestelmän synty. Teoksessa Pirjo Markkola (toim.) *Suomen maatalouden historia 3. Suurten muutosten aika. Jälleenrakentamisesta EU-suomeen*. SKS.

Haavikko, Ritva 2003: *Hevonen taiteessa, runoudessa, historiassa*. WSOY.

Haavio-Mannila, Elina 1970: *Suomalainen nainen ja mies. Asema ja muuttuvat roolit*.

Hevoskannan kehitys maassamme 1910–2008. Hippos. Päivitetty viimeksi 07.01.2009.
http://www.hippos.fi/hippos/tilastot/jalostus_ja_kasvatus/hevoskannan_kehitys.php

Holopainen, Viljo 1983: Metsäpolitiikka. Teoksessa Pertti Vuorela, Mauno Kosonen, Pekka V. Virtanen (toim.) *Suomalainen maaseutu*. Arvi A. Karisto Oy.

Kalske, Marja 2006: *Työhevosten nimet*. Pieniä vihkosia nro 4. Suomen maatalousmuseo Sarka.
Korkiakangas, Pirjo 1996: *Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa*. Kansatieteellinen arkisto 42. Suomen muinaismuistoyhdistys.

Kumpulainen, Mikko 2007: Suomenhevonen sotien jälkeen: jälleenrakennuksen aika. Teoksessa Markku Saastamoinen (toim.) *Suomenhevonen. Tietokirja*. Suomen Hippos ry.

Mahlmäki, Matti 2003: *Pelloilta paanalle ja pussihousumiehistä patiinipoikiin. Hevostaloudesta talouden hevoseen. Hevosen ja pelaamisen tarina Hippos-Suomessa*. Suomen Hippos ry.

Mika Lehtisen sähköpostiviesti tekijälle 21.11.2009

Niemelä, Jari 2004: Hevosista traktoreihin – lannasta väkilannoitteisiin. Teoksessa Pirjo Markkola (toim.) *Suomen maatalouden historia 3. Suurten muutosten aika. Jälleenrakentamisesta EU-suomeen*. SKS.

Ojala, Ilmari 1997: Suomenhevonen sotavuosien jälkeen. Teoksessa Ilmari Ojala (toim.) *Suomenhevonen Suomen puolesta 1939- 1945*. Karisto.

Ojala, Ilmari 1996: Suomenhevonen. *Teoksessa Tammen suuri hevostietokirja 3*. Tammi.

Ojala, Matti & Peltonen, Terttu & Saastamoinen, Markku 2007: Suomenhevosen jalostus. Teoksessa Markku Saastamoinen (toim.) *Suomenhevonen. Tietokirja*. Suomen Hippos ry.

Peltonen, Terttu & Maijala, Kalle & Perttunen, Eero 2007: Monipuolinen suomenhevonen – nykypäivää ja tulevaisuutta. Teoksessa Markku Saastamoinen (toim.) *Suomenhevonen. Tietokirja*. Suomen Hippos ry.

Peltonen, Terttu & Saastamoinen, Markku 2007: Suomenhevosen alkuperä ja historia - kehittyminen omaksi roduksi. Teoksessa Markku Saastamoinen (toim.) *Suomenhevonen. Tietokirja*. Suomen Hippos ry.

Pesonen, Hannu 2007: Mies ja hevonen. Teoksessa Hannu Pesonen, Olavi Hankimo, Venla Pystynen, Riikka Pesonen (toim.) *Liinaharja. Suomenhevosen taival*. Otava.

Pystynen, Venla 2007: Suomenhevonen ratsuna. Teoksessa Hannu Pesonen, Olavi Hankimo, Venla Pystynen, Riikka Pesonen (toim.) *Liinaharja. Suomenhevosen taival*. Otava.

Siiskonen, Pirjo 1983: Maanviljelijän työn luonteen muuttuminen. Teoksessa Pertti Vuorela, Mauno Kosonen, Pekka V. Virtanen (toim.) *Suomalainen maaseutu*. Arvi A. Karisto Oy.

Silvasti, Tiina 2001: Talonpojan elämä. *Tutkimus elämäntapaa jäsentävistä kulttuurisista malleista*. SKS.

Timlin, Jenni 2003: *Suomenhevosen jalostushistoria - yhteiskunnan muutosten vaikutukset suomenhevosen jalostuksen ja tyyppien kehittymiseen*. Rovaniemen ammattikorkeakoulun julkaisusarja B. Maaseutuelinkeinot, maaseutuyrittäjän koulutusohjelma. Opinnäytetyö.

Toivio, Hilja 2007: *Suomalaisen hevosrodun parhaaksi. Ruununorijärjestelmä Suomessa 1869–1893*.

Pieniä Vihkosia nro 5. Suomen maatalousmuseo Sarka.

Traktorini -muistitietokysely 2007, Suomen maatalousmuseo Sarka.

Leena Rossi

Koiviston evakoiden kotieläimet sodan jaloissa

Johdanto

Historioitsijat ovat viime aikoina tutkineet innokkaasti ihmisen ja eläinten välistä suhdetta. He eivät ole nähneet eläimiä vain taloudellisen hyödyn kannalta, vaan tarkastelleet niitä toimijoina ja yksilöinä, jopa ainutkertaisina persoonallisuuksina, jotka eivät aina mukaudukaan ihmisen tahtoon, vaan toimivat itsenäisesti, ja joilla on kyky reagoida toiseen ja jotka pystyvät tunnekokemuksiin. Myös ihmisen ja eläinten välinen tunnesuhde ja ystävyys on kiinnostanut eräitä tutkijoita.

Tässä artikkelissa tarkastelen karjalaisen siirtoväen suhdetta kotieläimiinsä sota-aikana syksystä 1939 syksyyn 1944. Valaisen asiaa nimenomaan Koiviston kunnan ja kauppalan alueelta lähteneiden evakoiden kokemuksilla. Vaikka jokaisen paikkakunnan olosuhteet olivat sotien eri vaiheissa ainutlaatuiset, oli kotieläinten kohtalossa koko menetetyn Karjalan alueella paljolti samanlaisia piirteitä.

Tutkimukseni perustuu Koiviston evakoiden muistelmiin, joita he ovat sotien jälkeen kirjoittaneet omaan lehteensä,

Koiviston Viestiin, kyläkirjoihinsa tai muuten jälkipolvien iloksi. Hyödynnän myös muutamia haastatteluja ja kirjeitä. Lähes neljänkymmenen kertojan joukossa on sekä miehiä että naisia; kaikkien sukupuoli ei kuitenkaan ilmene julkaisuista. Osa muistelijoista oli sodan aikana vielä lapsia tai nuoria ja osa jo aikuisia. Aineistoni pohjalta selvitän, mitä kotieläimille ja näitä hoitaneille ihmisille tapahtui ja miten kummatkin toimivat. Kiinnitän huomiota myös siihen, miten kertojat kuvailivat myöhemmin eläinten käyttäytymistä sekä kokemuksiaan ja tunteitaan.

Laput kaulaan

Syksyllä 1939, kun Saksa oli aloittanut levittäytymisensä Keski-Euroopassa, Suomessa toivottiin edelleen, ettei sota ulottuisi meille saakka. Mutta idästä uhkaavan vihollisen varalta alettiin valmistautua mahdollisiin taisteluihin järjestämällä lokakuussa ylimääräiset kertausharjoitukset Kannaksella. Käytännössä tämä merkisi yleistä liikekannallepanoa. Harjoituksiin koottiin myös suuri osa maan hevosista. Näiden tuli olla 5–18-vuotiaita, sekä

terveitä ja sotakelpoisia, jotta puolustusvoimat voisi käyttää niitä tavaran- ja henkilökuljetuksiin. Marraskuun alussa 1939 Suomen Kuvalehti julkaisi maanpuolustushenkeä valavan laajan artikkelin ”Reipasta mieltä ja hyvää tuulta Kannaksella” ja kertoi siinä hevosistakin, joista kotiväki oli varmasti kiinnostunut. Muiden eläinten joukossa olivat myös karjalaisten hevoset.

Syksyllä laadittiin myös yksityiskohtaiset suunnitelmat ihmisten ja kotieläinten evakuoimiseksi tarvittaessa. Karjalasta mahdollisesti pois siirrettävät eläimet oli merkittävä Viipurin kansanhuoltoapiirin ohjeiden mukaisesti. Jokaisen naudan, hevosen ja lampaan kaulaan oli kiinnitettävä lujasti nimilappu, johon oli merkitty omistajan sukunimi, kaikki etunimet ja isännimi, syntymäaika, kotikunta, kylä ja se kunta, johon eläin lähetettiin ja purkasasema, jos se tiedettiin. Sioille ja lampaille piti tehdä kuljetuslaatikot. Sikojen laatikoihin oli naulattava lappu kaikkine tietoineen ja laatikon toiseen päähän oli tehtävä välikkö, johon pantiin ruokinta- ja juottoastia sekä 15 kg kaurajauhoja ja 15 kg perunaa sikaa kohti. Eläimet oli toimitettava kokoamispaikkoihin viranomaisille, jotka antaisivat niistä vastaanottotodistuksen. Omistajan piti paalata nautojen, hevosten ja lampaiden rehut matkaa varten ja kuljettaa kokoamispaikoille. Heinää oli varattava jokaista hevosta ja lehmää kohden 100 kg sekä lamasta kohden 15 kg.

Koivistolla Saaren Helenan, silloisen koulutyön, mieleen jäi elävästi se, että loka-kuussa ”määrättiin myös elukoille laput pantavaksi kaulaan”. Kun Aleksis Kiven päivänä 10.10. koulussa liputettiin, opettaja kysyi lapsilta, tietävätkö nämä liputuksen syytä. Eräs poika vastasi kirkkain silmin: *”Mie tiijä, sitävast ko tänäaamun pantii laput lehmil ja sioil.”* Poika ei tiennyt kansalliskirjailijan syntymäpäivästä, mutta oman elämänpiirin tapahtumista hän oli perillä. Jälkeenpäin Helena näki tilanteen surkuhupaisuuden.

Määräysten mukaan eläinten omistajien oli varattava kuljettajat, joita piti olla yksi jokaista siirrettävää kahdeksaa nautaa, viittä varsaa, 20 sikaa ja 30 lammas- ta kohden. Heidän oli mentävä eläinten mukana sijoituspaikkaan saakka. Hoitajien itsensä oli otettava mukaansa vähintään viiden vuorokauden ruokatarpeet, ruokailuvälineet sekä lypsy- ja juotto- astiat. Ne eläimet – siat, lampaat ja muu pienkarja – joita ei voitu siirtää tai jotka omistaja halusi luovuttaa teuraaksi, oli omistajien itsensä teurastettava. Täysikasvuinen nautakarja taas oli lähetettävä viranomaisten ilmoittamille teurastamoille.

Ensimmäinen lähtö

Kotieläinten evakuoimiseksi laadittuja yksityiskohtaisia suunnitelmia ei pystytty täysin noudattamaan, kun sota yllättäen

sytytti 30.11.1939. Koivistolaisille kuten monille muillekin Kannaksen asukkaille tuli lähtökäsky jo samana päivänä tai viimeistään seuraavana yönä: oli lähdettävä heti tai muutamaan tunnin kuluessa. Siinä kiireessä vain pieni osa kotieläimistä voitiin kuljettaa turvaan, suurin osa oli jätettävä kyliin sotaväen sekä työvelvollisten ja lottien muonitustarpeisiin. Unto oli tuolloin 15-vuotias; 2000-luvulla kirjoittamissaan muistelmissa hän totesi: *”Meiltä jäi kotiin osuuskunnan vihainen Riku-sonni. Isä syötti sitä kaksi päivää ja soitti sitten Härkälän patteriin. Siellä ampuivat sen ja laskivat veren pois ja söivät.”*

Etupäässä nuoria naisia sekä vanhoja miehiä ja nuorukaisia, jotka eivät olleet joutuneet asepalvelukseen, määrättiin eläinten hoitajiksi. Ikäraja oli 15-vuotta, mutta joukossa oli nuorempiakin: esimerkiksi 14-vuotias Pentti valehteli ikänsä, jotta pääsi hoitamaan sekä perheen omia että kotikylän muitakin eläimiä. Siat, kanat, lampaat ja vasikat oli jätettävä kyliin eikä kissoja ja koiriakaan saanut ottaa mukaan. Kun väki poistui Koiviston saarista *”rannalle jäivät kylän koirat itkemään lähtijöiden perään”*, muisteli lähdön aikaan 5-vuotias Liisa myöhemmin. Hänen niukoista sanoistaan voi aavistaa hetken latautuneen tunnelman sekä ihmisten ja eläinten ikävän.

Suurin osa koivistolaisista lähti evakkoon joulukuun ensimmäisenä päivänä. Pois

vietävä lypsykarja koottiin joulukuun alkupäivinä yhteen ja osa siitä kuljetettiin rautatievaunuilla Viipurin kautta länteen, osa rahdattiin proomuilla Viipurinlahden yli Säkkijärvelle, missä ne lastattiin härkävaunuihin. Kun useat Koiviston kylät olivat kaukana rautatiestä, karja joutui vaeltamaan jopa kymmeniä kilometrejä kokoamispaikoille päästäkseen. Humaljoen Varsamäen kylän karja kulki räntäsaateessa 12 kilometriä, ennen kuin se pääsi Makslahden kylään, missä oli sekä satama että rautatie. Rehuheinät ja -kaurat kuljetettiin lehmien rinnalla hevoskuormissa: *”Iltapimeällä tultiin perille. Eläimet joutuivat yöpymään taivasalla. Eväsheinät olivat yhteisiä, sillä eiväthän lehmät voineet erottaa kenen heinää söivät. Yöllä oli sakea lumipyry, joka peitti heinät. – – Meidän lehmät lastattiin junaan joulukuun 4. päivänä ja iltayöstä lähdettiin liikkeelle. Viipuri sivuutettiin pimeän aikana. Ratapihalla heitettiin eläimille vaunuihin rehua, yritettiin juottaa ja lypsää, mutta huonoa se oli. Matka jatkui hitaasti.”*

Suurin osa karjasta kuljetettiin kuitenkin Viipurinlahden yli proomuilla, vaikka elikoiden lastaaminen ja purkaminen oli hankalaa. Unto kuvasi myöhemmin vesimatkaa: *”Iltapäivällä, kun väki oli saatu evakuoitua Koivistolta pois, laitettiin karja proomuihin ja se tuli Karppilaan illansuussa. Minäkin olin auttamassa lehmiä ylös proomuista. Kun ei ne meinanneet tulla, ei muuta kuin häntäruodosta kiinni. Siinä*

oli jyrkkä laskusilta. Kun vaan työnnettiin, niin kyllä ne sieltä tulivat.”

Emäntä Ulla Mannonen kirjoitti jo kesällä 1940, miten yksi karjaproomuista juuttui matkalla karille ja siinä olleet lehmät joutuivat seisomaan polviaan myöten kylmässä vedessä yli yön. Kun proomu lopulta saatiin hinatuksi Tervajoelle, olivat elikot niin kangistuneita, että tuskin pääsivät liikkumaan. Parissa proomussa lehmiä oli tuotu toista sataa ja Karppilan rannassa ne ammuivat viluisina puihin kytkettyinä, ennen kuin niitä päästiin kuljettamaan eteenpäin.

Alkuvaiheessa turvaan vietiin nimenomaan lehmiä, mutta hevosiakin kuljettiin sodan jatkuessa junalla pois Koivistolta. Simo Karvanen kuului ryhmään, joka eräänä helmikuun yönä lastasi rautatievaunuihin 25 hevosta sekä niiden ja viiden miehen tarvitseman muonan. Kun vihollinen pommitti junaa tuon tuostakin, sen oli pysähdyttävä ja ihmisten etsiydyttävä suojaan radan varteen. Vasta viiden vuorokauden kuluttua olivat niin miehet kuin hevosetkin päämäärässään, Oriveden asemalla.

Kaiken kaikkiaan Kannakselta Valkjärven, Leningradin, Karjalan ja Koiviston ratojen asemilta ehdittiin joulukuun alkupäivinä

kuormata yli 30 000 kotieläintä evakuoimisjuniin ja lähettää länteen. Mutta kun myöhemmin ei kaikille elikoille löytynyt tilaa junista tai rautatietä ei ollut lähimaillakaan, ne joutuivat nälkäisinä ja uupuneina kahlaamaan lumessa ja monet nääntyivät. Kaikista luovutetun Karjalan 170 000–180 000 lehmästä saatiin lopulta siirrettyksi ainoastaan 100 000–120 000. Näistä yli 20 000 teurastettiin jo talvella rehupulan sekä uhkaavan suu- ja sorkkataudin takia sekä pääosa lopuistakin myöhemmin. Vuoden 1940 lopussa siirtoväen karjasta oli jäljellä vain noin 30 000 nautaa ja syksyllä 1941 vain noin 25 000 nautaa sekä muutamia satoja lampaista ja sikoja.

Sarvilaivaston huoltokomppania

Koivistolle jätettyjä lehmiä koottiin isoimpiin navetoihin, joissa karjanhoitajiksi jääneet naiset ja osin miehetkin lypsivät ne. Maito vietiin Koiviston mantereella ja saarissa sijainneiden linnakkeiden sotilaille sekä työvelvollisille ja lotille. ”Sarvilaivaston huoltokomppanian” naiset hoitivat muuten elikoita, mutta miehet huolehtivat raskaimmista töistä ajaen karjalle vettä ja rehua. Kun sota jatkui, yhä useampia eläimiä teurastettiin ruuaksi. Pommitusvaaran vuoksi eläinten hoitajat oleskelivat päivisin korsuissa ja tekivät työnsä pääasiassa pimeällä.

Keväällä 1944 Martti sai oman porsaan, josta tuli hänen rakas leikkiverinsa. Kesäkuussa porsas matkasi perheen mukana evakkoon. Martti Ratian kokoelma.

Eläimiä oli kylissä alkuun useissa nave-toissa, ja karjanhoito oli sen vuoksi han-kalaa. Niinpä niitä koottiin vähitellen harvempiin paikkoihin. Kun Kiiskilään jäi kaikkiaan 94 lehmää, lammasta, sikaa ja kanaa, ne koottiin neljään ”kolhoositalouteen”, joissa kaikki oli yhteistä. Kun Eistilän, Ingertilän ja Jaakkolan saarikylien lehmä jouduttiin siirtämään joulun alla kovalla pakkasella, lehmien utareet suojattiin säkeillä, jotteivät ne olisi palel-tuneet. Pentti muisteli, että mittari näytti pahimmillaan pohjalukemaa eli -45 °C, eikä spriimittarin lukema sen alemmaksi voinut painuakaan. Pakkasen takia kaivot kuivuivat ja karjan juomavesi oli vedettä-

vä kolkalla avannosta. Tämä oli nuorille karjanhoitajille raskasta puuhaa. Ikävää oli myös kanojen tappaminen, jonka sil-loin 14-vuotias Pentti sai tehtäväkseen. ”Siinä sitä kaakatusta piisasi pariksi päi-väksi, sillä eivät ne kanat sovinnolla tapet-taviksi tulleet. Nuoresta pojasta tuntui kuin olisi ollut pahanteossa, kun kanoja pyydysti tutuista taloista.”

Sotatoimien lähestyessä osa karjanhoi-tajista joutui lähtemään Koivistolta jo ennen joulua 1939, muut seuraavan vuoden puolella. Sirkka läksi mantereel-la sijainneesta Härkälästä tammikuun lopussa 1940. Kun hän aamulla päästi

kissan ulos, hän jäi mielessään aprikoi-maan, mikä senkin kohtalo olisi. Helmi-kuun alussa Penttilän kylän karjanhoita-jat kuljettivat elikkonsa Koiviston salmen poikki Saarenpään ja Tiurinsaaren patte-rien sotilaille ja jatkoivat sitten itse mat-kaa jään yli turvaan Viipurinlahden poh-joisrannalle. Kun viimeiset siviilit lähtivät saaristakin, jäivät eläimet oman onnensa nojaan.

Kyliin jääneet hakivat lohtua hoidokeis-taan kuten Anja Koiviston pohjoisimmas-sa kärjessä Pullinniemessä. Myöhemmin hän kuvasi silloisia tuntojaan selvin sanoin: ”Aloin viipyä yhä kauemmin navetan pak-sujen seinien suojassa ja sen asukkien pa-rissa. Niille saatoin kertoa yksinäisyyteni ja pelkoni. Niiden seurassa voin hyväksyä voimattomuuteni. Ne luottivat minuun. Ne eivät ymmärtäneet sodan julmuutta ja ihmisten pahuutta.”

Kun lähdön hetki lopulta koitti, Anja ei pystynyt hyvästelemään hoidokkejaan, vaikka olisi ehtinytkin, ja muisteli myö-hemmin: ”Navetan asukit jätin hyvästele-mättä, koska arvasin, mitä niille tämän jäl-keen tapahtuisi ja tunsin pettäväni niiden luottamuksen.” Vatnuorin kylässä Sylvi ei ehtinyt heittää hyvästejä ja harmitteli jälkeinpäin: ”Se minnuu suretti pitkä ai-kaa ko elukatki jäivät hyvästelemättä.” Karu oli myös Lahjan lähtö. Sen kuvaa-miseen ei paljon sanoja tarvittu, mutta huumorin väläys pilkahtaa karjanhoitajan

niukkasanaaisessa toteamuksessa kaiken murheenkin keskellä: ”Lehmil vietii heinii ettee ja vast lypsetty maito juotettii ohikul-kevil sotilail, tai kelpasha se juottamattaki.”

Vihollisen joukot olivat jo tunkeutumassa Römpötin kylän alueelle, kun myös seppä Viljo Kansa lähti matkaan. Monen muun lailla hän ei pystynyt itse lopettamaan Turre-koiraansa, vaan pyysi paikalla olleen sotilaan ampumaan sen. Hoikkalan Peik-ko puolestaan sai poikkeuksellisesti pitää henkensä, kun kotikylään viimeiseksi jää-neellä miehellä ei ollut sydäntä lopettaa seuraansa lyöttäytynttä naapurin koiraa. Mies otti sen mukaansa ja toimitti lopulta perheelle evakkopaikkaan.

Teille tietymättömille

Pitkien rautatiekuljetusten aikana moni evakoiden kotieläin joutui väärään ju-naan ja päätyi johonkin tuntemattomaan paikkaan. Omistajat olivat ihmeissään ja huolissaan kuten humaljokinen emäntä. Hän kirjoitti joulukuun 9. päivänä 1939 Orivedeltä pojalleen, joka oli Koivistolla Humaljoen linnakkeella: ”Mihin meidän lehmät ovat joutuneet onko ne kaikki teu-rastettu vai mihin ne ovat joutuneet”. Ehkä ne olivat päätyneet sotapoikien suuhun, sillä niitä ei myöhemminkään löytynyt. Toisen humaljokisen perheen lehmät sentään löytyivät kesällä 1940 Vilppu-lasta: ”Kahdeksasta löytyi viisi. Isoisä myi

Humaljoen lehmät vaelsivat toistakymmentä kilometriä räntäsateessa päästäkseen proomuilla Viipurin lahden yli. Humaljoen kylätoimikunnan kokoelma.

kaksi lehmää ja kolme jäi "vuokralle" taloon toivossa että saataisiin maata. Olisi ainakin lehmiä alkuun." Römppötiltä lähteneen perheen kaksi lehmää oli puoli-toista vuotta jossakin länsisuomalaisessa kartanossa, ennen kuin ne voitiin toimittaa takaisin omistajalleen. Onneksi perheenisän kirjoittamat osoite- ja omistuslaput olivat pysyneet niiden kaulassa.

Osa siirtoväen elikoista ei koskaan päätnyt oikeille omistajilleen, ja vaikka ne olisivat löytyneetkin, ne saattoivat olla huonossa kunnossa. Surkea oli Römppötiltä lähteneen Hoikkalan perheen Heijavarsakin, joka löytyi lopulta Längelmäeltä: "Sekin oli reissussa rähjäntynyt, oli jostain saanut räkäisen pääntaudin. Karvatkin olivat pörrössä, ei sitä kukaan ollut harjannut. Näytti kuitenkin aivan kuin se olisi meidät tuntenut. Raapan ja harjan kanssa silittelin ja puukolla vuolin kavioitakin – eli hiukan manikyryä."

Heijan kohtalo oli lopulta onnellinen, sillä sijoitustalon isäntä huolehti siitä, kunnes se pääsi kesällä Nousiaisiin ja myöhemmin edelleen perheen mukana Naantalin maalaiskuntaan.

Uusia kotieläimiä

Talvisodan päätyttyä 10.3.1940 viimeisetkin karjalaiset joutuivat poistumaan kiireesti Neuvostoliitolle luovutettavalta alueelta. Kun heidänkin karjansa tuli Tynkä-Suomeen, kävi rehupula ja karjasuojien puute entistä pahemmaksi, ja siirtoväen oli vaikea pitää kotieläimiä. Mutta vähitellen koivistolaiset kuten muutkin karjalaiset yrittivät hankkia itselleen uusia kotieläimiä menettämiensä tilalle. Tilanetta helpotti hieman se, että elokuussa 1940 annetulla lailla velvoitettiin paikalliset viljelijät korvausta vastaan sijoittamaan ja elättämään siirtonautakarjaa, jos heidän omat rehuvaransa riittivät.

Niiden, jotka ehtivät saada pika-asutuslain nojalla oman tilan, oli tietenkin helpompaa pitää karjaa kuin toisten nurkissa asuvien. Lehmä tai kaksi sekä porsaas ja kanat olivat yleensä ensimmäisiä, mitä ostettiin. Peltotöitä varten saattoivat useat koivistolaiset ostaa yhteisen hevosen, kuten muutamat koivistolaisisännät tekivät Pudasjärven Pärjänsuolle asetuttuaan.

Tyytyväisyys paistaa humaljokisen isännän 27.4.1941 veljenpojalleen kirjoittamasta kirjeestä, kun hän kertoo karjakaupoistaan, mutta siitä kuuluu myös huoli surkeasta rehuilanteesta ja muun siirtoväen huvenneista elikoista:

"Onhan meillä nyt jo vähän elukkainkin alkua, kun ostettiin yksi lehmä ja hevonen. Lehmällä tuli vielä lehmänen vasikka, niin meinataan sitäkin käydä elättelemään, että saisi sitten karjaa taasen alkuun. Niemeläisten lehmiä oli kyllä syksyllä Ruovedellä kolme vielä elossa, vaan talvella kai jo yhden teurastivat, kun siitä tuli rahat... tuli ostettua yksi lehmä, kun oli jonkun verran olkia ja pieniä perunoita ja perunan kuoria tuli pantua talteen talven pitkän sekä hevoskaupasta tuli 220 kiloa heinää. Kyllä niillä nyt on lehmiläkin hintaa, täytyi maksaa 3500:-. Se oli sellainen, että ei ollut kuin vajaa viikko kun tuli maitoon ja sai siitä myös lehmäsen vasikan että se hyvä puoli siinä oli. Hevonen ei olisi aivan paha hintainen, jos paranee jalka. Se oli rampaunut toisen takajalkansa, että vähän liikkaa, mutta muuten on oikein miellyttävä hevonen eikä taida olla kovin vanhakaan, kun syö silppuja ja olkia sellaisenaan, että rutisee. Se maksoi 6060:- mk, kun tuli ne heinät samaan ja jokun tukku vielä rukiin olkia myös. Se oli semmoinen rahti mies, joka pitää vaan talvella hevosta ja kesäksi myy pois. Kun häneltä loppui ajot ja sattui puheeksi, niin sovittiin hinnoille ja kun oli vähän rehuja, niin ne sai myös ...

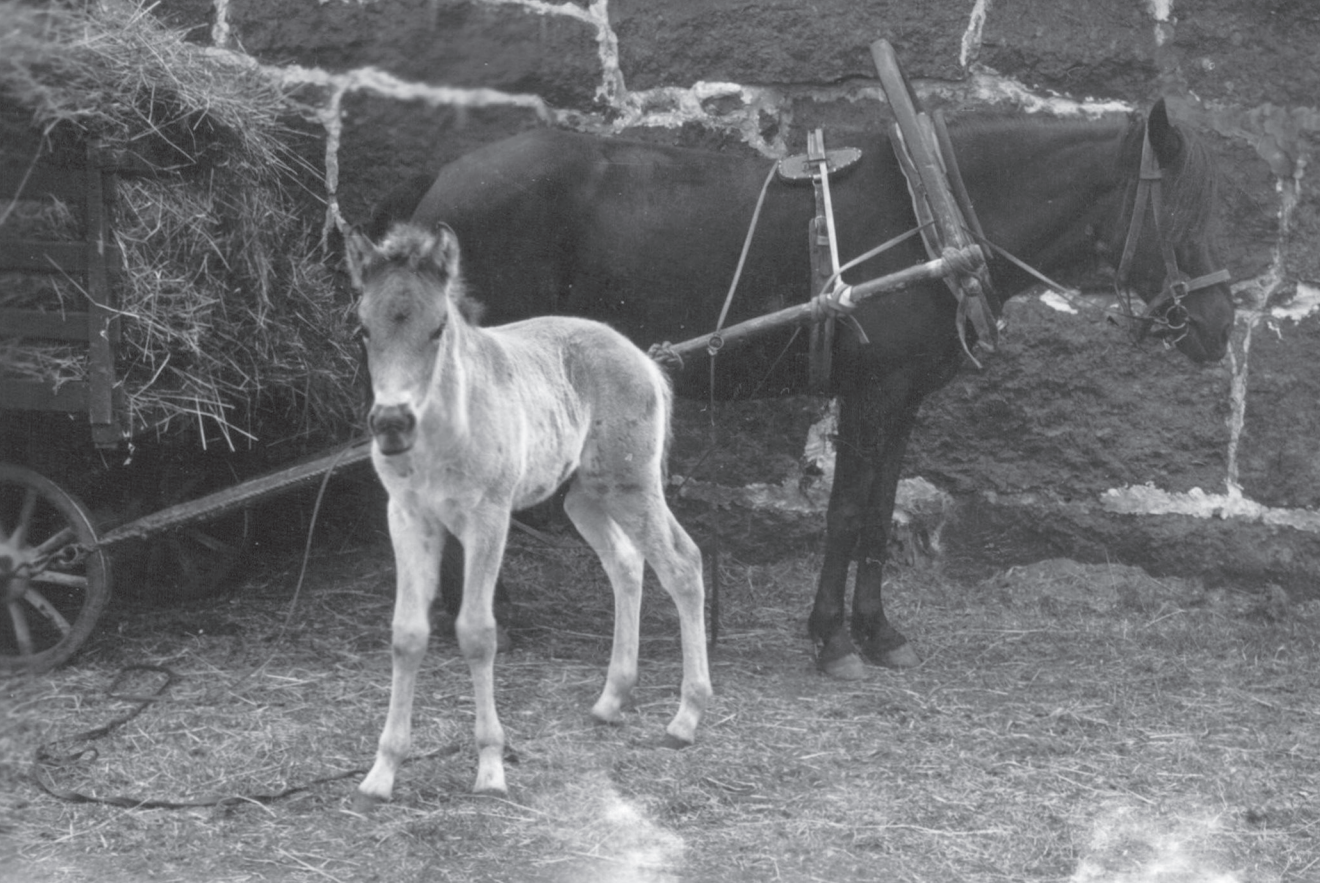
Maitokin alkoi jo käydä hyvin niukaksi, kun rehuolot ovat huonot ja siksi piti käydä siihen lehmän osto hommaan ja näkeehän sen nyt, että eihän lehmät sellaisilla portsuilla miten voi lypsää, niinkuin ne nykyisin on, että ei se maidon tuotanto ole varmastikaan enää 1/3 normaali oloista ja sitten vielä kun siirtokarja on melkein kaikki syöty ja syöjät kyllä on jälellä, niin mistä sitä voita ja maitoa sitten enää saa riittämään. Vieläkö teidän lehmiä lie yhtään jälellä oletko ottanut selkoa? Syksyllähän niitä 1 vai 2:siko niitä oli, vaan tämä rehupula se taisi nyt lopettaa hyvin monen lehmän tarkkaan, kun radiossa se äsken kuului tehneen selkoa, että 10 000 kpl:ko niitä oli enää koko siirtolaisten elukoita, vaikka alkujaan oli 190 000 kpl:tta, että on siinä toinenkin lehmä saanut hamaraa otsaansa."

Takaisin kotiin

Heinäkuussa 1941 alkoi jatkosota, jonka alkuvaiheessa suomalaiset valloittivat takaisin talvisodassa menettämänsä alueet ja osin ylittivätkin vanhat rajat. Jo loppusyksystä lähtien siirtoväkeä pääsi vähitellen palaamaan kotiseuduilleen miinojen raivauksen ja asuntojen sii-

voamisen jälkeen, jos oma kotitalo tai muita asuntoja ja karjasuojia oli siellä säilynyt. Kun karjalaisten mieli paloi takaisin kotiin, monet paikalliset asukkaat myivät heille elikoitaan ihan mielellään rehupulan takia. Syksyllä 1941 kotieläimet olivat kuitenkin paljon kalliimpia kuin toista vuotta aikaisemmin, jolloin arviointilautakunnat olivat määrittäneet

Sirkka-tamma ja pikku Polle Koiviston Humaljoen kylässä jatkosodan aikana. Kesällä 1944 Polle lähti evakoon isäntäväkensä mukana ja päätyi lopulta Mäntsälään. Kuva: Jaakko Lenkkerin kokoelma

menetettyjen lehmien hinnaksi 1000–2000 markkaa (158,26–316,53 euroa vuoden 2009 rahanarvon mukaan): nyt lypsylehmistä pyydettiin 4000–6000 markkaa (893,41–1340,12 euroa). Saman vuoden keväästäkin hinnat olivat nousseet huomasti.

Koivistolaisetkin veivät tietenkin entiset ja hankkimansa uudet kotieläimet mukanaan, kun he syksystä 1941 lähtien vähitellen pääsivät takaisinvaltatulle alueelle. Junakuljetuksia varten karja piti taas varustaa lapuilla, joissa oli omistajan nimi

ja kotipaikka sekä palaamisnumero. Nyt oli lääninhallitusten toimesta hankittu rehua ja juomavettä määrätuille asemille, mihin karjaa kuljettavat junat pysähtyivät, jotta lehmät voitiin ruokkia ja lypsää. Maito myytiin yleiseen kulutukseen.

Koska rehua tarvittiin Karjalassa kipeästi, oli venäläisiltä pystyyn jäänyt heinä koelettava saada talteen, vaikka korjuuseen jäi hyvin vähän aikaa, kun talvi tuli varhain. Vain kolmannes heinistä ehdittiin korjata. Sitä paitsi syksyllä niitetty heinä oli mitätöntä rehua. Viljan olkea saatiin

vain vähän, kun puinti siirtyi kevääseen 1942. Sen vuoksi karjalle jouduttiin syöttämään talvella selluloosaa, eikä ihme, että heinävarkauksia sattui.

Rehupulan vuoksi sotilashallinto-osasto määräsi marraskuussa 1941, että Karjalaan palaavat viljelijät saavat tuoda mukanaan lehmiä vain sillä ehdolla, että samalla tuovat niille koko sisäruokintakauden korsirehun tai että sitä varmasti on riittävästi kotitilalla. Helmikuun alussa 1942 kotieläinten rautatiekuljetukset lopetettiin kokonaan heinäpuutteen takia. Vain hevosia sai tuoda pakottavissa tapauksissa.

Keväällä 1942 kotieläimiä voitiin jo tuoda enemmän, koska ne pääsivät ulos laitumelle. Kun talojen kivenavettoja oli vielä tallella, elikoita saatiin sijoitetuksi niihin. Jos oma karjasuoja oli sodassa mennyt, saatiin eläimet naapurin talliin tai navettaan. Koska siviilikuljetukset joutuivat väistämään ja odottelemaan sotilaskuljetuksia, Karjalaan paluu oli hankalaa ja kesti kauan. Koivistolaisia tuli takaisin aina Pudasjärveltä saakka. Vaikka monta päivää eläintensä kanssa härkävaunussa matkanneet ihmiset olivat nuhraantuneita ja väsyneitä, he olivat kuitenkin toiveikkaita. Monien tulijoiden joukossa oli myös Eskolan perhe, joka pääsi perille monen mutkan kautta:

”Isä ja Kati lähtiit elukoitten kans eri teitä junalla. Hyö joutuut kiertämää Raivolan kautta ko junaraiteet ei olleet viel joka paikas korjattu ja sitte oli nii paljo näitä sotilas ja sotatarvikejunnii ja niil oli tietyyst etusi ja karjankuljetusjunnii nähe.”

Useimmat muuttajat toivat mukanaan lehmiä sekä pienkarjaa, lampaita, sikoja ja kanoja. Kun Jokisen perhe kuljetti keväällä 1942 Koivistolle kanoja ja kukon laatikossa verkon alla, lapsia ihmetytti kovasti, kun hieno rouva Viipurissa pysähtyi niitä ihastelemaan ja antoi jopa leipäkorttinsa lainaksi sitä varten, että isä sai käydä ostamassa kanoille leipää. Itsekin varmasti kovia kokeneena nainen ymmärsi kohtalotoveriansa tilanteen.

Jotkut toivat mukanaan myös koiria. Hoikkalan perheen saksanpaimenkoira Peikko, joka oli päässyt oikeastaan luvatta pois Koivistolta, otettiin mukaan kotimat-kalle, vaikka se oli jo vanha ja väsynyt. Kun lähestyttiin kotitienoota, koira valpastui, kohotteli innokkaasti kuonoaan ja oli hyvin kiihdyksissään. Juuri kun se oli päässyt omalle pihalleen, se vaipui kuolleena maahan. Oli kuin paluu kotiin Koivistolle olisi ollut se toiveiden täyttymys.

Talon perhe palasi Koiviston saareen ja toi mukanaan sisämaassa kasvaneen Nopen. Kun koira ei pitänyt venekyydistä lainkaan, vesimatka salmen yli jännitti lapsia kovasti. Härkälässä Putuksen perhe

puolestaan yllättyi iloisesti, kun Mikki-kissa ilmestyi tulijoita vastaanottamaan. Se oli säilynyt hengissä talvisodasta, venäläisajasta ja jatkosodan alkuvaiheista. Muuallakin Karjalassa olivat muutamat kissat ja koirat onnistuneet selviytymään hengissä sotienvälisen ajan yli.

Hevosia Karjalaan tulijoilla oli vähän, sillä niiden hinnat olivat korkeat koko maassa. Asemasodan aikana armeijalle luovutettuja hevosia tosin palautettiin omistajilleen, mutta niiden parhaat voimat olivat menneet. Kansan perhe Maksalahdessa osti naapuriltaan tällaisen sodan käyneen hevosen. Se lienee ollut miinäräjähdyksessä ja poti jalkojaan, eikä siitä enää ollut työhevoseksi, joten myyjä vei sen teurastamoon. Hän toi tilalle pienen ja sitkeän Ruskon, jota oli helppo ajaa ja josta tuli *”ihan perheen jäsen”*.

Jatkosodan aikana suomalaiset saivat sotasalaaliiksi kaikkiaan 12 642 kelvollista venäläistä hevosta, joita annettiin myös siviileille sitten, kun armeija oli ensin valinnut käyttöönsä sopivimmat. Koivistollakin kookkaita venäläisiä hevosia juoksenteli valtoimenaan suomalaisten tullessa, mutta niistä monia vaivasi päntauti.

Muiden karjalaisten tavoin koivistolaiset paikoilleen asetuttuaan hankkivat lisää samoja kotieläimiä kuin heillä oli ollut ennen sotaakin, hevosia, lehmiä, lampai-

ta, porsaita, kanoja sekä kissoja ja koiria, jopa kaneja – mistä vain onnistuivat niitä saamaan. Joku kasvatti itse kanoja hautomalla naapurilta ostetuista munista untuvikkoja jossakin lämpimässä paikassa. Muutenkin eläinten hoito hakeutui entisiin uomiinsa. Vanhaan tapaan kylien karja vietiin yhteislaitumille metsiin ja niityille, missä isot lapset saivat sitä paimentaa ja kuljettaa taas iltaisin kotiin. Tiurinsaaren Vanhassakylässä Tuulen Terhikki-lehmä oli varsin omapäinen: se ei pysynyt missään aidoissa, vaan työnsi piikkilangatkin syrjään, vaikka oli sarveton nupopää, ja kotiin se tuli aina ensimmäisenä.

Koko palautetussa Karjalassa arvioitiin toukokuun puolessa välissä 1944 olleen hevosia noin 27 000 (ennen sotia 43 000), nautakarjaa 108 000 (195 000), lampaita 36 000 (108 000) ja sikoja 23 000 (68 000). Hevosia ja nautoja palanneet evakot olivat siis saaneet hankituksi melko hyvin siihen nähden, että vain noin 60 % väestöstä oli lopulta tullut takaisin. Mutta lampaita ja sikoja oli vain noin kolmannes aikaisemmasta. Niiden määrä lienee kuitenkin keväällä ollut pienempi kuin se olisi ollut syysteurastuksen aikaan.

Toinen lähtökäskey

Karjalaiset saivat toisen lähtökäskyn kesäkuussa 1944, kun vihollisen suurhyökkäys Kannaksella alkoi melkein pä yllättäen. Olosuhteet olivat nyt toiset kuin talvisodan syttyessä. Oli kesä, ja useimmilla paikkakunnilla lähtöön valmistautumiseen saatiin käyttää muutama päivä, Koivistolla neljä–viisi päivää. Koska ruokaa ei ollut yllin kyllin muuallakaan Suomessa, oli tärkeää, että mahdollisimman moni karjalaisten kotieläin saatiin pois sodan jaloista. Niiden kuljettaminen oli hankalaa, sillä eläinten kuljetusvaunuja ei Karjalan radoille riittänyt tarpeeksi. Siksi sekä ihmiset että kotieläimet joutuivat ensin maantielle vaeltaakseen Moskovan rauhan (1940) rajan toiselle puolelle, mistä kaikkien oli määrä päästä juniin.

Lampaita, vasikoita, sikoja, porsaita ja kanoja teurastettiin kylissä tai päästettiin irti, kun pienkarjaa ei saanut ottaa mukaan tai sitä olisi ollut vaikea kuljettaa. Lampaita jäi saariin, mihin ne oli vietty laitumelle, ja jopa Terhikki-lehmä oli jätettävä Tiurinsaareen ulos laitumelle. Jonkin talon siasta naapurit saivat matkaevästä, kun isäntäväki ei enää ollut paikalla. Kyliin jäi paljon kissoja ja koiria. Muitakin lemmikkejä piti jättää. Varsinkin ne, jotka olivat lapsia lähtiessään, muistelivat myöhemmin pikkueläimiä. *”Keväällä otettu ketunpentu laskettiin vapauteen. Pieni koiranpentu, Viksi, jäi pihalle ruoka-*

ja vesikuppinsa ääreen pää kallellaan katsomaan surullisin koiransilmin, kun isäni hyppäsi polkupyörän selkään ja alkoi polkea kohti laivalaituria.”

Vanhastakylästä lähtiessään 10-vuotias Kyllikki päästi kaniininsa vapaaksi: *”Me aateltii, et nii on parempi olla siel.”* Myös Ahti jätti pieneläimet Rouskun kylään: *”Kaadoin kanoille ja kahdelle lihavalle kaniinille kuroja keskelle pihaa ja äiti lypsi pesuvadillisen Misselle eväsmaitoa.”* Niin kauan kuin ihmiset vain pystyivät huolehtimaan lemmikeistään, he sen tekivät.

Karja kuljetettiin Koiviston saarista ensin mantereelle. *”Tulivat Eistilästä sanomaan, että lehmät on vietävä Patalaan Hutkon rantaan. Sieltä ne viedään proomulla mantereelle ja huomenna lähdetään Viipuria kohti. Meillä oli vain yksi lehmä, Heluna. Sille pantiin lappu kaulaan, nimi ja omistaja, sitten veimme sen Patalaan Hutkon rantaan. Ihminen kiintyy luontokappaleeseen ... painunein päin sieltä palattiin, kun eläimet oli sinne jätetty.”*

Mantereen puolella eri kylistä tuodut lehmät koottiin varta vasten tehtyihin aitauksiin. Niitä vietiin urheilukentällekin, missä maito jouduttiin lähtöä odotellessa lypsämään maahan, kun sille ei ollut käyttäjiä. Sairaata ja huonosti liikkuvat naudat teurastettiin ja ruhot luovutettiin kuittia vastaan armeijalle. Terveitä eläimiä lähdettiin kuljettamaan länttä kohti, kun jo-

kaisella oli varmasti lappu kaulassa. Niin lähdettiin Kiiskilästäkin Viipurinlahden rannalta, ja meno oli melkoista, kun eläimet ilmaisivat hämmennystä: *”Lehmät ammuivat, sonnit mylvivät, oli hevosta ja väkeä, eväsnyyttejä tien vieret täynnä... Lappeenranta on tavoitteena. Sidoimme naapurin lehmän kiinni kärryjen perään.”*

Maantietä pitkin Tynkä-Suomeen

Koivistolta liikkeelle lähtenyt karjaa ei kuljetettu suorinta tietä Viipurin kautta vaan syrjäiteitä pitkin kaupungin ohi Saimaan kanavan varrelle ensin Juustilaan ja sieltä edelleen Nuijamaalle. Yleisten ohjeiden mukaan kahden hoitajan oli määrä paimentaa muutaman kymmenen lehmän laumaa. Heidän tavaroitaan sekä lypsyvälineitä kuljetettiin hevoskärryissä. Osa karjanomistajista huolehti kuitenkin omista eläimistään kuten Kansankin perhe: *”Reppu selässä talutin Kaunikkia, isällä oli Annikki-niminen lehmämme ja äidillä narussa kaksi emälammasta. Molempien keväiset karitsat mäkättivät emien vierellä.”*

Poutasää muuttui matkan aikana sateiseksi. Liejuisiksi muuttuvia teitä pitkin koivistolaisten mukana taivalsi myös kirkkoherra Mauno Koivuneva kahden lehmänsä kanssa. Hän kuvasi myöhemmin elikoiden vaivalloista mutta sinnikästä etenemistä:

”Kaikeksi onneksi ennen matkalle lähtöä karja oli ehtinyt jo olla laitumella pari viikkoa siten tottuen jo liikkumiseen. Kuitenkin hevosajoneuvojen perään sidottujen lehmien oli otettava askeleensa suorastaan tuskan ja veren hinnalla, kun niitten oli kulunein kynsin laahauduttava eteenpäin sopeutuen hevosten nopeampaan kävelyvauhtiin. Eräänäkin päivänä jotkut lehmät tekivät taivalta 42 km.”

Vanhemmat lehmät kulkivat rauhallisesti ja törmäilemättä. Ne astelivat tien oikeata laitaa kaksi rinnakkain, kuten niiden oli määrä kulkea. Karjanhoitajat kävelivät hoidokkiensa edellä tai perässä. Keskitiellä ajoivat hevoset kärryineen sekä kuorma-autot. Niin kuin paimenena toiminut Eine myöhemmin muisteli, vaelsivat lehmät ja vasikat, paimenet ja paimennettavat kiemurtelevana loputtoman pitkänä jonona pitkin pölyävää hiekkatietä uhkaavan ja pelottavan tunnelman vallassa.

Kesken vaelluksen eläimet osoittivat omaa tahtoaan, kun ne vauhkoontuivat, karkailivat, mölyivät ja paimenet yrittivät huhuilullaan koota laumaansa. Lapsia pelotti, kun eläimet poukkoilivat tieltä metsään ja taas takaisin laumaan, mölyivät mielettömästi suu vaahdossa ja hullu kiilto silmissään. Kun lemmiä oli paljon, eivät hoitajat ehtineet lypsää kaikkia ajallaan. Siksi lypsämättömien lehmien ammunen kaikui kauan aikaa vaeltajain korvissa, kuten kirkkoherra myöhemmin

muisteli. Jokainen tunsi varmasti myötätuntoa kärsiviä nautoja kohtaan.

Karjanhoitajien oli hankala pitää aloillaan varsinkin hiehoja, sillä ne eivät olleet vielä tottuneet marssimaan komennon mukaan. Ne tahtoivat sotkeutua toisten karjoihin, pyrkivät menemään tienreunoilta metsiin ja jotkut autojenkin alle. Muutamat jopa kääntyivät kotiin päin, ja niitä oli vaikea käännättää takaisin muiden vaeltajien suuntaan – ikään kuin ne eivät olisi tahtoneet evakkotielle: *”Mutta äkkiä se Heluna, aituri kun oli, kääntyikin ja häntä pystyssä läksi juoksemaan takaisin päin. Ja minä [Aino] perässä. Minulla oli puukengät jalassa, eikä niillä voinut juosta pitkälle.”*

Ainon ja hänen sisarensa paimentamasta karjasta Paulikki-hieho katosi jo alkumatkasta, mutta se löytyi metsästä, mihin ihmiset ja karja olivat hakeutuneet suojaan pommitukselta. Nuijamaan jälkeen kadonnut Lemmikki-lehmä ei sitä vastoin tullut enää koskaan takaisin. Aino arveli, että se lienee etsinyt itselleen rauhallisen poikimapaikan. Koivistolaisten kotieläimistä kaikkiaan useat kymmenet karkasivat maantievaelluksen aikana kuljettajiansa käsistä. Koko luovutetun Karjalan alueella karkureita ja kadonneita oli varmasti monia satoja.

Levottoman alkutaipaleen jälkeen karja alkoi tottua kulkemiseen ja Juustilasta se

lähti jo rauhallisemmin liikkeelle, kun oli saanut levätä kunnolla ja syödä vatsansa täyteen. Mutta kiivas vaellus väsytti niin ihmiset kuin eläimetkin. Moni kertoja kuvaili nautojen kulkua myötätuntoisesti. Lehmien sorkat heltyivät soratiellä ja hiehojen oli vaikea kävellä: niiden jalat nousivat jäykkänä kuin puutikut. Pahimmin uupuneet elikot oli teurastettava tai jätettävä tien oheen kuolemaan. Myös varsat väsyivät ja niiden kengittämättömät kaviot kuluivat miltei olemattomiin.

”Silloin tällöin pysähtyi koko karavaani, levättiin, ruokittiin ja lypsettiin lehmät. Maitoa olikin niin runsaasti, että osa jouduttiin kaatamaan maahan, kun ei juojia ja astioita riittänyt.”

Maidon maahan kaataminen tuntui tietenkin järjettömältä tuhlaukselta, mutta sitä ei voitu estää. Kaiken sekamelskan ja hämmennyksen keskellä tarjoutui muutamille vaeltajille myös mahdollisuus aivan odottamattomaan nautintoon. Joku emäntä oli näet ottanut mukaansa ehkä talon ainoa maatalouskoneen, separaattorin, asettanut sen kannon päähän ja kaatanut maidon siihen. Kun nainen sitten alkoi pyörittää kampea, sai kirkkoherrakin kermaa pieneen kannuunsa. Pappi sai jopa voita, kun ripusti kermakannunsa edellä kulkevien kärryjen alakoukkuun: ”matkameijerin” tarinassa ja lämpimässä säässä kerma vatkautui pian voiksi.

Maantiet täyttyivät Kannaksen pitäjien väestä ja karjasta, joka hamusi teiden varsilta kaiken mahdollisen syötävän. Siksi koivistolaisten lehmät joutuivat usein lepäilemään mustalle mullalle kalutuilla pelloilla. Kirkkoherra arveli, ettei kukaan tainnut tuntea sääliä, kun niitti tien varren ruispellosta hevosille rehua. Hänen mielestään näytti suloiselta, kun joskus löytyi hyvä karjan ruokapaikka. Lehmien syödessä vihreää ruohoa ja juodessa purosta vettä, seurakunnan paimenen mieleen tulivat psalmin sanat: *“Viheriäisille niityille hän vie minut lepäämään, virvoittavien vetten tykö hän minut johdattaa”*.

Vilmu-lehmälle oli kuitenkin käydä huonosti, kun se yritti juoda ojasta virvoittavaa vettä, sillä pehmeät ojan reunat pettivät ja eläin alkoi vajota ojaan. Nuorien ja riukujen avulla miehet saivat lopulta nostetuksi Vilmun ylös. Pelastajat tiesivät, että lehmän kuolema olisi merkinnyt omistajalleen suurta taloudellista tappiota ja monta menetettyä ateriaa, mutta he kokivat varmasti myös jonkinlaista kiintymystä kaikkia vastuullaan olevia elikoita kohtaan, ei pelkästään omiaan kohtaan.

Teitä pitkin vaeltavat ihmiset pitivät huolta eläimistä myös vihollisen pommikoneiden lentäessä ylitse ja suojautuivat hajaantumalla karjoineen metsään ja pensaikoihin. He sitoivat hevoset ja lehmät puihin kiinni, etteivät ne olisi peloissaan karanneet tietymättömiin. Eläimistä

huolehtiminen auttoi ehkä unohtamaan oman pelon.

Matkalla sattui monenlaista, eivätkä koivistolaiset muisteloissaan kertoneet pelkästään ikävistä ja pelottavista asioista. Aino, nuori tyttö, jonka hoidokeista osa oli karannut ja osa kadonnut, väsyi karjaansa paimentaessaan ja ilahtui kovasti, kun pääsi välillä kuorma-auton lavalle suuren puulaatikon päälle levähtämään kahden muun tytön kanssa. Kävelemisen lomassa istuminen virkisti, mutta pian *”outo haju alkoi tulla nenäämme ja aloimme tutkia tilannetta. Kävi ilmi, että istuimme sikalaatikon päällä. Kolme nuorta emakkoa siellä pahnnoilla makasi, näimme sen rakosista. Välillä kun auto kovemmin töytäisi, röhkäisi joku niistä, kuin vastalauseeksi moisesta kyydistä. Tämä sikamainen seura oli meille mielialan nostaja. Kun mieli tahtoi väkisin painua, herätti joku kovempi röhkäisy hilpeyttä.”*

Arvokkaita emakoita ei tietenkään lahdatu eikä jätetty Koivistolle, vaan ne lastattiin tukevissa laatikoissa autoihin tai hevosrattaisiin. Omia elikoitaan kuljettaneet ihmiset saattoivat nostaa kuorman päälle myös koiran, lampaan karitsoineen tai kukon, joka kiekui häkissään, vaikka useimmat pieneläimet jätettiin määräysten mukaisesti kotiin. Myös ne, jotka pääsivät lähtemään omilla veneillään Viipurinlahden pohjoisrannalle, ottivat rakkaan talonvahdin kyytiinsä.

Siirtoväkeä tavaroineen ja lehmineen on juuri saapunut junalla.

Saatettuaan karjan taipaleelle muutamat miehet palasivat Koivistolle teurastamaan kyliin jätettyjä eläimiä ja kuljettamaan ruhot teleskoilla tien varteen edelleen armeijalle toimitettaviksi. Tunnelma, joka kohtasi miehet tyhjentyneessä Härkälässä, oli lohdu-ton, Muistelijan niukat sanat riittävät välittämään sen: *”Tienoot autiota, ei yhtään ihmistä seutuvilla. Yksinäinen koira ulvoi jossain ikäväänsä.”*

Härkävaunuissa ja maanteitse määränpään

Moskovon rauhan rajan yli länteen päästyään koivistolaiset odottivat toiveikkaina saavansa lehmät heti junaan. Osa lastattiin kuitenkin tervahöyryihin, joilla ne kuljetettiin edelleen Saimaan poikki Savon radan varteen ja vasta sieltä junaan. Osa odotteli eri asemien seutuvilla päiväkausia, ennen kuin pääsi jatkamaan matkaa härkävaunussa. Moni karjanhoitaja vietti öitä taivasalla eläinten seurassa. Koivistolaisten lehmien vaellus sai suorastaan

huvittavia piirteitä, kun jotkut lehmälaumat marssitettiin Lappeenrannan kaupunkiin, ja siellä poliisit ja sotilaat äkseerasivat niitä, jotta kaikki selvisivät kaupungin läpi.

Osa koivistolaisista ohjattiin Kouvolan pohjoispuolella sijaitsevalle Selänpään asemalle. Matkaa lähtöpaikasta kertyi sinne pari sataa kilometriä ja koko vaellus kesti puolentoista viikkoa. Vielä senkin jälkeen, kun karja hoitajineen oli lastattu avoimiin vaunuihin, se sai kyyhötellä rankasateessa vielä pari vuorokautta. Monilla muillakin asemilla koivistolaiset odottelivat eläinten kuljetusta kurjassa säässä, mutta hätäkeinot keksi: *”Kausalassa odotimme vaunuja kolme yötä asustaen Työväentalolla. Kun vaunut tulivat, ne olivat avovaunuja. Juoseppilaiset olivat olleet koko matkan samassa porukassa, nyt tuli vielä Hoikkalan Väinö samaan vaunuun hevosineen ja kärreineen. Panimme kärrit päällekkäin ja siitä tuli monikerroksinen makuulava. Junan oli määrä lähteä sinä iltana, mutta jostain syystä se ei lähtenytkään. Yöllä alkoi sataa ja aamulla olimme ihan märät. Miehet ostivat tervapaperia ja tekivät jonkinlaista kattoa.”*

Kaikki koivistolaiset eivät saaneet lehmäänsä junaan, vaan joutui kävelemään niiden perässä Hämeeseen, jotkut Viurumäelle, jotkut Heinolaan tai Turenkiin saakka. Hilja-Maria Putus käveli perheensä lehmää taluttaen lähes 400 kilo-

metrin matkan kotikylästään Härkälästä Lounais-Suomeen Angelniemelle. Sinne päättyi samasta kylästä myös Hovin Perheen isä hevoskuormineen. Kun Tynkä-Suomen maanteillä ei ollut karjalaumoja niin kuin Karjalan teillä, hevoset saattoivat mennä omaa tahtiaan, helposti jopa viisikymmentä kilometriä päivässä. Silti matka kesti kaksi viikkoa.

Lehmikarjan matkaan voi kulua parikin viikkoa, eikä edes määräasemalle pääsy vielä merkinnyt vaelluksen loppumista, vaan edessä saattoi olla vielä monien kilometrien marssi kuten varsamäkisilläkin. Perniön asemalta heidän piti kävellä maantietä yli peninkulman päähän sijoituspaikkaan, mutta koko taipaleeseen verrattuna tämä loppumatka sujui kertojan mukaan lehmiltä helposti – *”olivat-han ne jo kävelemistä harjoitelleet”*.

Monen perheen jäsenet joutuivat vaelluksen aikana erilleen sekä elikoistaan että toisistaan, kun lehmät pantiin yhteiskuljetukseen ja lapsia lähetettiin määränpäähän junakyydillä naapureiden tai sukulaisten mukana. Veijalaisen emäntäkin oli pakannut kolme lastaan jo Lauritsalassa junaan kohti Perniötä, ja ajeli itse Ismohevosellaan Hämeenlinnan lähelle Vana-jaan saakka, ennen kuin pääsi rattaineen junaan jatkaakseen matkaa lastensa luo.

Satojen kilometrien matkalla hevosten kengät kuluivat tai irtosivat. Eräs hevos-

kyyttiläisten joukko piti Jaalassa kengitystalkoot juhannusaattona. Miehet kävivät kuitenkin ensin kirkossa jumalanpalvelusta kuuntelemassa ja vaihtoivat vasta sitten kaikille yhdessä matkanneille seitsemälle hevoselle uudet kengät. Vääk-syn kautta miehet ja hevoset vaelsivat Hämeenlinnaan ja pääsivät lopulta junakyytiin. Vasta kesäkuun 29. päivänä nämä matkalaiset lasteineen laskeutuivat junasta Perniössä Kosken asemalle. Siellä hevoset pääsivät eläinlääkärin tarkastuksen jälkeen taloihin muiden eläinten lähettyville. Monelle perheelle oli hevosesta hyötyä sijoituspaikan saannissa: isännät, jotka tarvitsivat vetojuhtaa, valitsivat hevosellisen perheen taloonsa sijoitettavaksi.

Jo kesällä 1944, kun siirtoväki elikoineen saapui Tynkä-Suomeen, valtiovalta velvoitti paikalliset asukkaat sijoittamaan eläimet ja luovuttamaan niille rehua. Heidän piti myös vuokrata siirtoväelle heinämaata ja laidunta useina vuosina. Pakinoitsija Kustaa tosin valitti Karjalalehdessä, että siirtoväelle luovutettiin huonoimmat laitumet ja että evakoita painostettiin myymään kotieläimensä pilkkahinnasta. Vielä lokakuussa ei kaikkea karjaa ollut saatu sijoitetuksi, vaan eläimet joutuivat olemaan laitumella yötäkin. Samoihin aikoihin perustettiin erityisiä varsatalleja noin 3 000 siirtoväen varsalle; niitä tuli mm. Nousiaisiin, Ori-päähän, Perniöön ja Piikkiöön.

Sittenkin, kun koivistolaiset maanhankintalain ansiosta alkoivat päästä omiin oloihinsa muiden nurkista, karjan kohdalo saattoi olla vaikea. Moni näet joutui tilalle, jossa ei ollut ennestään lainkaan karjasuojia, ehkä ei asuinrakennustakaan, kuten ei ollut Karvasen perheelläkään. *”Tsellämme onkin jo parakinkatto suojana, mutta karjalla ei mitään ja se huoli painaakin päällimmäisenä. Toinen huoli on karjan laitumesta. Jokelan tehtaalta onnistuivat saamaan piikkilankaa niin paljon, että saimme aidan koko palstan ympäri, jotta lehmien paimentamisesta päästiin.”*

Kun uusia rakennuksia ruvettiin rakentamaan, tehtiin ensimmäiseksi sauna sekä karjasuoja, jotta eläimet saivat katon päänsä päälle.

Vähin sanoin suuria asioita

Niin koivistolaiset miehet kuin naisetkin, jotka ovat myöhemmin kuvailleet talvi- ja jatkosodan aikaisia kokemuksiaan kotieläinten kanssa, ovat kertoneet paljon tosiasioita siitä, mitä eläimille ja ihmisille tapahtui ja miten nämä toimivat välistä hyvin hankalissa olosuhteissa ja tilanteissa. Niukoin lausein ja vähin sanoin kerrotut ovat pystyneet ilmaisemaan hetken tunteellisen latautuneisuuden.

Yksikään kertoja ei kuvauksissaan mäsäillyt sodan kauhuilla tai koettanut

monisanaisesti vedota lukijan tunteisiin. Kirjoittajat ja haastateltavat vain totesivat lyhyesti, että ihmiset olivat huolissaan omasta ja kotieläintensä puolesta tai tunsivat itsensä voimattomaksi sotatapahtumien edessä. Väsyneitä ja peloissaan olivat niin evakkoon lähteneet ihmiset kuin eläimetkin, ja yksinäisiä nähtiin olevan myös tyhjeneviin kyliin jätettyjen eläinten. Asukkaat olivat varmasti surullisia joutuessaan jättämään kotinsa – sitä ei tarvinnut edes sanoa. Kotikylään jätettävän koiran silmistä voi sentään sanoa, että ne näyttivät surullisilta. Kertojat jättivät paljon lukijan ja kuulijan tulkittavaksi ilmaistessaan omia ja muidenkin mielialoja ja tunteita rivien välissä. Ainakin ne, jotka olivat kokeneet evakkotaipaleen, ymmärsivät pienestäkin viittauksesta, miten suurista tunteista oli kysymys.

Kaikissa koivistolaisten muistelmissa ilmeni kertojan ja jopa ulkopuolistenkin syvä myötätunto sekä pieniä että suuria eläimiä kohtaan. Ihmiset kokivat ne ystäviksi ja kumppaneiksi – kuinka muuten olisi lehmien hyvästelemättä jättäminen voinut surettaa kertojaa vielä pitkän aikaa jälkeensä. Evakot kuvasivat eläimet myös aktiivisiksi toimijoiksi, omapäisiksi ja yksilöllisiksi persoonallisuuksiksi, jotka koettivat mahdollisuuksiensa mukaan

vaikuttaa tilanteeseen, jossa ne juuri olivat: ne ulvoivat, ammuivat, mölyivät, vastustelivat ja karkasivat. Jokaisesta kertomuksesta voi huomata, että koivistolaiset kuten varmasti muutkin karjalaiset olivat kiintyneitä lemmikkeihinsä ja kotieläimiinsä ja kohtelivat näitä yksilöinä, joilla kaikilla oli nimi.

Pientilavaltaisella Koivistolla kullakin tilalla oli melko vähän kotieläimiä. Uskon, että asukkaiden suhde näihin harvoihin elikoihin oli rauhankin aikana läheinen, mutta sodan poikkeuksellisissa oloissa siitä tuli vieläkin läheisempi. Ihmiset huolehtivat ja olivat huolissaan eläinten hyvinvoinnista, mutta myös hakivat turvaa eläimistä.

Koiviston evakoiden kuvauksissa on kertomistapa paljolti samankaltainen, niukasanainen ja toteava. Kuitenkin kertojan lähtöään mukaan kertomukset eroavat siinä, millaisia eläimiä ne koskevat. Lapsena evakkoon joutuneet kertoivat enemmän pieneläimistä ja lemmikeistä, mutta nuorena tai aikuisena lähteneet kuvailivat isoja eläimiä ja niiden käyttäytymistä sekä suhdettaan näihin eläimiin, naiset etupäässä lehtiin, miehet hevosista. Kaikki kertoivat juuri niistä eläimistä, joiden kanssa he olivat joutuneet eniten tekemisiin.

LÄHTEET

Haastattelut ja kirjeet

Hannu Veijalaisen haastattelu. Koiviston Viesti 6/2005.
Kirsti Laaksonen 16.9.2005, haastattelija Kyllikki Orvasto. Evakkolapset ry:n arkisto, Helsinki.
Kirsti Lenkkerin kirje Martti Lenkkerille 9.12.1939. Jaakko Lenkkerin arkisto (JLA), Oulu.
Kyllikki Orvasto 16.9.2005, haastattelija Kirsti Laaksonen. Evakkolapset ry:n arkisto, Helsinki.
Rainer Tuuli 14.3.2006, haastattelija Leena Rossi. Koivisto-säätiö, Porvoo.
Joonas Lenkkerin kirje Martti Lenkkerille 27.4.1941. Jaakko Lenkkerin arkisto (JLA), Oulu.
Helge Teikarin kirje Leena Rossille maaliskuussa 2006.

Julkaisemattomat muistelmat ja lehdet

Ake-Helariutta, Liisa: *”Mummi, minkä leikkikalun otit evakkomatalle?”* Koiviston Viesti 2/2000.
Bjennes Anneli 2006a: *Minun juureni*.
Bjennes, Anneli 2006b: *Lapsuus Harjulassa*.
Eskola, Kerttu: *Matka jatkuu*. Koiviston Viesti 10/1997.
Hoikkala, Aila: *Viimeiset päivät kotisaarella*. Koiviston Viesti 2/1978.
Hoikkala, Unto 2004: *15-vuotiaan Unto Hoikkalan talvisota*. Toim. Riitta Vesala
Hyökki, Hilja: *Kesäinen evakkomatka*. Koiviston Viesti 20-21/1955.
Iitti, Anton & Iitti, Raili: *Evakkomatka*. Koiviston Viesti 22-23/1955.
IT. Talo, Inkeri, *Talon perheen evakkotie v 1939-1944*. 1987/1988.
Jokinen (Drammert), Anja: *Evakkokokemuksia*. Koiviston Viesti 4/2004.
Karjala 1940, 1941, 1944.
Karvanen, Simo: *Koivistolaisten kohtaloista – Simo Karvasen muistelmia*. Koiviston Viesti 5-11/ 1960.
Koiviston Viesti 1955-2005.
Koivuneva, Mauno: *20 vuotta sitten*. Koiviston Viesti 12/1964.
Korpisalo, T.: *Pakomatka paatilla – Toisen evakkomatkan alkuvaiheita*. Koiviston Viesti 18/1958.
Kurki, Josefiina: *Muistelmia vuosilta 1939-1940*. Koiviston Viesti 15/1955.
Mannonen, Ulla: *Karjalan kansa kohtalon kourissa* Karjala 28.7.1940.
Mummoni evakkomatka Koivistolta Kuusankoskelle. Koiviston Viesti 5/1970.
P. : *Takaisin kotiin*. Koiviston Viesti 1/1982.
Rutanen, Aino: *Toinen evakkomatka*. Koiviston Viesti 11-12/1980.
Saarelainen: *Evakkotaival 1939*. Koiviston Viesti 1/1956.
Saaren Helena: *Sellaista oli silloin sotasyksynä*. Koiviston Viesti 12/1969.
Suomen Kuvalehti 1939.
Varsamäen jälkikasvua, Tätini muistelee evakkomatkaa. Koiviston Viesti 1/1968.

Kirjallisuus

Evakkomatkat ja jälkipolvet perhekohtaisesti. Teoksessa Leena Kaukiainen & Alli Katriina Myllyniemi & Eero Mäkeläinen & Risto Mäkeläinen (toim.) *Sinisen salmen rannalla – Koiviston Penttilän kyläkirja*. Penttilän kyläkirjan toimituskunta, 2005.

Hilkska, Sirkka: Kotoa lähtö. Teoksessa Paula Roininen (toim.) *Härkälä muistoissamme. Kyläkuvaus Koiviston Härkälästä*.

Hilska, Unto 1975: *Pullinniemesä Kiilnirantaan. Koivisto III. Tilastotietoja ja kyläkuvauksia Koivistolta*. Koivikko-Säätiö, Koivistolaisten Seura.

Hoikkala, Annikki (A-i) 2006: Peikko. Teoksessa Leena Rossi (kirj.) *Koivistolaiset evakossa 1939–1949*. Koivisto-Säätiö.

Hovi, Olavi 1995: *Vatnuori. Kylä meren syleilyssä*. Vatnuorin kylätoimikunta.

Hribal, Jason C. 2007: *Animals, Agency, and Class: Writing the History of Animals from Below*. Human Ecology Review 14, 2007.

Huovila, Anja 2003: Härkälästä Hämeeseen, Hovin perheen vaellusvuodet. Teoksessa Eine Putus (toim.) *Mei kylä*. Härkälän kylätoimikunta.

Jokinen, Anja 2001: Takaisinpaluu. Teoksessa *Kävit sie? Näit sie? Muistat sie? Evakkokertomuksia*. Uudenmaan Karjalaisseurojen Piiri ry, Kulttuuritoimikunta.

Kansa, Ahti 2001: *Siirtolaisii Pakolaisii Karjalapoikii*. Omakustanne.

Kaukiainen, Leena & Mäkeläinen, Risto 2005: Suuri vedenjakaja: sotavuodet ja evakkomatkat. Teoksessa Leena Kaukiainen & Alli Katriina Myllyniemi & Eero Mäkeläinen & Risto Mäkeläinen (toim.) *Sinisen salmen rannalla – Koiviston Penttilän kyläkirja*. Penttilän kyläkirjan toimituskunta.

Knight, John 2005: Introduction. Teoksessa *Animals in Person: Culture Perspectives on Human-Animals Intimacies*. Berg.

Koivuneva, Mauno 1953: Koivistolaiset evakkotiellä. Teoksessa K. W. Hoppu & Erkki Kansanaho (toim.) *Koivisto. Sen vaiheista, asukkaista ja elinkeinoista*. Koivikko-Säätiö.

Koivuneva, Mauno 1953: Koivistolaiset evakkotiellä. Teoksessa K. W. Hoppu & Erkki Kansanaho (toim.) *Koivisto. Sen vaiheista, asukkaista ja elinkeinoista*. Koivikko-Säätiö.

Korkeamäki, Oili & Patrakka, Marjukka 2003: *Evakos ja uuves kois: antrealaisten ja vuoksenrantalaisten selviytyminen sota-ajasta tähän päivään*. Antrea-seura, Vuoksenranta-seura, Vuoksen säätiö.

Mannonen, Pentti 1991: Hiljentyvät kylät. Teoksessa Pentti Sipilä (toim.) *Koiviston kyliä. Eistilä – Ingeritilä – Jaakkola. I osa*.

Milton, Kay 2002: *Loving Nature: Toward an ecology of emotion*. Routledge.

Peltola, Taavi 1999: *Hankiin hautautunut kylä. Kertomus kylästä, jota ei enää ole ja sen puolustajien vaiherikkaista päivistä talvisodan ratkaisevissa taisteluissa*. Vatnuorin kylätoimikunta.

Putus, Eine & Roininen, Paula (toim.) 1994: *Männääks Härkälää*. Härkälän kylätoimikunta.

Putus, Eine & Valtti, Lempä 2003: Putuksenkylä ja sen asukkaat. Teoksessa Eine Putus (toim.) *Mei kylä*. Härkälän kylätoimikunta.

Putus, Eine 2003: Hyvästijättö. Teoksessa Eine Putus (toim.) *Mei kylä*. Härkälän kylätoimikunta.

Riisiö, Maire: Lopullinen lähtö Putukselta torstaina 14.6.1944. Teoksessa *Härkälä muistoissamme. Kyläkuvaus Koiviston Härkälästä*. Toim. Paula Roininen. Kylätoimikunta.

Rossi, Leena 2003: *Koiviston arkielämää 1880-luvulta 1930-luvulle*. Koivisto-Säätiö.

Rossi, Leena 2006: *Koivistolaiset evakossa 1939–1949*. Koivisto-Säätiö.

Simonen, Seppo 1965: *Paluu Karjalaan. Palautetun alueen historiaa 1941–1944*. Otava.

Suomen Asetuskokoelma 1939, 1940, 1944, 1945, 1946.

Theodossopoulos, Dimitrios 2005: Care, Order and Usefulness: The Concept of the Human-Animal Relationship in a Greek Island Community. Teoksessa John Knight (toim.) *Animals in Person: Cultural Perspectives on Human-Animal Intimacies*. Berg.

Waris, Matti 1997: Suomenhevonen sotahevosena. Teoksessa *Suomenhevosen puolesta 1939–1945*. Toim. Ilmari Ojala. Karisto.

Virolainen, Johannes 1988: *Karjalaiset Suomen kohtaloissa*. Otava.

Hilja Toivio

Kun broilerit muuttivat navettaan

Broilerin historia on pidempi kuin yleisesti ajatellaan, mutta huomattavasti lyhyempi kuin muiden kotieläintuotannon alojen. Ensimmäiset jalostuskokeilut lihantuotantoon kasvatetusta kananpoikasesta tehtiin Amerikassa 1800-luvun jälkipuolella. Amerikassa broilerituotanto alkoi vuonna 1926, ja Euroopassa ala yleistyi toisen maailmansodan jälkeen. Suomeen ensimmäiset broilerit tuotiin vuonna 1959.

Broileri saapui Suomeen elintarviketeollisuuden ja siipikarja-alan asiantuntijoiden aloitteesta, mutta muodostui pian maatilatalouden elinkeinoksi. Tarkastelen seuraavassa broilerituotantoa maatalouden erikoistumisen ja maatilatalouden muutoksen näkökulmista. Artikkelissa käsitellään broilerinkasvatukseen erikoistuneita tiloja, koska suurimmalla osalla suomalaisista broileritiloista kasvatetaan broilereita untuvikosta teurasikään. Broilerin tuotantoketjuun kuuluu myös broileriemojen kasvatukseen ja broilerinmunien tuotantoon erikoistuneita tiloja. Broilerin sopimustuotantoa on nykyisin Atria Oyj:llä, HK Ruokatalo Oy:llä ja Ruoka-Saarioinen Oy:llä.

Ensimmäiset rohkeat vastasivat ajan haasteeseen. Varsinais-Suomessa, Hämeessä ja Satakunnassa elintarviketeollisuus alkoi etsiä yhteistyökumppaneita broilerituotantoon 1950- ja 1960-lukujen vaihteessa. Broilerin sopimustuotannon aloittivat ensimmäisinä Saarioinen Oy, Satakunnan Osuusteurastamo ja Lounais-Suomen Osuusteurastamo sekä myöhemmin Hannes Kariniemi ja Osuusteurastamo Itikka. Ensimmäiset White Rock -broilerin kasvatukseen perustuneet tuotantosopimukset tehtiin vuonna 1961. Sopimuksen mukaan yksityishenkilöt kasvattivat broileriuuntuvikot teurasikään omissa tiloissaan.

Lounais-Suomen Osuusteurastamon alueella broilerituotannosta muodostui munivien kanojen poikastuotannon sivuhaara alan ensimmäisen vuosikymmenen ajaksi, mutta muualla Suomessa broilerituotanto ei alkanut muun siipikarjatalouden siivellä. Saarioinen Oy ja Satakunnan Osuusteurastamo alkoivat 1960-luvun alussa kehittää muusta siipikarjataloudesta irrallista broilerin sopimustuotantojärjestelmää. Saarioinen Oy:kin turvautui broilerituotannossa aluksi kanataloutta

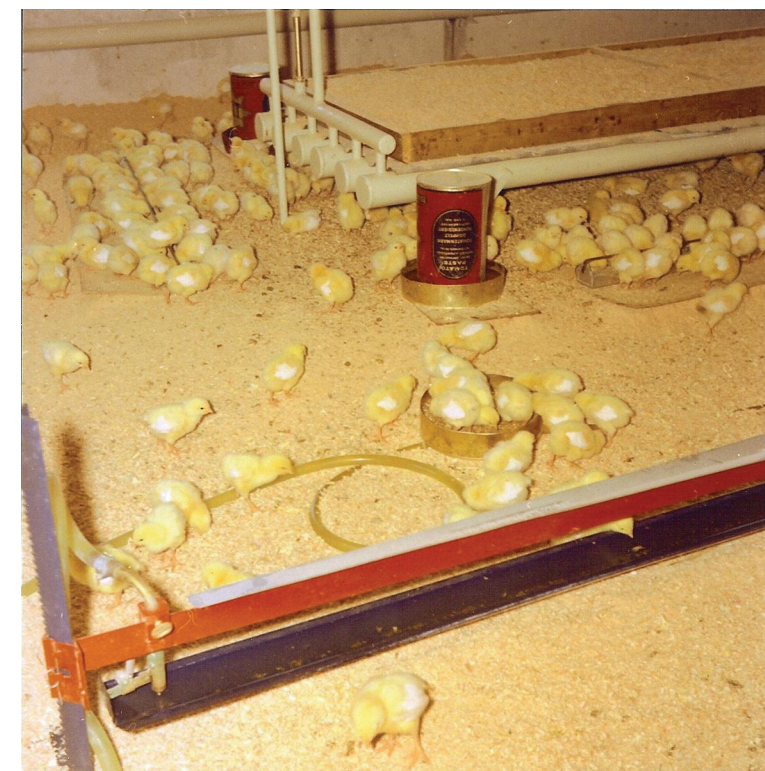

harjoittaviin tiloihin, mutta tuotanto aloitettiin lihantuotantoon tarkoitetuilla broilereilla eikä munivan kanan poikasilla. Paikalliset sahalahtelaiset pitivät broileria utopistisena ajatuksena, ja broileriuntuvikkoja oli kuljetettava aina Laitilaan ja Eurajoelle asti. Saarioisten kanalan työnjohtaja Eino Sinisalonen kokeus broilerituotannon yhteistyön aloittamisesta kuvaa suhtautumista uuteen kotieläintuotannon alaan Suomessa 1960-luvun alussa:

”kiertelin niitä kanaloita siellä [Laitilassa] ja kerroin isännille, kanalan omistajille näistä asioista. Kuinka ollakaan, niin vähä vähältä sain muutamia kohteita, jotka uskaltautuivat ottamaan kokeeksi, kokeiltaan. Ja siitä kokeilusta, se oli muuten aika lailla sitkeä se alkuun lähtö. Kun minä olin viikon ollut reissussa, [...] lauantaina, kun olin saunaan menossa perheeni kanssa, niin isäntä [Reino A. Avonius] huuteli tuossa rapulla, että hei eikös se perhe vois mennä saunaan ja jäisit minun kanssani saunaan. Ja se halusi minua tentata, että kuinka se kauppa on käynyt. Minun täytyi sanoa, että ei se oikein hyvin ole käynyt, että kyllä se tuota on vähän nihkeätä. Ei ne tahdo ne ukkelit oikein uskoa tähän. No montako kertaa olet käynyt samassa talossa? Minä sanoin, että olen minä joissakin taloissa käynyt kaksikin kertaa. Niin isäntä sanoi, että kuule käy vielä kolmaskin kerta [...]. Hänellä oli niin vahva usko, että se lähtee. Ja se lähti.”

Suomen maatalous oli sotienjälkeisen asutuspolitiikan seurauksena pientilavaltaista. 1960-luvun puolivälissä tilojen lukumäärä alkoi kuitenkin vähetä, tilojen peltopinta-ala kasvaa ja maatalouden tuottavuus parantua. Maatalouden rakennemuutos oli osa suomalaisen yhteiskunnan modernisaatiota. Siipikarjatalous oli perinteisesti ollut pientilavaltaisen maatalouden lisätulon lähde, mutta 1960-luvun alussa alan pelättiin irrottuvan maataloudesta. Broilerikin nähtiin pienviljelijän lisäansiomahdollisuutena, ja Siipikarjanhoitajain Liitto halusi liittää uuden alan maatalouden elinkeinoksi. Vuonna 1961 Suomen Sosialidemokraatti-lehden otsikossa todettiin kuitenkin enteellisesti, että ”Broiler-paistikananpoika viittaa uuteen aikakauteen maataloudessa”.

Elintarviketeollisuuden näkökulmasta maatalouden harjoittaminen ei ollut edellytys broilerinkasvatuksen aloittamiselle. Ensimmäisten broilerituottajien kohdalla kysymys oli henkilön ammattia enemmän sopivista rakennuksista, mutta käytännössä broilerille soveltuvia rakennuksia oli erityisesti maatalouden harjoittajilla. 1960-luvulla broilereita kasvatettiin vanhoissa navetoissa ja talleissa yleensä muutamia satoja tai tuhansia kerrallaan. Broilerituotanto tarjosi toimeentulon ensimmäisenä sille, jolla oli tarkoitukseen soveltuva rakennus ja rohkeutta kokeilla kokonaan uutta elinkeinoa.

Kunin tilan ensimmäisiä broileriuntuvikkoja vanhan navettarakennuksen tallissa vuonna 1967. Broileri-untuvikkojen juoma- ja ruokinta-astiat tehtiin säilykepurkeista. Poikaset söivät rehua myös matalista ruokintakaukaloista. Isompien lintujen juomalaitteena oli kaksimetrisen ruuhijuomalaite. Poikaset pysyivät lämpiminä kuumalla vedellä lämmitettävien keinoemojen alla. Kuva: Hilikka Mäkijärvi, Erkki Mäkijärven kokoelma.

Broilerituotannon aloittaminen oli tilakohtainen ratkaisu. Esimerkiksi länkipohjalainen Suoma Naapi aloitti broilerinkasvatuksen vuonna 1961, koska lehmien vienti maantien yli tilan laitumille oli vaarallista. Yleisiä syitä tuotantosuunnan vaihtamiseen olivat muun muassa toivo lypsykarjataloutta helpommasta työstä ja naapureiden esimerkki. Aloitettaessa broilerinkasvatus tai viimeistään broileritilaa laajennettaessa

luovuttiin muusta kotieläintuotannosta. Broilerituotantoon siirtyminen edisti luopumista perinteiseen maatilatalouteen kuuluneesta useiden kotieläinlajien pidosta. Ala erosi samaan aikaan tehostuneesta sikataloudesta siten, ettei se ollut kuulunut perinteiseen suomalaiseen maatalouteen. Broilerituotanto muodosti uuden, muusta kotieläintuotannosta erillisen alan maatilataloudessa.

Alan kasvu kannusti tiloja broilerituotantoon. Suhtautuminen broileriin elinkeinona muuttui ja ala alettiin nähdä houkuttelevana. Broilerikasvattajien lukumäärä moninkertaistui 1970-luvulla edelliseen vuosikymmeneen verrattuna. Asiaa tutkineen Seija Hakkaraisen mukaan kasvattajien lukumäärä vakiintui 50–60 välille, ja vuonna 1979 broilerikasvattajia oli 74. Broilerinpoikasten saannin helpottumista seurannut alan laajentuminen osui maatalouden kiivaimman rakennemuutoksen aikaan 1960- ja 1970-lukujen vaihteeseen.

Monet 1970-luvun alussa broilerinkasvatuksen aloittaneet liittävätkin broilerin maatalouden erikoistumiseen. Esimerkiksi nurmolainen Anelma Ylinen kertoo, kuinka 1940-luvulla rakennettu navetta oli vanhanaikainen ja tuotantosuunnan vaihtoa oli harkittava. Oripääläinen Heikki Kössi katsoi maatilan tarvinneen viljanviljelyn ohelle toisen erikoistumiskan. Molemmilla tiloilla broilerituotanto nähtiin sikatalouteen erikoistumisen vaihtoehtona. Maatiloilla haettiin tietoisesti erikoistumissuuntaa, ja mahdollisuus broilerinkasvatukseen tarjoutui oikeaan aikaan. Broilerinkasvatus muodostui maatalouden harjoittajille selviytymisstrategiaksi maatalouden murroksessa ja edisti maatilatalouden erikoistumista. Erikoistumisen seurauksena maanviljelijä muuttui perinteisen elämäntavan ylläpitäjäksi ammatinharjoittajaksi, ja maatala-

talouden päämuodoksi vakiintui yhden sukupolven perheviljelmä.

Alan toisella vuosikymmenellä broilerinkasvatus alkoi vaatia huomattavia tilakohtaisia alkuinvestointeja. Tuotanto aloitettiin yleensä uusissa, broilereille tarkoitetuissa tiloissa. Suomessa rakennettiin broilerikasvattamoita 15 000 tai 30 000 linnulle. Ala alkoi keskittyä peltopinta-alaltaan keskimääräistä suuremmille maatiloille. Broilerituotannosta muodostui elinkeino elintarviketeollisuuden määrittämien alueiden maatilatalouksille, joilla oli mahdollisuus tuotannon edellyttämiin alkuinvestointeihin ja niiden vaatimaa yrittäjähänkeä. Nurmolaisen Anelma Ylisen kuvauksen voi yleistää monien ajatukseen broilerinkasvatuksen aloittamisesta 1970-luvulla: *”me lähettiin sillä mielellä, että jos ei se [broilerinkasvatus] onnistu niin se on Ruottiin lähtö edessä, et siinä menee kaikki talot, talot ja kaikki, että jos epäonnistutaan täs uudes yritykses”*.

Navetasta broilerikasvattamoon

Elintarviketeollisuudella oli keskeinen asema broilerikasvattajien kouluttamisessa ja neuvonnassa. Esimerkiksi Saarioinen Oy painotti broilerinkasvatuksen olevan huolellisten ammattilaisten työtä. Ylikannahoitaja Kalevi Palm antoi yksityiskohtaiset ohjeet broilerin hoidosta. Hän asetti vaatimukset broilerikasvattamon

lattiatilalle, kuutiotilalle, pehkulle, keinoemoille, lämpötilalle, ilmanvaihdolle, ruokinnalle, rehukaukaloille, juoma-astioille sekä lintujen kiinniotolle teurastamoon kuljetettavaksi.

Broilerinkasvatus oli 1960- ja 1970-luvuilla fyysistä työtä. Broileritilan isäntäparin työnjako ei kuitenkaan perustunut työn raskauden mukaan miesten ja naisten töiksi. Esimerkiksi isännän käydessä tilan ulkopuolella työssä broilerin hoito jäi emännälle. Lintuja oli ruokittava vähintään kolmesti päivässä viljasta teollisesti valmistetulla rehulla. Broilerin ruokintakierroksella työvälineinä

oli usein vain rehuämpäri sekä kippo rehun annosteluun. Puhtaan juomaveden saannin takaamiseksi käytettiin automaattisia juomalaitteita, ja ainoastaan broileriuntuvikoilla oli juoma-astiat. Vesiastiat oli puhdistettava päivittäin harjaamalla. Sahalahtelainen Raili Elkelä kertoo, kuinka myös kasvattamon olosuhteita seurattiin: *”nyt jälkeinpäin ajattelee että sitä työtähän oli tosi paljon päivän mittaan [...] joka ikinen aamu lähettiin vaikka ei nyt työhön niin se oli ennenkö melken aamupalalla oli niin se tehtiin niin sanottu kanalakiarros. [...] katottiin sitte että onko kaikki paikat kunnossa ja lämpö päällä [...]. Niin ja ettei vedet menny pitkin lattiaa.”*

Sahalahden Pakkalan kylää 1970-luvun alussa. Maatalouden erikoistuminen alkoi näkyä maaseudulla. Kunnin tilalla broilereita kasvatettiin vanhan navettarakennuksen lisäksi broilereille rakennetuissa kasvattamoissa. Kuva: Keijo Kääriäinen. Erkki Mäkijärven kokoelma.

Käytössä oleva rakennus määrittä sen puhdistustavat broilerin kasvatuserien välillä, ja vasta myöhemmin kasvattamorakennukset alettiin harjauksen lisäksi pestä vedellä. Raili Elkelä kertoo broilerikasvattamon puhdistuksesta alan alkuaikana: *”Haettiin mettästä katajasuti ja sillä ravisteltiin isommat pölyt ensten tuolta ennenkö lantaa ajettiin pois, niin seinistä ja katoista hämähäkinseitit ja pölyt pois. [...] No kyllä traktori oli [...] mutta meilläkin oli maapohjat noissa pitkän aikaa [...] ihan lapiolla tyhjätettiin nämä piänet osatot eihän sinne päässy, ovesta ulos sitte vaan peräkärnylle. Kyllä siinä niin paljon lapiohommaa oli. Sitte kärrätä uudet purut tai pehkut.”*

Hygienian merkitys korostui vuoden 1971 salmonellakriisin jälkeen. Broileritiloilla tämä tarkoitti kasvattamon puhdistusta ja desinfiointia ennen untuvikkojen tuloa, kasvattamon eristämistä luonnonvaraisista linnuista ja eläimistä, työvaatteita, jalkineiden desinfiointia ja vierailukieltoa kasvattamoon. Suomessa kehitettiin 1970-luvun jälkipuolella eläinlääkintäviranomaisten valvoma näyttö- ja valvontajärjestelmä myös broilerikasvattamoille. Euralaisen Kerttu Vainio-Pekan mukaan eläinlääkäri otti pumpulitupolla puhtausnäytteet ikkunapielistäkin. Hygieniakäsityksen siirtymisestä käytännön työhön kertoo, että puhdistuksessa käytettiin jopa patasutia.

Maatalouden erikoistuminen alkoi näkyä maaseudun maisemanmuutoksena maatilatalouksien rakennuskannassa 1960-luvun lopulla. Broilerikaan ei ollut tuonut välittömästi muutoksia maatalouden rakennuskantaan, mutta erityisesti 1970-luvulta alkaen alalla tapahtuneet muutokset näkyivät maaseudun maisemassa. Kymmenessä vuodessa tapahtuneesta muutoksesta kertoo, että vuonna 1971 broilerin sopimustuotannon aloittanut Osuusteurastamo Itikka saattoi aloittaa tuotannon uusissa kasvattamorakennuksissa.

Uudet kasvattamorakennukset aiheuttivat muutoksia broilerikasvattajan työssä, kun pienistä tiloista siirryttiin yhtenäiseen tilaan. Arviot broilerin kasvatuserien koosta vaihtelivat 1970-luvun alussa yleensä 5 000–15 000 välillä. Tekniikkaa voitiin hyödyntää uusissa rakennuksissa enemmän, ja automaattiset ketju- ja putkiruokkijat alkoivat yleistyä Suomessa 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa. Ruokinnan automatisointi ei poistanut kuitenkaan kokonaan yhtä broilerinkasvatuksen raskainta työtä, rehun kantoa kasvattamoon. Rehu toimitettiin aluksi 50 kg:n säkeissä, ja esimerkiksi Raili Elkelä arvioi broilerin päivittäisen rehunkulutuksen olleen kasvatuksen loppuvaiheessa 400–500 kg. Rehu kannettiin rehuvarastoon, ja usein se oli kannettava kaksikerroksisen kanalan yläkertaan. Työ muuttui ratkaisevasti irtorehun yleistyessä

broileritiloilla 1970-luvun alussa. Auto toi rehun broilerikasvattamon siiloon, josta irtorehu siirtyi koneellisesti lintujen ruokintakaukaloihin.

Maatalouspolitiikan säätely perheviljelmä

Suomen kotieläintuotannon kehitystä oli alettu ohjata lainsäädännöllä 1970-luvulla, ja se ulotettiin ensimmäisen kerran broilerituotantoon vuonna 1982. Kotieläintuotannon ohjauksella haluttiin säilyttää kotieläintuotanto yhden sukupolven perheviljelmillä sekä sen yhteys maanviljelyyn. Rehuomavaraisuusvaatimus satoi broilerituotannon maatiloille, joita perheiden oli hoidettava pääosin omalla työllään. Kotieläintuotannon perustamislupajärjestelmä rajasi tilakoon 30 000 broileriin.

Maatalouspolitiikassa näkyi aiemmin esiintynyt pelko broilerituotannon siirtymisestä maatilatalouksilta suuryrityksille. Suomeen ei ollut kuitenkaan syntynyt maataloudesta irrallista broilerin suurtuotantoa. Suomessa viljelijät tuottivat maataloustuotteet toisin kuin useissa Euroopan maissa, joissa palkkatyövoiman osuus maataloudessa oli huomattava. Kyse oli maataloustuotannon luonteesta, ei broilerituotannon ominaispiirteestä. Maatalouspoliittinen ohjaus yksinään ei pitänyt broilerituotantoa perheviljelmillä. Broile-

rista oli tullut maatilatalouden erikoistumissuunta jo aiemmin, ja ala oli siten ollut rakentamassa suomalaista perheviljelmää. Broileria koskeva lainsäädäntö kehittyi myöhään alan rakentumiseen verrattuna. Tuotantoa oli säädelty elintarviketeollisuuden ja maatalouden yhteistyöhön perustuneella sopimustuotannolla. Broilereita oli kasvatettu perheviljelmillä ilman valtion tukea, eikä alasta ollut aiheutunut vientikustannuksia. Broilerituotanto otettiin valtion ohjaukseen alan ulkopuolisista syistä, kun maatalouspolitiikalla pyrittiin tasapainottamaan maataloustuotteiden markkinoita Suomessa.

Suomen maatalouspolitiikasta kirjoittaneen Lauri Kettusen mukaan 1980-luvulla kotieläintuotannon perustamislupajärjestelmän alkuperäinen tehtävä maatalouden säilyttämisestä perheviljelmillä vähentyi ja kotieläintuotannon rajoittaminen korostui. Myös broilerituotannon kasvua alettiin rajoittaa. Broilerituotannon ohjaus tiukentui vuonna 1984, kun tilan luvanvaraisuus alennettiin 15 000 broileriin. Lainsäädäntö esti käytännössä broileritilojen laajennukset sekä rajoitti uusien tilojen tuotantoa. 1980-luvulla kotieläintuotannon luvanvaraisuus ulotettiin kuitenkin jokaiseen kotieläinyritykseen Suomessa. Broilerituotannosta tuli kokonaan luvanvaraista vuonna 1987. Sen kehitys sidottiin aiempaa tiiviimmin muun kotieläintuotannon ylituotannon supistamiseen.

Tulevaisuuden broilerituottajat. Risto Haapasalo (vas.) ja Janne Suittio vastaanottamassa broileriuntuvik-koja Köyliössä vuonna 2002. Kuva: Irma Ojala. Yksityiskokolema.

Joinakin vuosina broilerinkasvatuksen saattoi aloittaa vain määrättyissä omistajanvaihdostapauksissa tai tilan tuotantosuuntaa vaihtamalla. Tilalla ei saanut harjoittaa muuta kotieläintuotantoa kotitarvetta enempää.

Vuoden 1993 alussa puolella Suomen broileritiloista oli 15 000 kasvatuspaikkaa, mikä oli pohjoismaisesti – saati eurooppalaisittain – pieni broileritila. Suomen broilerituotanto oli kuitenkin suojattu tuontisuojalla. Kansainvälisen kaupan vapautumiskehityksen katsottiin edellyttävän tuotannon tehostamista ja yksikkö-

koon nostoa 30 000 broileriin, joka oli ollut Suomessa tyypillinen tilakoko ennen maatalouspoliittista säätelyä. Kettusen mukaan perustamislupajärjestelmä vaikutti yleisesti kotieläintuotannon kannattavuuteen sekä rakennekehitykseen tilojen keskikoon kasvun hidastumisena. Maatalouspolitiikka vaikutti voimakkaasti myös broileritilojen rakenteeseen. Paradoksaalisesti maatalouspolitiikan voimakas ohjaus ja broilerinkulutuksen kasvu ajoittuivat samalle vuosikymmenelle. Suurimmat broileritilat oli perustettu ennen alan läpimurtoa. Kulutuksen kasvaessa broilerialaa laajennettiin uusilla

yrittäksillä, vaikka maatalouspolitiikan yhtenä lähtökohtana oli ollut turvata nykyisten tilojen asema. Kahden ensimmäisen vuosikymmenen aikana broilerinkasvatuksen oli aloittanut noin 100 tilaa, kun vuosina 1982–1994 vastaava luku oli 150. Maatalouspolitiikan seurauksena maatilatalouksien erikoistuminen broilerinkasvatukseen yleistyi, ja juuri ennen Suomen EU-jäsenyyttä broilerikasvattajien lukumäärä oli suurimmillaan.

Kotieläintuotannon ohjaus oli tiukentunut Suomen EU-jäsenyyteen asti. Broileritilasta oli tullut rajoitettu, tilatasolla stabiili perheviljelmä, joka tarjosi elinkeinon mahdollisimman monelle. Maatalouspolitiikan linja muuttui kuitenkin rajusti 1.1.1995. Rajoitetun perheviljelmän aika Suomen broileritiloilla päättyi.

Broileritilat tukipolitiikkaan

Suomen EU-jäsenyys muutti broileritilojen toimintaedellytykset, kun tuotantorajoitukset poistuivat ja markkinat kansainvälistyivät. Kansainvälistyminen oli tosin alkanut jo ennen EU-jäsenyyttä, ja ulkomainen broileri oli saanut maahan-tuontiluvan Suomeen toukokuussa 1994. Ilman EU:ta maatalouden muutokset olisivat ajoittuneet Suomessa kuitenkin pidemmälle aikavälille.

Suomen kansallisen maatalouspolitiikan korvasi EU-lainsäädännön kanssa yhtenäinen eurooppalainen maatalouspolitiikka ja sen monimutkainen tukijärjestelmä. EU:n suorat maataloustuet olivat luonnonhaittakorvaus (LFA), maatalouden ympäristöohjelman mukainen tuki ja investointituki sekä myöhemmin yhteisen maatalouspolitiikan markkinajärjestelmien toimintaan liittyvä CAP-tuki. Suomi täydensi EU:n tukijärjestelmää kansallisella tukijärjestelmällä. Pääasiassa 62. leveyspiirin pohjoispuolisille alueille on maksettu pohjoisen alueen (C-alue) pitkäaikaista tukea. Vakavien vaikeuksien siirtymäkauden tuki on koskenut Etelä-Suomea (A- ja B-tukialueet). Niiden lisäksi järjestelmään ovat kuuluneet EU:n suorien tukien kansalliset lisäosat.

Kansallisten tukien merkitys on Suomessa muihin EU-maihin verrattuna suuri. Kansallisten tukien tavoite on ollut yhdentää Suomen maataloutta EU:n maatalouspolitiikkaan sekä turvata Suomen maatalouden kilpailukykyä. Kotieläintuotannon alojen tasavertaisten toimintaedellytysten takaamiseksi Suomelle myönnettiin erityislupa tukea sika- ja siipikarjatuotantoa, joita ei tueta EU:n suorilla tuilla. Broileritiloille alettiin myöntää ensimmäisen kerran Suomessa maataloustukea. Alan jatkuvuuden kannalta kansallinen tukijärjestelmä on ollut merkittävä, mutta se toi broileritiloille uuden alueellisen ulottuvuuden. Vuonna

1995 todettiin merkittävän osan Etelä-Suomen broilerituottajista joutuvan luopumaan tuotannosta, jos alueen tuki lakkautettaisiin. Siirtymäkauden tuki oli kuitenkin määritelty vuosittain alenevaksi tukemaan maatalouden kehitystä EU-jäsenyyden ensimmäisinä vuosina, mutta Suomi oli tulkinnut sen pitkäaikaiseksi. Siirtymäkauden tuki on tällä hetkellä määritelty vuoteen 2013 saakka. Sen leikkaukset ovat kohdistuneet erityisesti sika- ja siipikarjatiloihin, ja jo EU-jäsenyyden ensimmäisen kymmenen vuoden aikana broileritilojen tukipolitiikassa korostui tuen aleneva suunta koko Suomessa. Broileritiloille vastamyönnettyä tukea on leikattu muita kotieläintuotannon aloja enemmän.

EU:n tukipolitiikan yleinen suunta on ollut 2000-luvun puolivälistä alkaen tuen irrottaminen tuotannosta. Vuonna 2009 Suomen broilerituotannon kansallinen tukipolitiikka muuttui ratkaisevasti. Broileritilojen tuki irrotettiin kokonaan tilan tuotannosta. Tiloilla oli mahdollisuus rakennemuutoskorvaukseen sekä markkinoiden salliessa investointitukeen. Sika- ja siipikarjatuotanto oli kasvanut Suomessa merkittävästi, vaikka tuen lähtökohta oli ollut tuotannon säilyttäminen. Broileritilojen tuotantoa alettiin rajoittaa Suomessa uudelleen EU:n maatalouspolitiikkaa yhtenäistettäessä.

EU:n maataloustuotantoon Suomessa aiheuttamia muutoksia pidetään jopa merkittävämpinä tuotannon rakenteessa kuin sen määrällisessä kehityksessä. Pienenevällä määrällä kotieläintiloja tuotetaan yhä suurempi osa Suomen maataloustuotannosta. Myös broilerituotannossa on tapahtunut keskittymistä. Vuonna 2008 broilerituotannosta oli kasvanut Suomen toiseksi suurin lihantuotannon ala, mutta vain noin 26 uutta tilaa oli aloittanut broilerikasvatuksen vuosina 1995–2009.

Broilerin tuottajahinta romahti Suomessa EU-jäsenyyden seurauksena. Elintarvikkeiden tuotantokustannusten ja tuottajahinnan välinen ero oli EU-maiden suurin. Rajoitetun perheviljelmän kokoisen broileritilan selviytymisstrategiaksi muodostui tilakoon kasvu. Vuoden 1997 lopussa puolet Suomen broileritiloista oli alle 25 000 broilerin tiloja, ja runsaalla kolmanneksella tiloista oli 25 000–40 000 broileria. Pienellä osalla eli noin 4 %:lla tiloista oli yli 55 000 broileria. Aivan kaikki broileritilat eivät olleet ryhtyneet välittömiin EU-ajan laajennuksiin, sillä rajoitettua perheviljelmää suurempia tiloja oli perustettu myös ennen kotieläintuotannon ohjauslakia. Vuonna 2004 broileritilan keskimääräinen tilakoko oli 39 800 broileria. Broilereita kasvatettiin yleensä 20 000–59 999 broilerin tiloilla. Suomen broileritilojen rakenteen monimuotoisuudesta kertoo, että broileritiloja oli suunnilleen yhtä monta keskiarvon

ala- ja yläpuolella. Vuonna 2004 määrällisesti puolet broilereista tuotettiin Suomessa kuitenkin keskimääräistä suuremmilla tiloilla. Yksikkökoon kasvu on ollut suhteellisen nopeaa EU-jäsenyyden mahdollistettua maatalouden modernisoinnin broileritilalla. Suomessa broilereita on kasvatettu maaseudun perheviljelmillä, ja maatalouspolitiikalla on vahvistettu broileritilojen ja maanviljelyn yhteyttä. Vain 10 %:lla suomalaisista broileritiloista ei ole lainkaan peltoa tai peltopinta-ala on pieni. Broilerituotanto on keskittynyt keskimääräistä suuremmille tiloille, ja peltopinta-alan kasvuun on vaikuttanut yleinen tilojen peltoalan kasvu ja broileritilojen luku-

määrän lähes kolminkertaistuminen. EU-Suomen maatalouspolitiikan muutos ei katkaissut maatilatalouden ja broilerikasvatuksen yhteyttä. Broilerituotanto on säilynyt Suomessa maatilatalouden erikoistumissuuntana. Perheviljelmän luonne on sen sijaan modernisoitunut liiketaloudelliseksi yritykseksi.

Lintujen tarkkailutyötä lainsäädännön ehdoin

Elintarviketeollisuuden ohella lainsäädäntö alkoi määrittää broileritilan työtä 1980-luvulla. Broilerialan ulkopuolinen ohjaus on kasvanut, ja siihen ovat

Suomalaisessa broilerikasvattamossa on spiraaliruokkijat, nippajuomalaitteet sekä automaattinen ilmastointi-, tuuletus- ja lämmitysjärjestelmä. Tiina Varho-Lankinen tarkastamassa ruokintalaitteiden toimintaa Lankisen Tila Oy:n broilerikasvattamossa Oripäässä vuonna 2005. Suomen Broileryhdistys ry:n kokoelma.

vaikuttaneet tuotantohygienian ja eläinten hyvinvoinnin korostuminen sekä yleinen ympäristöajattelun nousu. Kansallisella lainsäädännöllä määritetään broileritilan eläinsuojelua, elintarvikehygieniaa, eläinlääkintää, ympäristönsuojelua ja rakentamista. Salmonellavalvontaohjelmassaan Suomi on lisäksi sitoutunut pitämään salmonellan esiintyvyyden alle yhdessä prosentissa. EU-lainsäädännössä broilerituotantoa määrittävät eläinsuojelua ja lihan tarkastusta koskevat asetukset ja direktiivit sekä virallisesti vastustettavat eläintaudit. Myös broileriala on itse luonut työtä määrittäviä normeja. Lainsäädäntöä tiukemmin Suomen broilerituotantoa määrittää siipikarjanlihan kansallinen laatujärjestelmä.

Esimerkiksi broilerituotannon ympäristövaikutuksia valvotaan Suomessa tarkasti. Määrällisesti suurin broileritilalta lähtevä materiaali on turpeeseen sekoitettu lanta, joka voidaan hyödyntää pellon lannoitteena. Yksi broilerituotannon ja maanviljelyn yhteys näkyy myös broilerin pääosin viljasta koostuvassa ravinnossa. Osalla tiloista on ruokittu broilereita 1990-luvulta alkaen kasviperäisen rehun ohella kokojyväviljalla, jolloin omalta tilalta saatava vilja on voitu hyödyntää suoraan broilerituotannossa.

Broileritilojen koon kasvu on edellyttänyt alan teknistä kehitystä. 1990-luvun alkupuolella yleistynyt nippajuomalaite

poisti juomalaitteiden päivittäisen puhdistustyön. Lisäksi uudet ruokinta- ja juomalaitteet voitiin nostaa kasvattamon puhdistuksen ajaksi kattoon. Lintujen poimintatyön koneellisesti erityinen broilerin lastauskone, kanapoimuri. Lastauksen koneistuminen siirsi työn kasvattajilta omalle ammattiryhmälleen 1990-luvulla. Broileritilat ovat ulkoistaneet yleensä myös kasvattamoiden pesut, ja työvoimavaltaisiin töihin palkataan avuksi työntekijöitä. Samat henkilöt ovat töissä useilla tiloilla, ja broilerinkasvatuksen ympärille on kehittynyt omia ammattiryhmiä. Pääosin broileritilan työ on kuitenkin säilynyt tilan sisällä osana maatilataloutta.

Broileritiloilla siirryttiin tietokoneaikaan 1990-luvun puolivälissä. Kanalatietokonejärjestelmällä säädetään ilmanlaatua ja lämpötilaa sekä tarkkaillaan veden- ja rehunkulutusta. Tekniikka on mahdollistanut eläinten hyvinvoinnin tarkan seurannan, mutta broilerituottaja on edelleen itse vastuussa eläinten hyvinvoinnista. Vaikka olosuhteita voidaan tarkkailla myös broilerikasvattamon ulkopuolelta, hoitaja käy vähintään kahdesti päivässä sisällä kasvattamossa. Hän seuraa lintujen olosuhteita ja käyttäytymistä sekä tarkastaa vesi- ja ruokintalaitteet. Tietoteknistymisen ja koneistumisen seurauksena broileritilojen työ on muuttunut fyysisesti raskaasta työstä broilerin ja niiden olosuhteiden tarkkailu- ja valvontatyöksi.

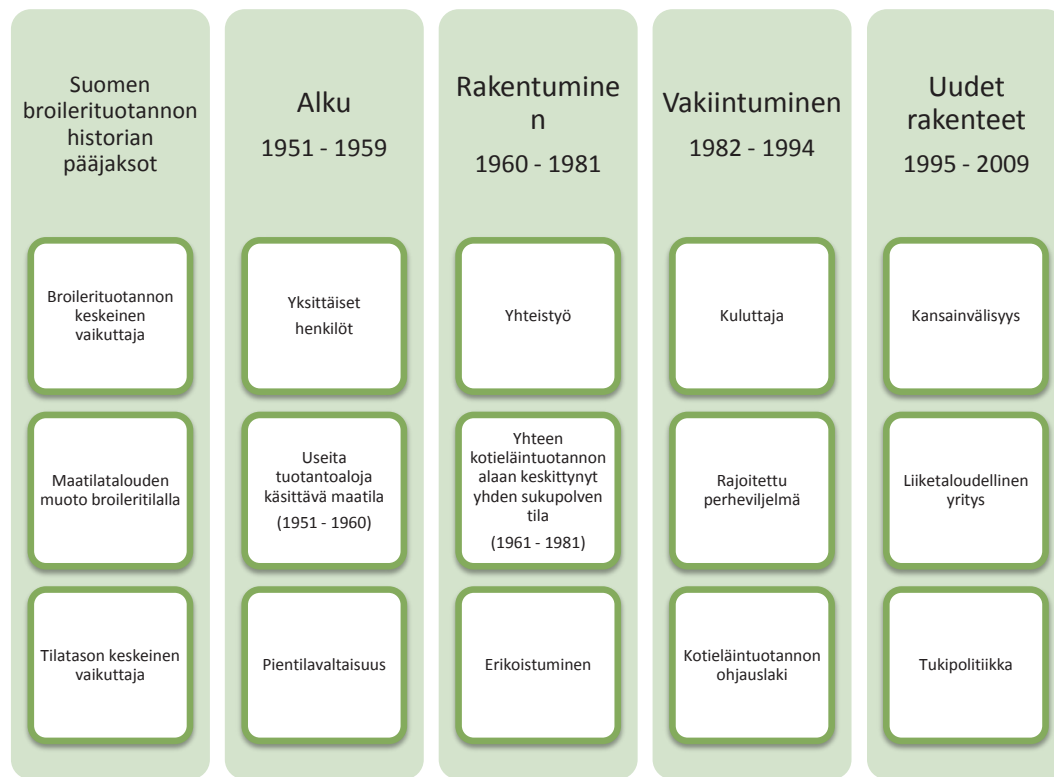
Ennen broileriuntuvikkojen saapumista kasvattamorakennus ympäristöineen pestään ja desinfoidaan. Mari Korkeaaja puhdistamassa broilerikasvattamoa Korkeaajan tilalla Kokemäellä. Suomen Broileryhdistys ry:n kokoelma.

Sukupolvelta seuraavalle

Maatilatalous on käynyt suomalaisilla broileritiloilla läpi kolmivaiheisen muutoksen. Suomessa broilereita alettiin kasvattaa ensimmäisenä tiloilla, jotka maatalouden rakennemuutoksen seurauksena hakivat erikoistumissuuntaa. Broilerituotannosta muodostui yksi maatalouden selviytymisstrategia maatalouden murroksessa. Erikoistuessaan broilerituotantoon maatilatalous siirtyi useita tuotantoaloja käsittävästä maatilasta yhteen kotieläintuotannon alaan perustuvaksi yhden sukupolven tilaksi (1961–1981). Broilerituotannon rakennuttua suomalaisen maatilatalouden elinkeinoksi maatalouspolitiikalla alettiin ohjata broileritilojen

kehitystä. Broileritilasta tuli Suomessa lainsäädännöllä rajoitettu perheviljelmä (1982–1994). EU-jäsenyys päätti Suomen maatalouspolitiikan tuotannon rajoitustoimet, ja broileritilat alkoivat saada Suomessa ensimmäisen kerran maataloustukea. EU-Suomessa broileritilan selviytymisstrategiaksi muodostui tilakoon kasvu. Maatalouspolitiikan linjanmuutos modernisoi maatilatalouden, ja broileritilasta tuli liiketaloudellinen yritys (1995–2009).

Suomalaisen maatilatalouteen on liittynyt oleellisesti jatkuvuuden käsite, eli tilan siirtyminen sukupolvelta seuraavalle. Suomessa broileritiloilla on ilmennyt vastaava pyrkimys jatkuvuuteen

Broilerituotannon ja maatilatalouden muutos. Kuviossa on esitetty broilerialan kehityksen pääjaksot ja maatilatalouden muoto broileritiloilla sekä broilerialaa ja maatilataloutta keskeisesti hallinneet tekijät. Lähde: Toivio 2009a, s. 82.

kuin maatilatalouksilla yleensä. Vuosina 1961–2009 Suomessa on toiminut yhteensä lähes 280 broileritilaa, joista noin sadalla on tehty vähintään yksi sukupolvenvaihdos. Vuonna 2009 noin 40 %:lla Suomen lähes 200 broileritilasta työskentelee broilerikasvattaja-sukupolvi, joka on halunnut jatkaa vanhempiensa valitsemaa elinkeinoa. Joillakin mautiloilla broilereita kasvattavat jo kolmannen sukupolven broileritilalliset.

Broilerielinkeinon siirtyminen sukupolvelta seuraavalle kertoo broileritilan jatku-

vuudesta, mutta kyse on myös broilerialaa laajemmasta maatilatalouden jatkuvuudesta. Tiina Silvasti on todennut sukutilan jatkuvuuden tavoittelun asettavan haasteen mautilan toiminnalle jokaisen sukupolven aikana. Broilerituotanto on muodostunut yhdeksi maanviljelijöiden selviytymisstrategioista sekä taloudellisen toimeentulon antajana että tilan jatkuvuutena. Broilerituotanto on pysynyt mautilan elinkeinona maatilatalouden muuttuessa perinteisestä elämänmuodosta liiketaloudelliseksi yritykseksi.

LÄHTEET

Anelma Ylisen haastattelu, 2.12.2008 Nurmo. Haastattelija Hilja Toivio.
Eino Sinisalon haastattelu, 3.5.2007 Sahalahti. Haastattelija Anna-Maija Kallio.
Raili Elkelän haastattelu, 14.11.2008 Sahalahti. Haastattelija Hilja Toivio.

Hakkarainen, Seija 1981: *Kysyntäsuuntaisen markkinoinnin soveltaminen Raision Tehtaitten broilerrehujen markkinoinnin suunnitteluun*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Kettunen, Lauri 1992: *Suomen maatalouspolitiikka*. Tiedonantoja 185. MTTL.

Markkola, Pirjo (toim.) 2004: *Suomen maatalouden historia III. Suurten muutosten aika. Jälleenrakennuskaudesta EU-Suomeen*. SKS.

Niemi, Jyrki & Ahlstedt, Jaana (toim.) 2008: *Suomen maatalous ja maaseutuelinkeinot 2008*. Julkaisuja 108. MTT Taloustutkimus.

Pyhäjärvi-instituutti 1995: *Broileritalouden toimintaedellytykset. Kilpailukyvyn turvaaminen Etelä-Suomessa*.

Silvasti, Tiina 2001: *Talonpojan elämä. Tutkimus elämäntapaa jäsentävistä kulttuurisista malleista*. SKS.

Suomen Siipikarjaliitto ry & Lihateollisuuden tutkimuskeskus 2005: *Suomalaisen lihasiipikarjan hyvän tuotantotavan kuvaus*.

Suomen Sosialidemokraatti 8.6.1961.

Toivio, Hilja 2009a: *Perinteisestä elämänmuodosta liikeyritykseksi. Maatilatalouden muoto broileritiloilla Suomessa 1961–2009*. Historian Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.

Toivio, Hilja 2009b: *Suomen broilerituotannon historia 1959–2009*. Suomen Broileryhdistys ry.

Vegaanin ystävä ja vastuullisen kuluttajan ateria - Luonnonmukaisen kotieläintalouden kehitys Suomessa

Luonnonmukainen maatalous on vaihtoehtoinen tuotantotapa. Sen noin satavuotinen historia on modernin maatalouden ja ihmisen historiaa, ei niin sanottua vanhaa maataloutta.

Kotieläimiä, niiden lajeja tai rotuja ei ole ilman ihmisen toimintaa. Ihmisen valta ja vastuu näkyvät erilaisina kotieläintuotannon strategioina ja toimintamalleina. Eläintuotanto peilaa siten koko yhteiskunnan tapaa toimia, vaikka asiaa tarkasteltaisiin niinkin marginaalisen ilmiön kuin luonnonmukaisen kotieläintuotannon kehityksen näkökulmasta.

Kotieläintalous on Suomen olosuhteissa maataloustuotannon ydin: rehun tuotantoon käytetään noin 80 % peltopinta-alasta ja kotieläintuotteet muodostavat lähes 70 % maataloustuotteiden myyntituloista. Suomessa luomukotieläintalous ei kuitenkaan ole kehittynyt sama tahtia muun luomuviljelyn kanssa, vaikka kotieläintalous oli keskeinen osa maatilamittakaavan luomutuotantoa jo 1920-luvulta lähtien. Varsinaisesti luomueläintuotannosta voi alkaa puhua 1980-luvulta lähtien,

kun se sai määritelmänsä ja kun luomutiloilla alettiin tietoisesti parantaa eläinten tuotanto-olosuhteita toimenpitein, jotka selvästi erottuvat tavanomaisen eläintuotannon valtavirrasta.

Mitä on luonnonmukainen eläinhoito?

Luomun ja tavanomaisen viljelyn selkein ero on suhtautuminen tilan ulkopuolisiin tuotantopanoksiin. Luomutilalla pyritään tuottamaan itse tai tilojen välisenä yhteistyönä tilalla tarvittavat ravinteet. Tämä onnistuu palkokasvien biologisen typensidonnan, viljelykierron ja eloperäisen jätteen kierrätyksen avulla.

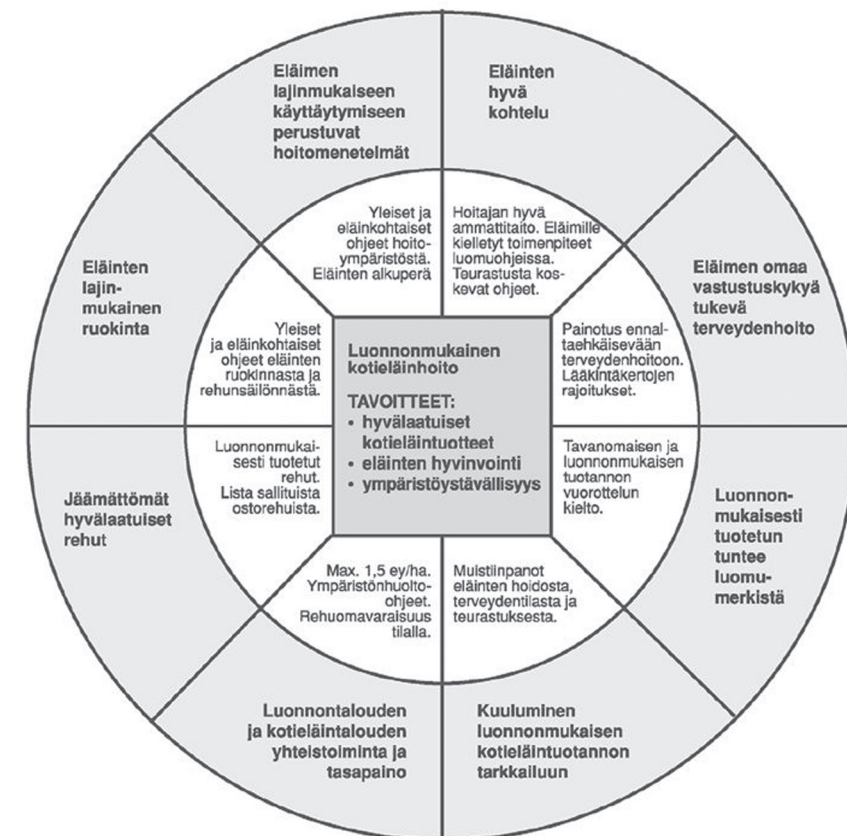
Ekologisesta näkökulmasta kotieläimet jalostavat ja säilövät ja siirtävät auringon energiaa ihmisten ravinnoksi ja energiaksi: maidoksi, lihaksi ja muniksi ja niin edelleen. Kotieläinten avulla tilan ravinnekierto saadaan suljetummaksi. Eläinten lanta toimii lannoitteena ja elävöittää maata tarjoamalla maaperän pieneliöille sopivaa eloperäistä ainesta ravinnoksi.

Luonnonmukainen maatalous on vaihtoehtoinen tuotantotapa. Sen noin satavuotinen historia on modernin maatalouden ja ihmisen historiaa, ei niin sanottua vanhaa maataloutta.

Kotieläimiä, niiden lajeja tai rotuja ei ole ilman ihmisen toimintaa. Ihmisen valta ja vastuu näkyvät erilaisina kotieläintuotannon strategioina ja toimintamalleina. Eläintuotanto peilaa siten koko yhteiskunnan tapaa toimia, vaikka asiaa tarkasteltaisiin niinkin marginaalisen ilmiön

kuin luonnonmukaisen kotieläintuotannon kehityksen näkökulmasta.

Kotieläintalous on Suomen olosuhteissa maataloustuotannon ydin: rehun tuotantoon käytetään noin 80 % peltopinta-alasta ja kotieläintuotteet muodostavat lähes 70 % maataloustuotteiden myyntituloista. Suomessa luomukotieläintalous ei kuitenkaan ole kehittynyt sama tahtia muun luomuviljelyn kanssa, vaikka kotieläintalous oli keskeinen osa maatilamittakaavan luomutuotantoa jo 1920-luvulta

Luonnonmukaisen kotieläintalouden osa-alueet. Lähde: Rajala 1995

lähtien. Varsinaisesti luomueläintuotannosta voi alkaa puhua 1980-luvulta lähtien, kun se sai määritelmänsä ja kun luomutiloilla alettiin tietoisesti parantaa eläinten tuotanto-olosuhteita toimenpitein, jotka selvästi erottuvat tavanomaisen eläintuotannon valtavirrasta.

Mitä on luonnonmukainen eläinhoito?

Luomun ja tavanomaisen viljelyn selkein ero on suhtautuminen tilan ulkopuolisiin tuotantopanoksiin. Luomutilalla pyritään tuottamaan itse tai tilojen välisenä yhteistyönä tilalla tarvittavat ravinteet. Tämä onnistuu palkokasvien biologisen typensidonnan, viljelykierron ja eloperäisen jätteen kierrätyksen avulla.

Ekologisesta näkökulmasta kotieläimet jalostavat ja säilövät ja siirtävät auringon energiaa ihmisten ravinnoksi ja energiaksi: maidoksi, lihaksi ja muniksi ja niin edelleen. Kotieläinten avulla tilan ravinnekierto saadaan suljetummaksi. Eläinten lanta toimii lannoitteena ja elävöittää maata tarjoamalla maaperän pieneliöille sopivaa eloperäistä ainesta ravinnoksi. Tilan ulkopuolelta hankittujen rehujen ravinteet hyödynnetään tilan ravinnekierrossa karjanlannan mukana.

Loimaalaisen Heikkilän luomutilan lihakarjaa pihatossaan vuonna 2010. Kuva: Iina Wahlström. Yksityiskokoelma.

Kotieläinten rehuntuotanto monipuolistaa viljelykiertoa ja helpottaa viljavuuden ylläpitoa. Esimerkiksi ihmisravinnoksi soveltumattomat, maata parantavat apilapitoiset nurmet voidaan sisällyttää viljelykiertoon ja nurmi voidaan käyttää eläinten rehuksi.

Kotieläimillä on tehtävä myös maiseman ja luonnon monimuotoisuuden säilyttämisessä. Esimerkiksi niittyjen ja metsälaidunten kasvi- ja eläinlajien säilyminen edellyttää laiduntamista.

Luonnonmukaisessa kotieläintuotannossa etsitään siis tasapainoa ihmisten ja eläinten tarpeiden ja luonnontalouden välillä. Tavoitteena on yhdistää hyvälaatuisen ravinnon tuottaminen, lajinmukainen ja eläinten oikeuksia kunnioittava sekä ympäristöystävällinen, ekologisesti kestävä tuotantotapa.

Luomu tuli Suomeen ilman eläimiä

1800-luvun loppupuolen Euroopassa kehittyi sosiaalisia liikkeitä vastailmiöinä erityisesti teollistumisen ja kaupungistumisen aikaansaamalle yhteiskunnallisille muutoksille. Tältä ajalta ovat peräisin aatteet ja liikkeet kuten luonnonsuojelu, eläinsuojelu, kotiseutuliike ja nuoriso-

liike. Osa liikkeistä oli selkeän valtasuuntautuneita eli niiden tavoitteena oli muuttaa yhteiskunnan valtarakenteita poliittisia järjestelmiä muuttamalla. Kulttuurisosaalisten liikkeiden piirissä puolestaan ajateltiin, että yhteiskunnallisen muutoksen edellytyksenä on henkilökohmainen uudistuminen. Elämänuudistusliike (saksaksi lebensreform) oli tyypillisesti tällainen kulttuurisosaalinen liike.

Elämänuudistusliikkeen keskeisimmät kohteet liittyivät asumiseen, ravitsemukseen ja terveyteen. Perustettiin esimerkiksi luonnonparantoloita, joissa keskeinen osa hoitoa olivat liikunta, raikas ilma, kylmä vesi, ilmat vaatteet ja kasvisruoka. Elämänuudistusliike houkutteli maailman ensimmäisen modernin sukupolven sananmukaisesti pois auringonvarjon alta päivänvaloon.

Elämänuudistusliike kannatti kasvissyöntiä, ja osalle kasvissyöjistä minkäänlainen eläinten hyväksikäyttö ei ollut suotavaa. He hakivat maataloudelle mallia Kaukoidän perinteisestä viljelytavasta, jossa voimaperäistä viljelyä harjoitettiin käytännössä lähes ilman karjataloutta. Uudessa viljelytavassa hyödynnettiin myös biologista typensidontaa ja kasviperäisten ja asumajätteiden tehokasta kierrätystä. Saksassa karjaton viljelytapa kehittyi ennen pitkää omaksi nykyaikaiseksi luomuviljelysuunnaksi, jossa myös eläintuotannolla on keskeinen sija.

Karjaton viljelytapa rantautui myös Suomeen 1910-luvulla, mutta kasvissyönti- ja luonnonparannusliikkeen eräänlaisena sivujuonteena se ei tullut yleiseen tietoisuuteen. Tuotantomäärä oli pieni eikä tuotteita markkinoitaessa eriytetty esimerkiksi tuotemerkein tavanomaisista tuotteista kuten Saksassa tehtiin jo 1920-luvun lopulta lähtien.

Eläimiä luomutilalle Pohjoismaiden ensimmäisellä luomutilalla

Vuonna 1924 itävaltalainen antroposofi Rudolf Steiner (1861–1925) esitteli viljelytavan, jossa oli samoja piirteitä kuin karjattomassa viljelytavassa, mutta jonka käytännöt perustuivat enemmän nautakarjatalouteen ja muuhun keskieuropalaiseen maatalousperinteeseen.

Viljelytapaa alettiin kutsua biologidynaamisiksi. Biodynaamisessa maataloudessa eläimet ovat keskeinen osa maatilayksilöllisyyttä, harmonista kokonaisuutta, joka yhdistää maan, kasvit, eläimet ja ihmiset. Ajattelutapaa sovelletaan nykyään agroekologia -nimisessä tieteenalassa, mutta Steiner itse korosti kokonaisuutta yhdistäviä henkisiä ulottuvuuksia.

Kaukoidän uskonnoista ideoita ammentavassa antroposofisessa hengentieteessä eläimet nähtiin tuotantotarkoituksen

lisäksi olentoina, jotka henkisellä tasolla olivat lähellä ihmistä ja joilla oli keskeinen sija henkisten voimien välittäjänä. Siksi Steiner korosti eläinten luontaisen käyttäytymisen ja hyvinvoinnin merkitystä eläinten hoidossa. Esimerkiksi nautaeläinten sarvet olivat Steinerin näkökulmasta kuin antennit, jotka vastaanottivat ”kosmisia voimia”. Samasta syystä kaikkien eläinten pääsy ulos oli tärkeää.

Suomalaisten antroposofian harrastajien välityksellä Steinerin viljelytapaa alettiin harjoittaa yllättävänkin pian Suomessa, ensimmäisenä Pohjoismaana. Vuonna 1927 Suomen antroposofisen seuran puheenjohtaja, insinööri Uno Donner (1872-1958) ja hänen puolisonsa, kirjailija Olly Donner (1876-1956) ostivat Kirkniemen kartanon Lohjalta. Agronomi Henrik Wärnhjelm (1896-1963) oli kokeillut biodynaamista viljelyä, tarkemmin biodynaamisten preparaattien käyttöä, ensikerran samana vuonna. Vuosina 1928-29 Wärnhjelm toimi Kirkniemen kartanon kirjanpitäjänä ja johti samalla tilan koetoimintaa.

Kirkniemessä kehitettiin laiduntaloutta, ja tila oli ensimmäisten joukossa ottamassa käyttöönsä AIV-rehua vuonna 1929. Tehokkaan laidunnuksen ja AIV-rehun ansioista väkirehujen käyttö väheni noin 20 %:iin eläinten rehuntarpeesta, kun se oli ollut yli 40 %:a ennen Donnerin aikaa. Lehmien tuotostasoksi saatiin noin

4000 kg/vuosi, mikä siihen aikaan oli Suomen ennätystasoa. Donnerin mukaan jalostuksen tavoitteena ei kuitenkaan ollut ennätystulosten tavoittelu vaan tasainen tuotanto. Myös karjan hyvinvointiin kiinnitettiin tietoista huomiota.

Vuonna 1943 julkaistiin Suomen ays-hirekarja -lehdessä artikkeli Kirkniemen karjataloudesta. Artikkelin kirjoittaja, A. E. Takeva piti uusia innovaatioita syynä Kirkniemen karjan poikkeukselliseen hyvään tiinehtyvyyteen: ”*Kun hakee syytä tähän tärkeään ilmiöön, ei voi olla muuta kuin kaksi tekijää, jotka ovat vaikuttavat huomattavammin. Toinen runsas A.I.V.-rehun käyttö ja toinen karjan säännöllinen jaloittelu ulkona talviseenkin aikaan.*”

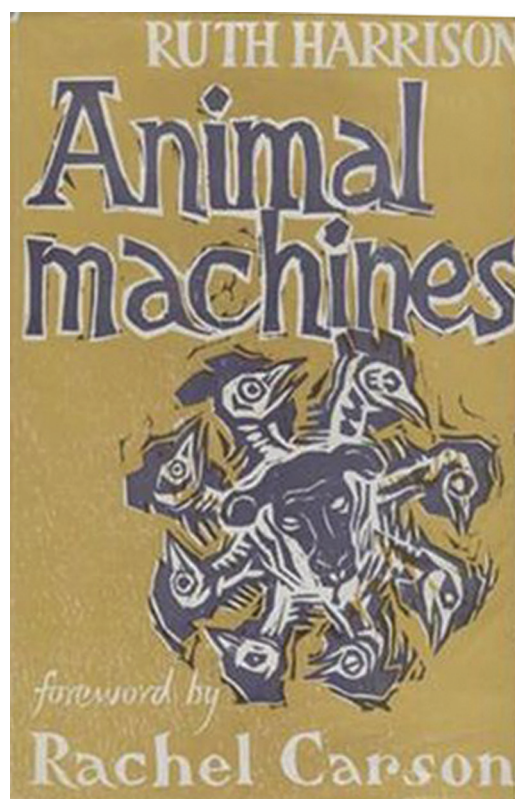
Ja edelleen: ” - kun sääolosuhteet sen suinkin sallivat – oli karjasta kahtena viikon päivänä ainakin 1/3 kerrallaan juoksu-tarhassa jaloittelemassa. Kustakin uloslas-kusta on karjanhoitaja saanut sovitun korvauksen, kuten jokaisesta poikimisesta ja jokaisesta kasvatetusta pitovasikasta. Näin on hoitajan erikoishuomio kiinnitetty näihin tärkeihin tekijöihin.”

Kirkniemi ei jäänyt pysyvästi biodynaamiseen viljelyyn, sillä Donnerit muuttivat pois sieltä jo jatkosodan aikana ja vuonna 1946 tila myytiin marsalkka Mannerheimille.

Perheenäiti järkyttyy ja saa aikaan kohun

Toisen maailmansodan jälkeen tarvittiin halpaa ruokaa ja eläintuotanto läntisissä teollisuusmaissa tehostui nopeasti. Esimerkiksi Iso-Britanniassa maataloustuotannon volyyymi noin kaksinkertaistui vuosina 1939-1965.

Vuonna 1961 englantilaisen Harrisonin perheen postiluukusta tipahti lennäkki, jonka teollistuvaa eläintuotantoa esittävät kuvat ja tiedot järkyttivät perheenäiti Ruth Harrisonia. Lennäkin oli julkaissut

vuonna 1955 perustettu eläinoikeusryhmä Crusade Against All Cruelty to Animals ("ristiretki kaikkea eläinräkkäystä vastaan"). Vaikka Ruth Harrison oli kasvisyöjä, hän piti velvollisuutenaan tehdä asialle jotakin. Hän alkoi tutkia itse pitivätkö lennäkin tiedot paikkansa. Hän vieraili maataloilla ja keräsi tietoja tuotantoeläinten kohtelusta. Kokemuksista syntyi kirja Animal machines (Eläinkoneet), joka julkaistiin vuonna 1964.

Kirja eläinten kohtelusta ja esimerkiksi niin sanotun valkoisen vasikanlihan tuotannosta aiheutti kohun, joka johti viralliseen tutkintaan. Puheenjohtajansa, eläintieteen professori Rogers Brambellin (1901-1970) mukaan, nimetyn komitean tehtävänä oli kehittää keinoja eläinten hyvinvointiongelmien ratkaisemiseksi. Brambellin komitea loi muun muassa niin sanotun viiden vapauden periaatteen eli luettelon eläinten hyvinvoinnin perusedellytyksistä: eläimillä tulisi olla vapaudet nousta seisomaan, käydä makuulle, kääntyä ympäri, harjoittaa kehonhoitoa ja venytellä raajojaan.

Vaikka periaatteet eivät kuulosta kovin radikaaleilta, mietinnön sisältämät käytännön ehdotukset olivat urauurtavia. Esimerkiksi vaatimus häkkikanojen tarvitseman tilasta, vähintään 650 neliösenttimetriä kanaa kohti, toteutuu EU-alueella vuoden 2012 alusta.

Harrisonin kirja käännettiin ainakin 15 kielelle mutta ei Suomeksi. Eläinten teho- kasvastus alkoi Suomessakin saada sisältöä 1960-luvulla ensimmäisten häkkikanaloiden ja broilerikasvattamoiden muodossa. Kesällä 1966 Suomen Eläinsuojeluyhdistyksen varapuheenjohtaja Olli Ojala kirjoitti Eläinten Ystävä -lehteen otsikolla "Muuttuuko eläinten pito teollisuudeksi?". Ojalan maalaamat kauhukuvat olivat kuin suoria lainauksia Harrisonin kirjasta, mutta eläinsuojelijoidenkaan piirissä keskustelu ei juurikaan vilkastunut ennen 1980-lukua. Suomen Eläinsuojeluyhdistystä radikaalimman eläinsuojeluliikkeen juuret ovat silti Suomessakin jo 1960-luvulla: vuonna 1961 perustettiin Helsingissä Koe-eläintensuojelury., josta tuli Eläinsuojeluliitto Animalia vuonna 1990.

1960-luku oli myös murrosaika nykyaikaisen ympäristöliikkeen synnyssä ja eräs sen merkkipaaluista oli amerikkalaisen biologin Rachel Carsonin kirjan Äänetön kevät ilmestyminen Yhdysvalloissa vuonna 1962. Suomessa kirja julkaistiin syksyllä 1963. Carsonin kirja toi kemiallisen kasvinsuojelun haitalliset terveys- ja ympäristövaikutukset maailmanlaajuisen tietoisuuteen ensimmäistä kertaa. Kirjan aiheuttama keskustelu vauhditti niin nykyaikaisen ympäristöliikkeen syntyä kuin DDT:n käyttökieltoa läntisissä teollisuusmaissa. Vuonna 1966 luomuun siirtymisen aloittanut Pohjanmaan luo-

muviljelyn pioneeri, kokkolalainen Fjalar Holmqvist mainitsee nimenomaan Carsonin kirjan vaikuttaneen omaan siirtymispäätökseensä.

Ensimmäinen moderni luomu-tila aloitti 1960-luvulla

Henrik Wärnhjelm toimi Biodynaamisen yhdistyksen puheenjohtajana sen perustamisesta vuonna 1946 lähtien. Kotieläinagronomina Wärnhjem halusi laajentaa yhdistyksen painopistettä puutarhaviljelystä maatilakokonaisuuteen, mitä tarkoitusta varten Biodynaaminen yhdistys vuokrasi kokonaisen maatilan, Håggais Westergårdin, Paraisilta vuonna 1957. Tilasta piti tulla biodynaaminen mallitila, mutta projektina se osoittautui liian suureksi yhdistyksen voimavaroille. Tilan talous näytti heti alkuvaiheessa menevän huonoon suuntaan ja vuoteen 1960 mennessä yhdistys luopui tilanpidosta.

Vuonna 1964 aloitti ilmestymisensä Biodynaamisen yhdistyksen Demeter -lehti, jonka ensinumrossa oli artikkeli otsikolla "Kannattaako biodynaaminen viljely". Vakavan lääkemyrkytykseen 1950-luvun loppupuolella kokeneelle Elvi Rajalalle ja hänen puolisolleen Aarolle myrkytön viljelymuoto tuntui luontevalta ratkaisulta. Neuvoja saatiin Biodynaamisen yhdistyksen konsulentiksi siirtyneeltä Michael Paxilta. Rajalat aloittivat siirtymisen

biodynaamiseen viljelyyn, ja vuodesta 1965 lähtien he ovat viljelleet Ypäjällä luonnonmukaisesti.

Yhden epätavallisen ratkaisun jälkeen seurasi muita. Rajalan tilalle rakennettiin pihattonavetta jo vuonna 1972. Kuivikepohjapihatosta lehmät pääsevät sisätiloista ulos jaloittelutarhaan vapaasti ympäri vuoden. Lehmä ei laidunneta vaan kesäläkin tuorehu ajetaan suoraan ruokintapöydälle. Alun perin 14 hehtaarin tila kasvoi yli 50 hehtaariseksi 1900-luvun loppuun mennessä. Koko tilan peltoalaa viljeltiin luonnonmukaisesti, mutta virallisesti tilan lypsykarja siirtyi luomuun vasta kun Valio aloitti luomumaidon keräilyn Etelä-Suomessa vuonna 1998. Tilan viljaa markkinointiin luonnonmukaisesti tuotettuna jo 1960-luvulla, jolloin se toimitettiin suoraan lähinnä pääkaupunkiseudun luontaistuotekauppoihin.

Luomueläintuotanto sikiää eläinten käyttäytymis- ja hyvinvointitutkimuksesta

Vaikka Ruth Harrisonin herättämä kohu ei nopeasti muuttanut eläinsuojelulainsäädäntöä, heräsi brittiläinen eläinlääkärinkunta tutkimaan tuotantoeläinten olosuhteita, esimerkiksi sitä miten kotieläimet käyttäytyvät luonnonkaltaisissa oloissa verrattuna niiden elossa oleviin villeihin lähisukulaisiin. Eläinten käyt-

täytymistä tutkivan tieteenalan eli etologian tutkimuksiin perustuen tiedämme, että tuotantoeläimillä on tallella luontaiset, sisäsyntyiset käyttäytymistarpeensa.

Eräänlaisena käyttäytymis- ja hyvinvointitutkimuksen sovelluksena alkoi luonnonmukainen eläintuotanto eriytyä omaksi alakseen 1980-luvun alkupuolella. Eräs erityisesti luomutuotannossa käytetty käsite on lajinmukaisuus. Sille haettiin sisältöä muun muasa kansainvälisen luonnonmukaisen maatalouden järjestön IFOAM:in konferenssissa, jossa luomueläintuotanto oli ensi kertaa laajemmin esillä vuonna 1984. Eläinten jalostusohjelmissa tavoitteeksi esimerkiksi lypsylehmillä asetettiin lyhyen huipputuotoksen sijaan elinikäinen tuotos. Myös vaihtoehtoista eläinlääkintää (esimerkiksi homeopatia, yrttivalmisteet ja eläinloisten biologista torjunta) alettiin tutkia ja kehittää.

Luomueläintuotanto määritellään 1980-luvulla

Luomueläintuotteiden tuli erottautua tavanomaisesta eläintuotannosta myös elintarvikemarkkinoilla. Sitä varten tarvittiin luonnonmukaisen kotieläintuotannon määritelmä, tuotantoehdot ja valvontajärjestelmä, jotta kuluttajat voitaisiin vakuuttaa tuotteiden aitoudesta. IFOAM hyväksyi ensimmäiset puitesääntönsä

Luomuherefordeja laitumella Loimaalla 2009. Kuva: Iina Wahlström. Yksityiskokoelma.

luomueläintuotannolle vuonna 1984 ja ne toimivat mallina kansalliselle sääntötyölle.

Suomalaisten tuotanto-ohjeiden luonnos valmisteltiin eläinlääkäri Urho Riihikosken johtamassa Lihateollisuuden tutkimuskeskuksen kehittämisprojektissa. Suomen luonnonmukaisen viljelyn yhdistysten liitto, nykyään Luomuliitto, hyväksyi luomuohjeet 26.4.1988 ja ne otettiin käyttöön välittömästi.

Nykyään Suomessa noudatetaan lain-tasoisena säädöksenä Euroopan unionin luomutuotantoa koskevaa asetusta. Eril-

linen luomueläintuotantoa koskeva asetus hyväksyttiin vuonna 1999. Asetukset koskevat eläinrehua, sairauksien ehkäisyä, eläinlääkinnällisiä hoitoja, eläintensuojelua, eläinten jalostusta yleisesti sekä karjanlannan käyttöä. Uudet EU-tasoiset tuotantoehdot olivat tiukemmat kuin Luomuliiton vaatimukset ja erilaisista siirtymäajoista huolimatta monet tilat luopuivat luomueläintuotannosta, koska EU-vaatimusten noudattaminen olisi edellyttänyt kalliita investointeja.

Tuotantoehto- jen kehitykselle on ollut kuvaavaa niiden yksityiskohtaistuminen, mikä näkyy jo tuotantoehto- jen

pituudessa. Luomuliiton Luonnonmukaisen kotieläinhoidon ohjeet vuodelta 1988 mahtuivat kolmeen sivuun, kun taas Kasvintuotannon tarkastuskeskuksen (nykyisin Evira) EU-asetuksen ohjeistus vuodelta 2000 on yli 50-sivuinen teos.

Säädökset koskevat nykyään lähes kaikkia kotieläinlajeja mehiläisistä vesiviljeltyihin nilviäisiin. Kolmea suomalaisesta näkökulmasta tärkeää eläinryhmää, riistaa, poronhoitoa ja turkiseläimiä (ketut, supikoirat ja minkit), asetus ei koske.

Tuet edistivät ja hidastivat luomueläintuotannon kehitystä

Monet tutkijoiden ja käytännön eläintuottajien kehittämät uudet, ja myös luomutuotanto-ohjeisiin kirjatut tuotantomenetelmät ja rakenneratkaisut edellyttivät investointeja maataloilla. Ne oli luontevaa tehdä luomuun siirtymisen, sukupolvenvaihdosten ja rakennusten peruskorjausten yhteydessä. Investoinnit vaativat rahaa.

Vuonna 1990 luonnonmukaista maataloutta alettiin Suomessa tukea osana maataloustuotannon tasapainottamisopimuksia eli muodollinen peruste luonnonmukaisen tuotannon tukemiseen oli ylituotannon vähentäminen. Tämä niin sanottu siirtymävaihetuki edellytti tilan peltojen siirtämisen luomuviljelyyn,

mutta eläintuotannon siirtoa luomuun ei vaadittu. Eläintuotannon tasapainoisen kehittämisen kannalta tämä oli kohdalokas ratkaisu, kun ottaa huomioon, että noin kahdella kolmesta siirtymävaihetukitilasta oli karjaa. Eläintuotanto otettiin kuitenkin huomioon siten, että luomusiirtymävaihesopimuksen tehneille tiloille voitiin myöntää enintään 40 000 litran maitokiintiö. Vuosina 1990 - 1994 luomuun siirtyi yli 1400 tilaa ja luomutilojen keskikoko kasvoi nopeasti lähelle tavanomaista.

Luomuun siirtyminen kiihtyi EU-jäsenyyden alkuvaiheessa vuosina 1995 - 2001. Erityisen ripeää kasvu oli niin sanotussa Vilja-Suomessa. Kun luomurehuviljalle ei ollut markkinoita, kasvoi kotimainen luomuviljantuotanto kysyntää nopeammin. Se johti laajamittaiseen luomuviljan vientiin ulkomaille. Vuoden 2001 lopussa valvottua luonnonmukaista eläintuotantoa harjoitettiin noin 350 tilalla, mikä oli kuitenkin vain noin 12 %:a kaikista eläimiä pitävistä luomutiloista.

Alentuneen tukitason jälkeen 2000-luvun alussa luomun kasvu siirtyi maan nautakarjavaltaisiin osiin. Tyypillisesti tilan pellot siirrettiin luomuun, mutta karjaa ei, ja peltojen sato käytettiin oman karjan rehuksi tilan ulkopuolisten tuotantopanosten ostot minimoiden. Siten tilojen kannattavuus perustui luomuviljelyn kautta saataviin säästöihin tuotanto-

panosten käytössä eikä niinkään luomutuotteiden erikoismarkkinoilta saataviin lisähintoihin.

Myöhemmin tukimuotoina olivat korotetut investointituet ja vuodesta 2005 lähtien erityinen eläintuotannon luomutuki. Peltopinta-alaan perustuva eläintuki suosi nautakarja- ja lammastaloutta sika- ja siipikarjalouden kustannuksella: vuonna 2009 Suomessa oli ainoastaan yhdeksän luomusikalaa eikä ainoatakaan luomubroilerikasvattamoita.

Lisäinvestoinneille, lisätyölle, kalliille luomurehulle ja eläinten pidemmille kasvatusajoille on ollut vaikea saada katetta markkinoilta saatavin hinnoin. Luonnonmukainen lypsykarjalous sen sijaan on jo useana vuonna osoitettu tavanomaista kannattavammaksi. Myös luomueläintuotantoa harjoittavien tilojen yksikkökoot ovat tavanomaisia tiloja selvästi suurempia juuri nautakarjatarjailoilla.

Luomulle on leimallista, että se kehittyy sekä erikoismarkkinoiden että tukien varassa. Kannattavuuden ja laajentumisen kannalta olennaista olisi kuitenkin luomueläintuotteiden markkinoiden kehittyminen.

Luomueläintuotemarkkinoiden pioneerivaihe 1988 - 1999

Helsingin yliopiston laajassa Luonnonmukainen peltoviljely Suomessa -tutkimuksessa selvitettiin luomuviljelyn menetelmiä 50 luomutilalla vuosina 1984 - 1986. Tutkimuksen kohteena olivat käytännössä lähes kaikki Suomen luomutilat, joissa luomua harjoitettiin tosimelessä. Tiloista 90 %:lla oli kotieläimiä: lypsylehmiä lähes joka toisella, sikoja joka viidennellä, kanoja ja lampaita 28 %:lla ja vuohia 26 %:lla. Samaan aikaan kaikista Suomen maataloista 52 %:lla pidettiin kotieläimiä.

Luomukotieläintuotteiden markkinoiden kehittymättömyys näkyi muun muassa siten, että vain kahdeksalla tilalla kaikki rehu oli luomuviljeltyä.

Luomueläintuotannon valvonta ja tuotteiden markkinointi alkoivat heti Luomuliiton hyväksytyä luomuohjeet vuonna 1988. Ensimmäisenä vuonna valvonnan piiriin kuului 13 lypsykarjatilaa, kuusi lihakarjatilaa ja kaksi sikatilaa. Ensimmäiset tuotanto-ohjeiden mukaiset 54 luomusikalaa kasvoivat Sappion tilalla Juvalla ja Itä-Hämeen Kansalaisopistolla Hartolassa. Markkinointi alkoi Mikkelin seudulla ja Vantaalla Myyrmäen Ykköshallissa syksyllä 1988. Seuraavana vuonna sikojen määrä nelinkertaistui ja Lihateollisuuden tutkimuskeskus toteutti

pienen myyntikampanjan ”Luomuliha on luontoa kunnioittavan valinta” -julistukseen. Tuottajat saivat lihasta noin 25 %:n hintalisän tavanomaiseen verrattuna. Tuottajien pettymykseksi hintalisä jäi myöhemmin paljon pienemmäksi. Luomulihan ensimmäisiä jalostajia olivat Pouttu Oy Kannuksessa ja Karjaportti Kuopiossa.

Osuusmeijereiden yhdistyminen yhä suuremmiksi osuuskunniksi lopetti maidonjalostuksen monissa pienissä meijereissä 1980-luvun lopulla. Ruukin kunnassa Pohjois-Pohjanmaalla Paavolan meijerin osakkaat pohtivat mahdollisuutta jatkaa toimintaa jalostamalla luomumaitoa. Käynnistettiin projekti luomutuotannon kehittämiseksi Pohjois-Pohjanmaalla. Paavolan meijeristä ei kuitenkaan tullut ensimmäistä luomumeijeriä Suomessa, mutta lähellä sijainnut Limingan meijeri aloitti täysmaidon purkittamisen ja piimän ja viilin valmistuksen loppuvuodesta 1990. Aluksi luomumaitoa toimitti meijerille vain kaksi tilaa. Maitoa ei homogenisoitu, mikä on edelleen tunnusomaista luomumaidolle.

Vuonna 1993 Juvan Luomu Oy aloitti luomumaitotuotteiden valmistuksen Hatsolan meijerissä Juvalla. Tuotteet markkinoitiin Valion kautta vuoteen

2009 asti, jolloin Juvan Luomu Oy aloitti markkinointiyhteistyön Arla Ingman Oy:n kanssa. 2000-luvun taitteessa Valio ja useat yksityiset meijerit ja juustolat tarjosivat yllättävänkin monipuolisen valikoiman luomutuotteita.

Juvan Luomu Oy:tä voi pitää alan menestystarinana, joita Suomen rakenteeltaan keskittyneessä eläintuotteiden jalostusbisneksessä on vain vähän. Esimerkkinä epäonnistumisesta on Suomen luomuviljelijöiden Oy, joka aloitti toimintansa vuonna 1995 lähes puolen miljoonan markan osakepääomalla osakkainaan lähinnä varsinaissuomalaisia luomulihatuottajia. Loppu tuli jo vuonna 1999.

Elintarviketieto Oy:n vuonna 1998 tekemän selvityksen mukaan luomumaidon, naudan- ja sianlihan tuotanto oli vielä alle 0,5 % Suomen kokonaistuotannosta. Valvottuna luomukotieläintuotantoa harjoitettiin 380 tilalla. Maidosta teollisuudelle myytiin yli 90 %, naudanlihasta noin puolet ja sianlihasta vain noin kolmannes. Suoramyyntin osuus naudan- ja lampaanlihan myynnistä oli noin 15 %, sianlihan 40 % ja kananmunien myynnistä 60 %.

Monella luomutilalla karja laiduntaa kesäisin myös luonnonlaitumilla. Loimaa 2009. Kuva: Iina Wahlström. Yksityiskokoelma.

Uusi vuosituhat näytti luomun kannalta valoisalta

Vuosituhanen vaihteessa suuret lihajalosteiden valmistajat Atria, Saarioinen ja HK Scan kehittivät luomutuotteita suomaaiseen makuun ja vuonna 2001 vähittäiskaupassa oli saatavilla esimerkiksi luomumetvurstia, luomukinkkumakkaraa ja luomusaunalenkkiä sekä eineksistä luomujauhelihapitsaa ja luomujauhelihamakaronilaatikkoa.

Vuonna 1997 alkoi muninta ensimmäisissä kokonaan uusissa tai entisistä broilerkasvattamoista muutetuissa luomukanaloissa. Siitä alkoi luomumunien rynnistys kohti luomueläintuotteiden markkinajohtajuutta. Vuonna 2008 vähittäiskaupan kautta myydyistä kananmunista oli määrällä mitaten luomua noin kolme prosenttia ja arvolla mitaten lähes kahdeksan prosenttia.

Myös luomubroilerin kasvatusta kokeiltiin vuosina 2001 -2002, mutta tavanomaista tuotantoa korkeammat tuotantokustannukset ja kuluttajien haluttomuus maksaa luomubroilerista tuotantokustannukset kattavaa lisähintaa eivät kannustaneet jatkuvaan tuotantoon.

Vuonna 2003 luomumaitoa toimitettiin meijereihin lähes 32 miljoonaa litraa, 1,5 % kaikesta Suomessa tuotetusta maidosta. Luomumarkkina ei kuitenkaan ole

pelkkää jatkuvaa kasvua. Vuoden 2003 luomumarkkinoilla tapahtui merkillinen käänne ja erityisesti luomumaidon ja -lihan kannalta laihoja vuosia riitti vuoteen 2006 asti. Sen jälkeen luomueläintuotteiden markkinat ovat kasvaneet jälleen, mutta markkinaosuudella mitaten ja esimerkiksi muihin Pohjoismaihin verrattuna Suomea voidaan pitää vielä luomueläintuotteiden kehitysmaana.

Huonoista markkinavuosista huolimatta luomueläintilojen määrä on kasvanut tasaisesti vuodesta 2005 lähtien ja vuonna 2009 luomueläimiä pidettiin 558 tilalla. Eläintuotannon tavallisimmat suunnat ovat emolehmien pito, lypsykarjatalous ja lammastalous. Sika- ja siipikarjatilaja on yhteensä vain muutamia kymmeniä. Vaikka kaikista valvontaan kuuluvista luomutiloista noin on 40 % kotieläintiloja, niistä vain noin kolmannes kuuluu luomueläintuotannon valvontajärjestelmään, mikä on edellytyksenä niin luomukotieläintuotannon tuelle kuin tuotteiden markkinoimiseen luomutuotteina.

Keskikokoisella luomueläintilalla pidetään 34 lypsylehmää, 37 emolehmää, 200 lihasikaa, 2700 kanaa tai 110 uuhta. Luomueläinten määrä on kasvanut tasaisesti koko 2000-luvun ajan sikoja lukuun ottamatta. Vuonna 2009 Suomessa oli noin 2000 lihasikapaiikkaa, mikä on alle puolet vuoden 2000 määrästä. Yksikkökoko lypsykarja-, lammas- ja sikatiloilla

on noin kaksinkertaistunut 2000-luvulla. Emolehmätilojen ja kanaloiden koko on kolminkertaistunut.

Suurilla tiloilla on mahdollista investoida teknologiaan, joka helpottaa eläintenhoitajien työtä ja samalla edistää eläinten hyvinvointia. Vuonna 2007 tehdyn kyselytutkimuksen mukaan luomulypsykarjatilajoilla parsinavetta oli vain joka kolmannella tilalla kun kaikista Suomen navetoista 77 % oli parsinavettoja.

Onko luomusta ratkaisuksi?

1990-luvulla ruokaskandaalit, tärkeimpänä BSE eli niin sanottu hullunlehmäntauti toivat ruokakysymykset tie-

dotusvälineiden ykkösuutisiksi ja osaksi yhteiskunnallista keskustelua. Geenimuunnellun soijan käyttö eläinten rehuna herätti kysymyksiä vuonna 2008. Terveys-, laatu-, ja ympäristökysymysten rinnalle ovat nousseet myös tuotantoeläinten hyvinvoinnin kysymykset eli juuri ne epäkohdat, joihin luonnonmukainen maatalous ja eläintuotanto haluaa tarjota ratkaisuja ja vaihtoehtoja.

Suomessa skandaalit, niistä käyty keskustelu tai eläinoikeusaktivistien paljastukset suomalaisten kotieläinten olosuhteista eivät nopeasti ole muuttaneet suomalaisten ruokatottumuksia.

Ruuantuotannon ja -kulutuksen vastuullisuuskysymykset ovat nousseet

Hyvin voivia eläimiä Nymanien luomusikalassa Loimaalla. Kuva: <http://ec.europa.eu/agriculture/organic>

keskeiseksi teemaksi myös elintarvikealan liiketoiminnassa, mutta konkreettiset ja todennetut arkipäivän teot ovat jääneet usein epäselviksi ja vastuullisuutta on korostettu lähinnä mainoskampanjoissa.

Kuluttajien halusta ja mahdollisuuksista vaikuttaa valinnoilla on usein ruusuiset käsitykset, sillä useimmat kuluttajat tietävät ruuan tuottamisesta ja tuotantoketjun eri vaiheista varsin vähän. Kun esimerkiksi luomutuotannon hyötyjä ei koeta riittävän omakohtaisena, on helppo asettautua vapaamatkustajan rooliin. Vapaamatkustajia ovat niin yksityiset kuluttajat kuin julkisista hankinnoista päättäjät. Ilman kysyntää puolestaan menetetään ne hyödyt, jota markkinamekanismilla olisi tarjota muutoksen moottorina. Voiko luonnonmukaisella eläintuotannolla siis olla rooli tulevaisuuden maataloustuotannossa?

Elintarvikeketjun ilmastovaikutuksista ja vesistöjä rehevöittävästä vaikutuksesta eläintuotannon osuus on yli 50 %. 1990-luvulla aloitetut laajamittaiset toimenpiteet maatalouden ympäristönsuojelun parantamiseksi, kuten ympäristötuen perustuki ovat osoittautuneet suojelun kannalta tehottomiksi. Tehokkaammat erityisympäristötuet, joiden piiriin luomutuotantokin kuuluu, eivät puolestaan ole taloudellisesti riittävän kannustavia.

Ympäristötuki ei myöskään ole väline, joka suoranaisesti vaikuttaisi maataloustuotannon rakenteeseen: yksikkökokoon, eläintuotannon alueelliseen keskittymiseen ja eläin- ja kasvintuotannon eriytymiseen maatiloilla. Esimerkiksi vuonna 2010 Koski TL:ssä haettiin ympäristölupaa sikalalle ja broilerikasvattamolle, jossa pidettäisiin 32 000 lihasikaa ja 500 000 broileria.

Luomun näkökulmasta sellainen yksikkökoko on ekologisesti kestämaton, sillä niin suuri tila ei voi saavuttaa omavaraisuutta rehujen suhteen. Ostorehut taas tuottavat lannan muodossa sellaisen ylijäämän ravinteita, ettei niitä voi levittää yksin tilan omille pelloille. Jos kaikki eläintuotantoyksiköt olisivat näin suuria, tarvittaisiin Suomessa 15 lihasikalaa ja 10 broilerikasvattamaa.

Mistä löytää vastuulliset kuluttajat luomueläintuotteille?

Suomen eläinsuojeluyhdistyksen satavuotishistoriikissa vuodelta 2001 ei mainita luonnonmukaista kotieläintuotantoa sanallakaan, vaikka yhdistyksen tavoitteet ovat hyvinkin samansuuntaisia luomueläintuotannon tavoitteiden kanssa. Historian henkilöhakemisto vahvistaa

käsitystä, että eläinsuojelijoiden ja luomutuotannon kehittäjien tiet eivät ole juuri kohdanneet.

Radikaalimmasta suomalaisesta eläinsuojeliikkeestä ei myöskään löydy vetoapua luomulle. Vuonna 1995 perustettu Oikeutta eläimille -järjestö pitää eläinsuojeluksi kutsuttua ajattelua ja käytäntöä riittämättömänä, koska sen puitteissa eläimiä voi tappaa ruoaksi. Järjestö pyrkiikin eläinten käytön lopettamiseen kaikessa ruoka- ja muussa tuotannossa ja kehottaa kaikkia ihmisiä ryhtymään vegaaneiksi. Vaikka eläinten lajinmukainen hoito toteutuisi luomunavetassa paremmin kuin tavanomaisella maitotilalla, moni vegaani saattaa mieluummin hyväksyä tavanomaisen viljelyn ja teollisilla lannoitteilla tuotetun ruoan kuin karjankasvatuksen ja lannan käytön.

Kasvissyöjien lukumäärän kasvu erityisesti nuorten ja naisten keskuudessa on ollut esillä julkisessa keskustelussa jo pitkään. Lihan kulutus kokonaisuudessaan ei ole kuitenkaan vähentynyt edes näissä kuluttajaryhmissä. Erityisesti naiset ja nuoret ovat siirtyneet käyttämään enemmän siipikarjan kuin naudan tai sianlihaa, sillä broilerinlihan terveellisyyttä, makua, hintaa ja valmistuksen nopeutta arvostetaan. Vuonna 1994 julkaistun englantilaistutkimuksen mukaan viidesosa kuluttajista ei pitänyt broilerinlihaa lihana lainkaan.

”Kuulin juuri olevani fleksari. Flexitarian on henkilö, joka syö pääosin kasvisruokaa, mutta höyстää sitä kalalla ja toisinaan lihalla sekä maitotuotteilla. Minä esimerkiksi syön lihaa ehkä kahdesti kuussa, luomuliinan tai riistan muodossa. Lehmänmaitoa en juurikaan käytä, mutta vuohenmaitoa kylläkin. Kalaa syön tosin viikottain, onko-han se fleksariuden määritelmän mukaan liian usein? Olen ilmeisesti ollut fleksari jo vuosia, myös tässä kuvassa vuosien takaa - Flexari vuodesta 2003, ehkä se pitäisi lukea blogini esittelytekstissä...

(Blogikirjoitus sivulla http://kemikaalicocktail.blogspot.com/2008_08_01_archive.html)

Maa- ja elintarviketutkimuskeskuksen (MTT) ja Kuluttajatutkimuskeskuksen vuonna 2009 tekemän selvityksen mukaan vain yksi prosentti suomalaisista on kasvissyöjiä. Tutkimuksessa tuli esiin viiden prosentin osuudella kuluttajaryhmä, joka ei tunnustaudu niin sanotuiksi sekasyöjäksi, vaan ilmoittaa syövänsä pääasiassa kasvikunnan tuotteita. Naisista ja ikäryhmässä 18 -35-vuotiaat heitä on lähes kymmenesosa. Kansainvälisesti näitä ”osa-aikakasvissyöjiä” kutsutaan nimellä *flexitarian*.

Vastuullinen kuluttaja, joka syö eettisesti hyväksyttävällä tavalla tuotettuja eläintuotteita, mutta selvästi vähemmän kuin niin sanottu sekasyöjä, löytyy kansainvälisistä luomukuluttajatutkimuksista jo

1980-luvulta. Flexari -nimitys on kuitenkin vasta 2000-luvulta.

Luomutuotanto on määritelty tuotantotapa, jonka sisältö uudistuu noin kerran sukupolvessa. 1900-luvun alussa luomu syntyi vegaanien piirissä ideaalina, jossa maataloutta harjoitettaisiin ilman eläintuotantoa. Se osoittautui varsin hankalaksi. Nautaeläimet ja erityisesti

lypsykarja tulivat mukaan kuvioon biodynaamisen viljelyn myötä 1920-luvulta alkaen. Kuitenkaan biodynaamisen viljelyn 1980-luvulle asti jatkuneena valtakautenakaan eivät eläintuotteiden, varsinkaan lihatuotteiden, markkinat vielä alkaneet kehittyä. Tarvittiin jälleen uusi sukupolvi, joka vihdoin 1980-luvulla määritteli luonnonmukaisen eläintalouden käsitteet.

LÄHTEET

- Harrison, Ruth 1964: *Animal Machines: The new factory farming industry*. Vincent Stuart Publishers.
- Heinonen, Sampsa 2002: Suomalaisen luomun juurilla. Teoksessa Saukkonen Anna (toim.) *Ympäristöhistorian monet kasvot*. Turun yliopiston Historian laitoksen julkaisu 62.
- Heinonen, Sampsa 2004: Luonnonmukainen maatalous. Teoksessa Pirjo Markkola (toim.) *Suomen maatalouden historia. Osa 3, Suurten muutosten aika. Jälleenrakennuskaudesta EU-Suomeen*. SKS.
- Heinonen, Sampsa 2006: Raitis, raadoton ravinto – Vaihtoehtoviljelijät ja kuluttajat 1900-luvun alun Suomessa. Teoksessa *Ruokakysymys - Näkökulmia yhteiskuntatieteelliseen elintarviketutkimukseen*. Gaudeamus.
- Lund, Vonne 2002: *Ethics and Animal Welfare in Organic Animal Husbandry. An interdisciplinary approach*. Doctoral thesis. Acta universitatis Agriculturae Sueciae. Veterinaria 137. Skara.
- Nieminen, Hannu 2001: *Sata vuotta eläinten puolesta. Kertomus Suomen Eläinsuojeluyhdistyksen toiminnasta 1901-2001*.
- Rajala, Jukka 1995: *Luonnonmukainen maatalous*. Helsingin yliopisto. Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus. Julkaisu 38.
- Risku-Norja H. & Kurppa, S. & Helenius, J. 2009: Dietary choices and greenhouse gas emissions – assessment of impact of vegetarian and organic options at national scale. *Progress in Industrial Ecology – An International Journal*, Vol. 6, No. 4.
- Weerd, Heleen van de & Sandilands, Victoria 2008: *Bringing the issue of animal welfare to the public: A biography of Ruth Harrison (1920–2000)*. Applied Animal Behaviour Science 113.
- Vinnari, Markus 2010: *The past, present and future of meat eating in Finland*. Väitöskirja. Turun kauppa- korkeakoulu, Sarja A:3.

Käpylehmistä pehmoleluihin

Lapsilla on ollut aina eläinleluja

Kaikkialta maailmasta löytyy samantyyppisiä leluja. Perusmallit kuten pallo, heelistin, palikat, nuket ja eläinhahmot löytyvät aivan mistä tahansa. Eläinhahmoja on pehmeinä, kovina, suurina ja pieninä. Ne voivat olla yhtä hyvin mielikuvituksen tuotteita kuin jäljitellä tarkasti oikeita eläimiä. Eläinhahmoisia leluja tiedetään olleen jo Egyptin, Rooman ja Kreikan muinaisissa kulttuureissa. Niitä on valmistettu puusta ja savesta sekä muista luonnonmateriaaleista. Leikkikalusta löytyy monenlaisia eläinhahmoja, mutta hevoset ja linnut ovat olleet yleisimpiä. Kaikki pienikokoiset eläinhahmot eivät kuitenkaan välttämättä ole olleet leikkikaluja. Osalla niistä on ollut maagisia merkityksiä.

Kaikkein suosituin, ajattomin ja sukupuolineutraalein leikkikalusta on ollut hevonen. Kautta aikojen lapsilla on ollut monenlaisia pieniä hevoshahmoja, keppihevoseja ja keinuhevoseja. Ehkä juuri tästä syystä monilla leikkikaluväestäjillä ja liikkeillä on hevonen merkissään. Se on ollut suosituin eläinhahmo, koska se on ollut lähellä ihmistä ja tärkeä ihmisille.

My Little Ponyt ovat suora jatkumo aiemmille hevosleikkikaluille ja Barbien hevoset ovat statussymboleita, kuten hevoset usein nykyään ovat.

Kuva: Riina Nurmio. Yksityiskokoelma.

Agraariympäristössä eläimiin suhtautuminen oli yleensä mutkatonta ja luontevaa. Eläimet antoivat virikkeitä leikkeihin tai olivat leikkiveroideiden korvikkeina. Lasten toimet eläinten kanssa liittyivät sekä työhön että leikkeihin ja työ ja leikki kietoutuivat toisiinsa.

Suomessa leikkikaluja ei ole juuri tutkittu tai dokumentoitu, joten niistä on kirjoitettu vain vähän. Leikkikalut ja leikit eivät ole olleet suuren kiinnostuksen kohteina tutkimuksessa oikeastaan koskaan. Yksi syy on varmasti se, että lapsuuttakaan

ei ole juuri tutkittu. Vähäisessä tutkimuksessa on painotettu yhteyttä aikuisten maailmaan ja toisaalta leikkikaluteollisuuden vahvaa vaikutusta. Etnologinen tutkimus on käsitellyt lapsuutta tietoisesti aikuisten vallankäytön näkökulmasta, on esimerkiksi tutkittu lasten työntekeä. Leikkikalut on usein tutkimuksessa luokiteltu käsitöiksi. Leikkikalukäsitettä alettiin problematisoida 1920-luvulla ja sitä alettiin ajatella merkityksiä kantavana esineenä. Kulttuurientutkimuksessa leikkikalulla on kaksoisrooli. Se kertoo lastenkulttuurin rakenteesta ja samalla se on merkki aikuisten arvostuksista ja käsityksistä lapsista. Leikkikalusta on tehty 1990-luvulla Suomessa muutamia tutkimuksia. Etnologian professori Bo Lönnqvist ottaa esiin kirjassaan *Ting, rum och barn* valta-aseman aikuisten ja lasten välillä. Hän nostaa esille sen, että lapsilla on valtaa nimenomaan leikissä ja omalla reiviillään. Uudempaa tutkimusta leikistä ja leikkikalusta Suomessa edustaa Marjatta Kallialan väitöskirja *Enkeliprinsessa ja itsari liukumäessä*, *Leikkikulttuuri ja yhteiskunnan muutos*. Leikkikaluja voidaan tutkia niin historiassa, kulttuurien tutkimuksessa, sosiologiassa kuin kasvatustieteessä.

Puusta muoviin

Agraariympäristössä eläimet ovat siis olleet lapsille tuttuja ja ne ovat olleet it-

sestään selvä osa elämänmenoa. Ne ovat olleet tärkeitä ja lapset ovat tienneet sen. Paikasta toiseen liikkumiseen tarvittiin hevoseja. Toisaalta kaikilla ei ollut varaa hevoseen, joten sillä oli statussymbolin leima. Tämä varmasti osaltaan selittää leikkihevosien suosiota. Lapset jäljittelevät leikeissään aikuisia, joten kaikenlaiset kotieläimet ovat siirtyneet tämän vuoksi leikkiin ja leluihin. Käpylehmä ja kaar-naveneitä lapset tekivät itse. He käyttivät kaikkia mahdollisia luonnonmateriaaleja leikkikaluna. Kivet, lehdet, kepit ja muut vastaavat kelpasivat leikkeihin ja ne muuttuivat mielikuvituksen avulla. Vanhemmat sisarukset tekivät taitoa vaativampia leluja samoin isovanhemmat.

Kuva: Riina Nurmio. Yksityiskokoelma.

Vanhemmilla oli harvemmin aikaa valmistaa leluja. Toki joululahjaksi saattoi saada äidin tekemän nukan tai isän tekemän puuhevosen. Aikaisemmin ympäristö ja vuodenaika määräisivät leikin välineet ja leikit. Kesällä leikittiin eri tavalla

kuin talvella. Elämäntavan muutos muutti kuitenkin lasten maailmaa kaikkein eniten, esimerkkeinä maanviljelyksen koneellistuminen ja muutto kaupunkiin työn perässä.

Ensimmäiseksi teollisia leikkikaluja ostettiin yläluokan lapsille. Ostetut leikkikalut alkoivat levitä Suomessa maaseudulle 1920-luvulla, mutta ne alkoivat vasta 1960-luvulla syrjäyttää kotona valmistetut.

Aikuisilla on ollut jo pitkään vakaa usko siihen, että he voivat leikkikaluvälinoilään vaikuttaa lapsen kehitykseen. Ei uskota siihen, että lapsi voi itse muotoilla leikkivälineitä ja antaa merkityksiä esineille. Tämä käsitys muotoutui 1700-luvulla ja kristallisoitui 1800-luvun leikkikaluteollisuudessa ja porvariston joulunvietossa. Käsitys siitä, että aikuisten tuottamat leikkikalut ovat oikeita leikkikaluja, on ohjannut tutkimustakin. Havainto siitä, että lapset matkivat leikeissään aikuisia, johti siihen, että teollisesti valmistettu leikkikalua valjastettiin palvelemaan kasvatuksellisia päämääriä.

Teollisen leikkikalutuotannon kulta-aikana pidetään ajanjaksoa vuodesta 1860 vuoteen 1930. Tuona aikana teollisesti valmistetuista leikkikaluista suurin osa heijasteli porvarillisen yhteiskunnan arvoja. Porvaristolle oli ominaista halu me-

nestyä yhteiskunnassa ja elämässä sekä erottua alemmista. Uutta keskiluokkaa yhdistivät raha, uskonto ja korkea moraalihanne sekä yleiseurooppalaiset perheihanteet. Porvarillinen elämäntapa näkyi kotien sisustuksessa ja pukeutumistavassa. Leikkikalujen valmistus alkoi teollistua ensimmäiseksi Saksassa. Kansanomaisen käsiteollisuus muuntui teollisuudeksi sitä mukaa, kun koneellistuminen eteni.

Leikkikaluteollisuus alkoi siirtyä suuressa mittakaavassa Aasiaan, erityisesti Japaniin ja Hongkongiin, 1950- ja 1960-luvuilla. Kaikkia leikkikaluja ei vielä valmisteta Aasiassa vaan Euroopassa on yhä valmistajia, myös Suomessa, mutta koko maailman markkinoille tehdyissä leikkikaluissa ei näe kansallisia eroja. Kotimaisilla valmistajilla ei ole yhtä suuria markkinointimahdollisuuksia, joten maailmanmerkit ovat vahvoilla Suomesakin.

Luonnonmateriaaleja on aina käytetty leikkikaluissa ja leikin välineissä, mutta puuta on käytetty myös teollisessa valmistuksessa. Kokeilut puun korvaamiseksi erilaisilla materiaaleilla, muun muassa erilaisilla kalkki- ja paperimassoilla, alkoivat jo 1800-luvulla, ja se laski lelujen hintaa. Massat eivät olleet kuitenkaan yhtä kestäviä kuin puu. Nukenpäihin paperimassa soveltui kuitenkin erinomaisesti.

Pojat leikkihevosineen pihaportilla. Lempäälä 1930-luvulla. Kuva: Väinö Niemi

Pellistä oli helppo valmistaa isoja ja kuitenkin kevyitä leikkikaluja ennen muovin valtakautta ja se sopi myös hyvin mekaanisten leikkikalujen valmistukseen. Diecast valutekniikka kehitettiin USA:ssa 1920-luvulla ja se soveltui hyvin massatuotantoon. Toimivin seos sisälsi sinkkiä, magnesiumia, alumiinia ja kuparia. Tekniikka levisi toisen maailmansodan jälkeen muuallekin. Leikkikalujen pitää näyttää hauskoilta ja houkuttelevilta, joten niitä on aina maalattu. 1800-luvulla kehitetty silkkipainotekniikka helpotti ja nopeutti työtä ja se soveltui hyvin peltisten leikkikalujen koristeluun.

Kumia, muun muassa guttaperkkaa, alettiin käyttää leikkikalussa yleisemmin 1930-luvulla. Myös selluloosasta valmistettavaa selluloidia on käytetty. Se on kovempaa kuin guttaperkka, mutta syytty helposti. Muovit kehittyivät nopeasti toisen maailmansodan jälkeen ja se mahdollisti aivan uudenlaisten lelujen valmistuksen. Muovi on lähes lyömätön materiaali leikkikalussa. Se on kestävä, kevyt, helppo pitää puhtaana ja sitä on mahdollista valmistaa kaikissa sateenkaaren väreissä. Nykyisin se on hallitsevin materiaali leluissa.

Liikkuvia leikkikaluja on ollut olemassa ainakin 1600-luvulta lähtien, mutta 1800-luvun lopulla alkoi mekaanisten leikkikalujen massatuotanto Saksassa. Erilaiset vieterileikkikalut olivat suosiossa

vuosikymmeniä. Paristokäyttöiset leikkikalut yleistyivät 1950-luvulla, kun Japanissa alettiin massatuottaa leikkikaluja. Paristot mahdollistivat liikkeen lisäksi valot ja äänet. Japani käytti Euroopan epävakaita oloja hyväkseen jo ensimmäisen maailmansodan aikana ja alkoi tuottaa suuria määriä leikkikaluja Euroopan markkinoille. Japanilaisten leikkikalujen menekki kuitenkin tyrehtyi heti sodan jälkeen. Halpa työvoima on mahdollistanut massatuotannon Japanissa, mutta leikkikalut ovat saaneen huonon leiman. Japanissa ja Hongkongissa ei enää 1960-luvulla kuitenkaan valmistettu pelkästään halpoja leikkikaluja.

Nalle

Nalle on noin 100 vuotta vanha ja se on peräisin joko Saksasta tai Yhdysvalloista riippuen tarkastelutavasta. Yleisesti lelukarhun esikuvana pidetään australialaista pussikarhua eli koalaa. Saksalainen Steiffin perhe valmisti nalleja, joiden esikuvana olivat eläintarhan ruskeakarhut. Niiden pää, kädet ja jalat liikkuivat. Nallet esiteltiin leikkikalumessuilla Leipzigin 1903, mutta ne eivät herättäneet suurta kiinnostusta. Eräs amerikkalainen kuitenkin tilasi nalleja 300 kappaletta. Samoihin aikoihin amerikkalainen liike alkoi valmistaa niitä ja kutsua niitä Teddykarhuiksi presidentti Theodore Rooseveltin mukaan, koska presidentti

Kuva: Riina Nurmio. Yksityiskokoelma.

ei halunnut metsällä ollessaan ampua karhunpentuja.

Nalleja valmistetaan edelleen erikokoisina, värisinä ja erilaisilla persoonallisuuksilla. Niitä on sekä tytöillä että pojilla. Miksi nalle sitten on niin rakastettu? Lapset pitävät pehmeistä eläimistä olivat ne sitten eläviä tai eivät. Nalle muistuttaa nukkea liikkuvine raajoineen ja niillä on persoonallisia piirteitä. Ne näyttävät usein hiukan melankolisilta, joten niitä pitää lohduttaa. Monet näistä perusteluista sopivat aivan yhtä hyvin myös muihin pehmoleluihin. Nallet vetoavat myös aikuisiin ja aikuisethan ostavat leikkikalut lapsille. Monessa lastenkirjassakin on pääparina lapsi ja nalle.

Lastenhuoneiden eläinlelut 2000-luvulla

Lastenhuoneissa voi arvailla, mitkä lelut on hankittu vanhempien halusta ja mitkä lasten oman haluamisen perusteella. Aikuiset ovat kiinnostuneita perinneleluista ja pyrkivät hankkimaan niitä myös lapsilleen. Yksi selitys vanhempien kiinnostukseen on se, että he haluavat säilyttää lasten maailman mahdollisimman vanhoillisena, vaikka lapset edustavat tulevaisuutta. Vanhoillisuus johtuu paljolti siitä, että vanhempien mielestä heidän oma lapsuutensa oli ainut oikea. Kaikki uusi tuntuu pelottavalta ja väärältä.

Monet nykyajan lelut pohjautuvat piirrettyihin tv-sarjoihin tai elokuviin ja niiden hahmot ovat usein eläimiä. Ne eivät kuitenkaan ole realistisia vaan hyvin vahvasti mielikuvituksella höystettyjä. Monet toimintaleikkikalut ja My Little Ponyt tulivat Suomen lelumarkkinoille 1980-luvulla ja ovat siitä lähtien puhuttaneet lasten vanhempia. Toimintahmot ja sarjakuvahahmot ovat usein yhdistelmä ihmistä ja satueläintä. Esimerkiksi Turtlesit näyttävät kilpikonnilta, mutta kävelevät kahdella jalalla. My Little Ponyt ovat noin 10 senttimetriä korkeita muovisia poneja. Niillä on isot silmät kuten sarjakuvahahmoilla ja niitä on erivärisinä. My Little Ponyt ovat olleet pitkään todella suosittuja. Ne ovat sekoitus hevosta, nukkea ja satueläintä. Niiden harjaa ja häntää voi kammata, niille on vaatteita ja kenkiä ja ne ovat kaikkea muuta kuin luonnollisen värisiä.

Poneja on arvosteltu siksi, että ne ovat muovisia, epäaitoja ja kaupallisia. Aikuiset ovat huolissaan lasten kyvystä erottaa ”oikeasti” ja ”leikisti”. Lapsille tämä ei tunnu olevan mikään ongelma. My Little Ponyjen tai muiden tv-sarjoihin pohjautuvien hahmojen arvostelu tuntuu hieman teennäiseltä. Ne kaikki ovat oman aikansa satuhahmoja. Aika harva vanhempi vastustaa vanhoissa saduissa esiintyviä mielikuvitushahmoja. Mikä tekee tontusta, yksisarvisesta tai Nukku-matista hyväksyttävämpiä kuin My Little

Ponyt tai Turtlesit? Tuskin mikään muu kuin niiden ikä.

Samankaltaista arvostelua saavat osakseen varmasti myös uudemmat eläinhahmot kuten Littlest Pet Shop -eläimet, mutta se ei ole vielä näkyvässä tutkimuskirjallisuudessa. Ne ovat suurisilmäisiä pieniä muovisia eläimiä ja niitä on kaikissa satteenkaaren väreissä. Niille on erilaisia rakennuksia ja tarvikkeita. Enemmän pojille suunnattuja ovat G-Force -hahmot, joihin kuuluvat myyrä ja kaksi hamsteria. Ne voi varustaa erilaisilla taistelutarvikkeilla ja ajoneuvoilla. Nykyisissä eläinleluissa on hyvin selvästi nähtävissä erottelevu tyttöjen ja poikien leluihin. Perinteiset eläinlelut ovat olleet sukupuolineutraalimpia.

Lapsilla on paljon legoja ja niissä on myös eläimiä. Pääpaino legoleikeissä on kuitenkin aivan muussa. Eläinhahmojen vähäisyys legojen yhteydessä on mielenkiintoista, koska muuten leikkikaluihin on niin paljon eläimiä. Nykyisin Dublo-sarjassa on maatila ja eläintarha. Vielä 1980-luvulla osa Dublon perushahmoista oli eläimiä. Myös Belville-sarjassa on hevosia ja koiria.

Paristokäyttöisten liikkuvien ja ääntelevien eläinten viehäytys perustuu todennäköisesti samaan asiaan kuin vieterileikkikalujen eli liikkeeseen. Ne ovat kuitenkin kovempia kuin pehmolelut ja alttiimpia

rikkoutumaan. Tämä saattaa olla syy, miksi ne eivät ole lapsista yhtä viehättäviä kuin pehmolelut. Itse olen saanut kolme- tai neljävuotiaana joululahjaksi paristokäyttöisen ruskean spanielin, joka kävelee ja haukkuu. Muistan koiran erittäin hyvin siksi, että ensimmäinen reaktioni koiraan oli pelko. En leikkinyt koiralla koskaan paljon. Välillä otin sen hyllystä ja kävelytin sitä hetken. Muut eläinleikkikalut olivat mielenkiintoisempia.

Pehmolelujen vyöry

Kansallismuseo teki vuonna 2003 kyselyn leikeistä ja leikkikalusta. Kyselyssä oli omat kysymyssarjansa aikuisille ja lapsille. Kyselyn vastausten perusteella lapsilla on paljon pehmoleluja. Niitä voi olla paljon, vaikka niillä ei leikitä vaan ne ovat vain koristeena. Lasten antamat määreet olivat paljoutta kuvaavia, kuten kokonainen laatikollinen tai monta kassillista. Lukuihin annetut arviot määristä olivat tyyppiä ainakin 50 tai yli 30. Joissakin vastauksissa annettiin tarkka lukumäärä ja lueteltiin kaikki pehmolelut, joita vastaajalla oli. Eräällä tytöllä oli kahdeksan nallea, koirra, Peppi Pitkätossu, apina, pupu, kissa, valas, kilpikonna, mato ja koirra.

Osa lapsista kertoi pitävänsä pehmoleluja vain koristeena sängyllä tai hyllyssä. Kuitenkin lähes kaikki heistäkin pitivät

yhtä pehmolelua unikaverina. Pehmoleluilla myös leikittiin, eikä niitä pidetty pelkästään koristeena tai unikaverina. Kuitenkaan melko suuri joukko vastaa- jista ei kertonut niistä muuta kuin, että heillä on niitä. Pehmoleluilla leikittiin muun muassa kotia ja lääkäriä sekä erilaisia eläinleikkejä, joissa niitä juoksutetaan ympäriinsä talutushihnassa. Pehmoleluja käytettiin siis mielikuvitusleikeissä. Pojat käyttivät niitä myös taisteluleikeissä. Pehmoleluja ja muita leluja myös yhdistettiin samaan leikkiin, jos tapahtumat sitä vaativat.

Kyselyyn vastanneet lapset käyttivät pehmoleluja sukupuolelleen tyyppillisissä tai tavallisissa leikeissä. Se, että leikkikaluna oli pehmolelu, ei näyttänyt vaikuttavan leikin sisältöön. Tapahtumia ja ihmissuhteita käsiteltiin eläinten avulla. Ihmisten vaihtaminen eläimiin ei aiheuta ratkaisevia muutoksia leikin kulkuun, mutta tarjoaa mahdollisuuden luoviin lisäyksiin.

Uusiseelantilainen kasvatustieteiden tutkija Brian Sutton-Smith on tutkinut leikkiä ja leikkikaluja pitkään. Kirjassaan *Toys as Culture* hän pureutuu esineiden merkityksiin lasten leikeissä ja kulttuurissa. Hän on selittänyt pehmolelujen suosiota sillä, että ne korvaavat sisarusia, vanhempia tai leikkikavereita. Muutkin leikkikalut voivat toimia korvaajina, mutta pehmolelut ovat yliveraisia. Perheessä kasvaminen on yksinäisempää

kuin koskaan ennen, erityisesti ainoille lapsille. Pehmolelujä on myös aikuisilla maskotteina. Rakkaat pehmolelut seuraavat aikuisuuteen ja uusia hankitaan tai saadaan vasta aikuisena. Pehmolelut olivat hyvin suosittuja jo 1930-luvulla ja silloinkin osa hahmoista perustui sarjakuviin. Toisen maailmansodan jälkeen pehmolelujen suosio on jatkuvasti noussut. Ne eivät kuitenkaan ole suuren kokonsa ja pehmeytensä vuoksi tyypillisiä leikkikaluja, koska historiallisesti tarkasteltuna leikkikalut ovat pieniä kovia esineitä.

Yksinäisyyden torjujiksi hankitaan usein lemmikkieläimiä. Niihin käytetään rahaa ja niiden kanssa vietetään aikaa. Sutton-Smith asettaa pehmolelut, lemmikkieläimet ja mielikuvitusystävät samaan kategoriaan. Tämän ajatuksen valossa lastenhuoneiden suuri pehmolelujen määrä alkaa näyttää ymmärrettävältä. Pienille lapsille ei voida hankkia elävää lemmikkieläintä, joten hänelle ostetaan pehmolelujä. Lapset näkevät kaikkialla ympärillään aikuisten touhuavan lemmikkieläinten kanssa. He näkevät kuinka lemmikkieläimille osoitetaan tunteita ja niiden kanssa vietetään aikaa. Lapset imitoivat omien pehmolelujensa kanssa aikuisten toimintaa. Aikuiset vielä rohkaisevat lapsia tässä jäljittelyssä hankkimalla heille pehmolelujä. Aivan samoin agraariyhdistyksissä lapset jäljittelivät puuhevesten ja käpylehmien kanssa aikuisten toimintaa. Aikuiset ostavat pehmolelujä lapsille myös

siitä syystä, että pitävät niitä itse söpöinä ja ihanina.

Nukke on menettämässä erikoisasemansa pehmoleluille. Vain muutama kansallismuseon kyselyyn vastannut tyttö ilmoitti lempilelukseen nukken. Vielä kolmekymmentä vuotta sitten hyvin monen tytön lempilelu olisi ollut nukke. Leikkikalusta tehdyissä tutkimuksissa nukken paitsioon tarjotaan syyksi sitä, että nukke vaatii liian paljon huolenpitoa ja sitoutumista. Nukke siis rinnastetaan vauvaan ja koetaan ”oikeaksi”. Sen hoitamatta jättäminen ja hylkääminen ovat pahempia asioita kuin pehmolelun. Eläimet voivat selvitä ilman ihmisen hoivaa, mutta vauvat eivät. Tästä syystä nukkeen ei solmita alun alkaenkaan tiivistä suhdetta. On aika pelottavaa, jos meidän yhteiskunnassamme pehmolelainten huolenpidon tarvetta ei koeta yhtä suurena rasitteena kuin nukkien. Miellyttävämpi vaihtoehto olisi se, että lapset näkevät aikuisten viettävän paljon aikaa lemmikkieläinten kanssa ja siirtävät tämän toiminnan leikkeihinsä.

Aikuisten vastauksissa siihen, millaisia leikkikaluja he ovat antaneet lapsille, on näkyvissä halu antaa hyviksi leikkikaluisi koettuja tavaroita. Jonkinlaista kaunistelun tarvetta on myös luettavissa vastauksista. Nainen kertoo antaneensa lahjaksi perusleikkikaluja, kuten palloja, palikoita, nukkeja, autoja, pelejä, kirjoja, kotileikkivälineitä ja pehmolelujä. Hän

ei halua antaa leikkikaluja, jotka meluavat, aseleikkikaluja tai trendileikkikaluja. Samalla linjalla on nainen, joka on päättänyt jättää ”monstereiden” ostamisen muille. Eräs vastaaja haluaa jättää vastuun leikkikalusta kokonaan vanhemmille.

Nekin aikuiset, jotka haluavat antaa yleensä kehittäviä lahjoja lapsille, ostavat tai tekevät itse pehmolelujä. Nimenomaan pehmoja näyttää kertyvän ja kertyvän. Ne ovat monien aikuistenkin mielestä söpöjä ja ihania, joten he ostavat niitä myös ”itselleen”. Niitä pidetään turvallisina leikkikaluisina. Niihin ei liitetä kyseenalaisia arvoja, muuten kuin kulutuksen puolesta, joten niitä on helppo viedä lahjaksi. Pehmolelut kuitenkin viittaavat hienovaraisesti niin sanottuihin pehmeisiin arvoihin, huolenpitoon ja hoivaamiseen. Lahjan antaja samalla

vihjaa kannattavansa näitä arvoja. Vastaus kuitenkin herättää muutamia kysymyksiä. Mikä on vikana nukkeissa tai autoissa tai legoissa, niiden muovisuusko? Kuitenkin on olemassa mollamajojä ja puusta valmistettuja autoja.

On yllättävän vaikeaa saada kiinni siitä, miksi pehmolelujä on lapsilla niin paljon. Selitys rakentuu siitä, miten leikkikaluja ylipäättänsä kertyy, millaisia leikkikaluja pidetään hyvinä leikkikaluisina ja yleisesti suomalaisen yhteiskunnan arvostuksista. Pehmolelujen suosio on merkki jatkuvuudesta leikkikalujen vinhasti muuttuvassa maailmassa. Eläinleikkikalujen muoto ja malli on muuttunut, mutta teema on säilynyt. Ratkaisevin ero nykylasten ja aiempien sukupolvien leikkikalujen välillä ovat määrä ja materiaalit.

Artikkeli pohjautuu kirjoittajan Turun yliopiston kansatieteen oppiaineeseen tehtyyn pro gradu-työhön, jossa tarkastellaan nykylasten leikkikaluja ja erityisesti pehmolelujen suurta määrää. Työssä käytettiin kansallismuseon vuonna 2003 tekemää kyselyä leikkikaluisista.

LÄHTEET

- Devereux, Joanna (toim.) 1999: *Suuri Lego kirja*.
- Ehn, Billy & Löfgren Orvar 1982: *Kulturanalys. Ett etnologiskt perspektiv*. LiberFörlag.
- Fraser, Antonia 1966: *A History of Toys*. Weidenfeld & Nicolson.
- Hämäläinen-Forslund, Pirjo 1989: *Leluko leikin tappoi? Teoksessa Leluko leikin tappoi? Suomen leikki- ja lelumuseon ystävät ry. Julkaisu 1*.
- Kalliala, Marketta 1999: *Enkeliprinsessa ja itsari liukumäessä. Leikkikulttuuri ja yhteiskunnan muutos*. Gaudeamus.
- Korkiakangas, Pirjo 1996: *Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa*. Kansatieteellinen Arkisto 42.
- Korkiakangas, Pirjo 2003: *Lapsuus, leikki ja kulttuuri*. Teoksessa Kirsi Saarikangas, Pasi Mäenpää, Minna Sarantola-Weiss (toim.) Suomen kulttuurihistoria 4. Koti, kylä ja kaupunki. Tammi.
- Lego-yhtiön www-sivusto, <http://www.lego.com>, viitattu 10.8.2010.
- Leikit ja leikkikalut -kysely 2003, Museoviraston keruuarkisto.
- Lönnqvist, Bo 1981: *Leikkikalut – kulttuurin kuvastin*. Kalevalaseuran vuosikirja 61.
- Lönnqvist, Bo 1992: *Ting, rum och barn*. Historisk-antropologiska studier I kulturella gränser och gränsöverskridande. Kansatieteellinen arkisto 38.
- Lönnqvist, Bo & Silvander, Johan 1999: *Ting för lek och tanke. Leksaker i historien*. Historiska Media.
- Nurmio, Riina 2010: *Ainakin 40 pehmolelua. Lastenhuoneen leikkikaluja vuonna 2003*. Turun yliopisto, kansatieteen pro gradu -tutkielma, TYKL/kk/2709.
- Riihonen, Eeva 1991: *Lapsi ja lelu*. Gummerus.
- Sutton-Smith, Brian 1986: *Toys as Culture*. Gardner Press.
- Toys'R'Us joulumainos 2009.

Vuoden varrelta

lina Wahlström

Kinahmin Anttila

Suomen maatalousmuseon kesäkohde Nilsissä

Suomen maatalousmuseo Sarka valitsi nilsiäläisen Anttilan tilan vuoden 2009 kesäkohteekseen. Kinahmin kylällä sijaitsevalla tilalla on asuttu ainakin 1700-luvun alusta. Vanhimmat rakennusosat ovat vuodelta 1813. Perinteisen maanviljelyn lisäksi tilalla harjoitetaan maatilamatkailua: Kinahmin Tuvat ja Tarinat -yritys tarjoaa majoitus- ja ohjelmapalveluita. Perinteitä on tilalla vaalittu kautta sukupolvien.

Anttilan esinekokoelmat on asetettu esille pihapiirissä sijaitseviin kahteen vaateaittaan, eloaittaan sekä navetan ylisille. Niin sanotulla Museoaittakerroksella vierailijat pääsevätkin opastetusti tutustumaan perinteisiin maataloustyövälineisiin ja asusteisiin sekä kuuntelemaan mielenkiintoisia tarinoita entisajan elämästä. Yli 700 esineen kokoelma on luetteloitu.

Anttilan tilan esinekokoelmat on sijoitettu pihapiirin aittoihin. Emäntä Sisko Parviainen esittelee esineistöä ja kertoilee tarinoita menneiltä ajoilta. Kuva: Juha Hirvilammi

Tilan päärakennuksen vanhin osa on rakennettu 1813. Kuva: Juha Hirvilammi

Anttilan tila sijaitsee maakunnallisesti arvokkaalla maisema-alueella, keskellä vanhaa maitokylämaisemaa. Kesäkohteen valinnut raati kiitti erityisesti sitä, miten Anttilassa on tehty pitkäjännitteistä työtä tilan oman ja yleisen maataloushistorian säilyttämiseksi.

Suomen maatalousmuseo haki vuonna 2009 toisen kerran kesäkohteekseen museota, maatalousaiheista kokoelmaa tai muuta maataloushistoriallisen harrastuksen kohdetta. Valittu kohde toimii Saran

etänäyttelynä yhden kesän ajan ja se saa maatalousmuseolta neuvoja, apua ja julkisuutta yhden kesän ajan. Valintaan ei liity rahapalkintoa.

Kohteen on oltava juuriltaan paikallinen ja esineidensä tarinat tunteva. Kohdetta tulee hoitaa jatkuvuudella. Satelliittinäyttelyn valinnan tarkoituksena on tukea maataloushistorian harrastusta ja nostaa sen arvostusta. Kesän 2008 satelliittinäyttelynä toimi korpilahtelainen Ylä-Tihtarin tila Oittilan kylässä.

Suomen maatalousmuseosäätiön toimintakertomus 2009

Yleistä

Vuosi 2009 oli säätiön seitsemästoista (17) ja museon neljäs (4) toimintavuosi.

Museonjohtaja Juha Kuisman irtisanouduttua vuoden 2008 joulukuussa museonjohtajan sijaisena toimi oman toimensa ohessa helmikuun alusta näyttelypäällikkö Mia Juva. Kesäkuussa museonjohtajan toimi laitettiin hakuun, ja 18 hakijan joukosta sitä hoitamaan valittiin FT Teppo Vihola Jyväskylästä. Hän aloitti työnsä 1.11.2009

Suomen maatalousmuseosäätiölle myönnettiin vuodelle 2009 maa- ja metsätalousministeriön määrärahoista 50 000 euroa vähemmän valtionavustusta kuin edellisenä vuonna. Vuoden 2009 valtionavustus oli yhteensä 802 000 euroa. Loimaan kaupungin vuosittainen toimintaavustus oli 160 000 euroa.

Museon talous oli erittäin tiukka, ja haasteellisen tilanteen edessä museon toiminta jouduttiin rajoittamaan minimiin ja ulkopuolisia rahoituslähteitä pyrittiin

hankkimaan entistä aktiivisemmin. Tiukalla talouskurilla ja voimakkailla säästötoimilla museon talous saatiin vuoden kuluessa vakiintumaan. Kun vuoden alussa museolla oli vakava maksuvalmiuskriisi, vuoden lopussa tilanne oli normalisoitunut. Museon Loimaan kaupungilta saama 160 000 euron vuotuinen avustus osoitautui entistä tärkeämmäksi tueksi tiukan taloustilanteen aikana.

Toiminnan supistaminen näkyi myös näyttelyissä: suositun Emäntä-näyttelyn esilläoloaika jatkettiin elokuun loppuun ja uusi vaihtuva näyttely, Tipitii – Suomen broilerituotanto 50 vuotta, rahoitettiin täysin ulkopuolisen tahon avulla.

Suomen maatalousmuseo Sarka on hakeuksellaan 1.6.2009 anonut, että Sarka hyväksyttäisiin opetusministeriön valtionosuuden piiriin ja nimettäisiin alansa valtakunnalliseksi erikoismuseoksi.

Suomen maatalousmuseon ystävät -yhdistykseen kuului vuoden 2009 lopulla 105 jäsentä. Ystävät tekivät retken Lapinlahdelle Asutusmuseolle sekä Kiuru-

vedelle, jossa tutustuttiin paikalliseen maataloustuotantoon.

Vuoden 2008 kulttuurikuokka annettiin 14.2.2009 Risto Laineelle. Suomen maatalousmuseo Sarka myöntää vuosittain Kulttuurikuokka-palkinnon henkilölle tai taholle, joka tuo positiivisesti esille maaseudun elämää tai maataloutta. Palkinnolla halutaan tuoda esiin myös kulttuurin ja maanviljelyn alkuperäistä yhteyttä.

Suomen maatalousmuseo Saran kokonaiskävijämäärä vuonna 2009 oli 33 888, näistä museo- ja kokouskävijöitä oli 14 927 ja ravintolakävijöitä 18 961.

Markkinointi

Vuonna 2009 Sarka osallistui messutapahtumiin yhdessä matkailualue Vihreän Kolmion kanssa. Museon kannalta tärkeimmät messut olivat Elävä Maaseutu

-messut marraskuussa Helsingissä. Vihreän Kolmion osastolla Sarka oli mukana myös tammikuussa Matka 2009 -messuilla, huhtikuussa Loimaan messuilla sekä elokuussa Turun messuilla.

Sarka oli mukana vuosittain järjestettävässä Senioritempauksessa lokakuussa sekä matkailualan ammattilaismessuilla Suoma-tuotetuoreilla elokuussa Porissa ja Helsingissä. Valtakunnan suurimpiin kesätapahtumiin kuuluvat Suviseururajärjestettiin kesäkuussa Oripäässä, Sarka oli mukana tapahtumassa esitteitä jakamalla sekä mainostamalla Suviseurojen omassa lehdessä.

Maaseudun Historia -lehteä painatettiin jaettavaksi 8 000 kpl. Huhtikuussa ilmestyi Museoraitti-esitteestä uusi painos (10 000 kpl), jota oli jaossa kaikissa Museoraitti -museoissa. Sarka jakoi esitettä myös messuilla ja markkinointitapahtumissa, joihin se vuoden aikana osallistui.

	kaikki kävijät	museo- ja kokouskävijät	ravintolakävijät
tammikuu	1 583	493	1 090
helmikuu	2 075	739	1 336
maaliskuu	2 540	1 048	1 492
huhtikuu	2 374	947	1 427
toukokuu	3 241	1 532	1 709
kesäkuu	3 351	1 540	1 811
heinäkuu	4 335	1 887	2 448
elokuu	3 593	1 446	2 147
syyskuu	3 598	1 953	1 645
lokakuu	2 481	1 080	1 401
marraskuu	3 032	1 516	1 516
joulukuu	1 685	746	939
yhteensä	33 888	14 927	18 961

Lehti-ilmoituksin Sarka näkyi muun muassa sanomalehtien kesälehdissä sekä aihepiiriltään matkailuun ja maatalouteen liittyvissä lehdissä. Sarka osallistui Turku Touringin vuoden 2009 yhteisesitteeseen Huvia meren rannalla yhden sivun näkyvyydellä.

Näyttelyt

Museon perusnäyttelyssä painotetaan modernia esittämistapaa sekä elämyksellisyyttä pohjautuen tieteelliseen taustaan. Näyttely keskittyy kertomaan maatalouden työskentelytavoista, -menetelmistä ja olosuhteista ennen koneellistumista ja koneellistumisen tuomaan tehokkuuden kasvun jälkeen. Näyttelyn käsikirjoitus pohjautuu vuodenkiertoon sekä sen mukaan vaihtuviin maatalouden töihin. Näyttely katsoo asioita tyypillisen suomalaisen perheviljelmän näkökulmasta.

Museon vaihtuvana näyttelynä oli broilerituotannon historiasta kertova Tipitii-näyttely, jonka käsikirjoituksen teki Hilja Toivio. Näyttelyn tuotti Suomen Broileriyhdistys ry. Näyttely avautui yleisölle 15.10.2009. Kiuruveden kaupunki tilasi Emäntä-näyttelyn Kiuruveden kulttuuritalolle. Neuvottelut näyttelyn siirrosta aloitettiin.

Museon vaihtuvat näyttelyt Riihessä ja aulassa olivat:

6.6.2008–13.2.2009

Kati Koivikko: Kultakylä

17.2.–5.4.2009

Arto Määttä: Metsän katse

17.4.–22.6.2009

Seppo Pessinen: Kojjärven tapahtumat 1978–1980

1.6.–30.8.2009

Timo Teinilä: Pienoistraktorinäyttely

30.6.–31.8.2009

Tapio Heikkilä: Muutos maisemassa

2.–27.9.2009

Pölynimurista Frans Halsiin.

Alpo Jaakolan taidetta Loimaan kaupungin kokoelmista

2.10.–30.11.2009

Varsinais-Suomen metsänhoitoyhdistys: Työn ja tiedon puistot

1.12.2009–31.1.2010

Loimaan kameroiden vuosinäyttely

Museon ravintolassa oli koko vuoden ajan esillä Loimaan Kamerat ry:n jäsenten valokuvia. Kuvat vaihtuivat kuukausittain ja

Broilerinhoitaja Tipitii-näyttelyssä. Kuva: Iina Wahlström

Lampaat ilahduttivat museon piha-alueella. Kuva: Helinä Merta

kuvaajina toimivat: Teuvo Valve, Satu Mikkola, Leena ja Rauno Granholm, Aila Schwartz ja Heikki Ojala, Kauko Ojala, Sakari Salo, Päivi Mikkonen, Pekka Jalonen, Esko Mikkola sekä Petra Korpela.

Konehallin näyttelyä uudistettiin esineistöä vaihtamalla ja lisäämällä.

Nilsin Kinahmin kylällä sijaitseva Anttilan tila ja maatilamiljöö valittiin kesän 2009 kesäkohteeksi.

Museon perusnäyttelyssä järjestettiin opastettuja kierroksia sekä tilaukses-

ta ryhmille että kesäkaudella päivittäin. Oppaina toimivat museon oma henkilökunta, Loimaan seudun oppaat sekä kesäyöntekijät. Museolla on koululaisille suunnatut omat opastuksensa Elukkaelämys sekä Työsarkaa, joihin liittyvät työpajat uudistettiin.

Traktorirata ja leikkihevosten esterata museon ulkoalueella jatkoivat suosiotaan. Kesäaikana museon pihalla oli kotieläimiä; possuja, lampaita ja hevosia.

Tapahtumat

Museon tapahtumatarjonnan uutuus vuonna 2009 oli joka kuun viimeisenä sunnuntaina järjestettävä Sarka-sunnuntai. Sarka-sunnuntaisin pääsylippujen

hinta on alennettu ja lipun hintaan sisältyy myös ohjelmaa, kuten luentoja, työnäytöksiä tai musiikkiesityksiä. Sarka-sunnuntaiden lisäksi museolla järjestettiin tapahtumia, joista suurin oli syyskuun alussa järjestetty Köyrimarkkinat.

Vuoden 2009 tapahtumia olivat:

5.-6.2.2009	Varhainen maatalous Suomessa -seminaari
19.2.2009	Lasten talviloman puuhapäivä
9.5.2009	Kylvöpäivä yhdessä Haara-Onkijoen kyläyhdistyksen kanssa
9.7.2009	Lasten kesäinen puuhapäivä
1.8.2009	Niittöpäivä yhdessä Haara-Onkijoen kyläyhdistyksen kanssa
8.8.2009	Ruokastrategia ja ilmastonmuutos -seminaari
15.8. 2009	Puintipäivä yhdessä Haara-Onkijoen kyläyhdistyksen kanssa
5.9.2009	Köyrimarkkinat
29.11.2009	Joulumyyjäiset

Kylienvälinen kisa Köyrimarkkinoilla. Kuva: Ina Wahlström

Kokoelmat ja tallennus

Suomen maatalousmuseolla on museo-kokoelma ja käyttökokoelma. Museon kokoelmille on säilytystilat ovat Laarimäessä: yhteensä noin 2 950 m². Lahjoituksina saadut esineet ja koneet on sijoitettu Laarimäkeen luetteloitavaksi ja konservoitavaksi.

Esineistön luettelointi- ja tallennustointia jatkettiin vuonna 2009 entiseen tapaan. Vastaanotettujen esineiden kunto tarkastettiin ja tehtiin välttämättömät toimet esineiden säilymiseksi. Konservoitua hoiti ja siitä vastasi museon konservattori.

Ruokastrategia ja ilmastonmuutos -seminaarin kutsuvieraita. Juhlaseminaarin järjestäjä Olavi Ala-Nissilä keskellä. Kuva: Raisa Rautionmaa

Museon esinekokoelmien kartuttamista ohjasi museon vahvistettu kokoelmapoliittikka. Varsinais-Suomen ammatillisesti hoidettujen museoiden kanssa aloitettiin vuonna 2008 yhteisen ja tarkennetun kokoelmapoliittisen ohjelman valmistelu. Työ valmistuu vuoden 2010 aikana. Kokoelmia luetteloiivat ja dokumentoivat kokoelmapäällikkö, museon tutkija, konservattori sekä kesätyöntekijät ja harjoittelijat. Kokoelmia on saatu kartutetuksi lahjoituksin.

Lahjoituksia vastaanotettiin vuonna 2009 yhteensä noin kahdeksankymmeneltä yhteisöltä ja yksityiseltä henkilöltä.

Renki-luettelointijärjestelmään on luetteloitu 2429 esinettä, 1862 julkaisua, 2105 valokuvaa, 134 dokumenttia ja 61 kappaletta av-aineistoa. Vuoden 2009 aikana luettelointia tehtiin 429 esinettä, 180 julkaisua, 253 valokuvaa, 3 dokumenttia ja 6 kappaletta av-aineistoa. Runsaasti erilaista materiaalia odottaa edelleen luettelointia. Julkaisuja, dokumentteja ja muuta arkistoitavaa paperimateriaalia on luetteloitu aikaisempiin järjestelmiin edellä esitettyjä lukuja runsaammin ja tietojen syöttö Renkiin jatkuu.

Museoviraston ylläpitämään Museot Online -hakupalveluun on siirretty perustiedot 653 luetteloidusta objektista.

Tutkimus ja julkaisut

Suomen maatalousmuseo Saran, Maaseudun Sivistysliiton ja Maaseudun Tulevaisuus -lehden järjestämän MoniNainen Emäntä -kirjoituskilpailun palkinnot jaettiin naistenpäivän alla 5.3.2009. Kilpailuun tuli 553 kirjoitusta. Raati valitsi voittajaksi agrologi Anu Ellän Kangasniemeltä. Toiseksi tuli emäntä Riitta Mikkola Salosta ja kolmanneksi emäntä Jaana Kumpulainen Lapinlahdelta.

Museon vuosikirja, Laari 2008, ilmestyi loppuvuodesta 2009 ja keskittyi maaseudun naisiin. Laarin artikkelit avaavat maaseudun naisten historiaa ja arkea mo-

nista näkökulmista. Vuosikirjan painosmäärä oli 400 kpl.

Museo julkaisi kesäkaudelle 2009 tabloid-tyyppisen ilmaisjakelulehden Maaseudun Historia. Lehti piti sisällään museon mainosmateriaalia sekä pieniä, museoon liittyviä juttuja. Maaseudun historian painosmäärä oli 8 000 kpl.

Museon henkilökunta on kirjoittanut museon aihepiiristä juttuja ja artikkeleita eri lehtiin ja tullut asiantuntijaroolissa haastatelluksi lehtiin sekä radio- ja tv-ohjelmissa.

Pieniä Vihkosia -sarjassa ilmestyi sarjan kuudes julkaisu: The Clock is Ticking... Ruokastrategia ja ilmastonmuutos -seminari Suomen maatalousmuseo Sarassa 8.8.2009. Juha Kuisman toimittaman julkaisun artikkeleissa pohditaan ruokastrategiaa ja ilmastonmuutosta sekä niitä toimenpiteitä, joita tulevaisuudessa tarvitaan ruokaturvallisuuden takaamiseksi Suomen ja Euroopan tasolla. Julkaisun painosmäärä oli 300 kpl.

Museoraitti

Museoraitti on Suomen maatalousmuseon kokoama maatalousteemaisten museoiden yhteistyöverkosto. Verkoston toiminta-ajatuksena on, että museot jakavat kokemuksia, neuvovat ja opastavat toisiaan sekä tukevat museotoimintaa

toimimalla yhteistyössä. Tähän pyritään sähköisillä viestikirjeillä, järjestämällä yhteisiä kokouksia ja tapaamisia sekä hakemalla yhdessä apurahoja mm. luettelointiin ja digitointiin.

Museoraitti-museoiden yhteistä markkinointia on jatkettu pitämällä yllä Museoraitti-museoita esittelevää Internet-sivustoa www.museoraitti.fi. Keväällä 2009 painettiin uusi Museoraitti-esitevihkonen, jonka painosmäärä oli 10 000 kappaletta.

Museoraitti-verkostossa oli vuoden 2009 lopussa 32 jäsenmuseota, jotka ovat:

Suomen maatalousmuseo Sarka
Auto- ja Traktorimuseo
Emil Cedercreutzin museo- ja kulttuurikeskus
Etelä-Pohjanmaan Traktorimuseo
Eurajoen maatalousmuseo
Glims talomuseo
Gårdskullan maatalousmuseo
Hinnerjoen kotiseutumuseo
Jalasjärven museo
Kauppilan umpipiha
Kokemäen maatalous- ja ulkomuseo
Korteniemi, Metsähallituksen perinnetila
Kovelan Traktorimuseo
Kovero, Metsähallituksen perinnetila
Kullaan Kotiseutu- ja Museoyhdistys
Kuokkalan Museoraitti
Lepaan Puutarhamuseo
Liperin maaseutumuseo
Loimaan kotiseutumuseo
Mäkilän traktorimuseo

Pöytyän kotiseutumuseo
Riuttalan Talonpoikaismuseo
Sagalunds museum
Suomen Asutumuseo
Talonpoikaismuseo Yli-Kirra
Telkkämäki, Metsähallituksen perinnetila
Tervolan Kotiseutumuseo
Toivosen Eläinpuisto ja Talonpojanmuseo
Trollbergan traktori- ja maatalousmuseo
Uotilan tilamuseo
Vanda Lantbruksmuseum
Virtain perinnekyllän museot

Tietotekniikka

Museon henkilökunnan käytössä on vuonna 2009 ollut tiedostopalvelin palomuureineen ja UPS-laitteineen, 13 työasemaa, kaksi verkkokirjoitinta ja kaksi henkilökohtaista kirjoitinta toimistolla sekä yksi työasema ja työasemakirjoitin Laarimäessä. Museolla on yksi vuokrapalvelin sijoitettuna loimaalaisen Mansoft tietotekniikka Oy:n palvelinhuoneeseen. Tällä tietokantapalvelimella toimivat museon Renki -luettelointisovellus sekä Sukutilat Webissä -järjestelmä.

Tietoliikenneyhteyksien toimittajana on Salon Seudun Puhelin Oy. ADSL-liittymiä on päärakennuksessa kaksi ja Laarimäessä yksi. Puhelinliittymissä tehtiin muutoksia siten, että matkapuhelinliittymät siirrettiin DNA:lle mutta lankaliittymät pysyivät TeliaSonera Finland Oyj:llä. Sähköpostipalvelun ylläpitäjäksi

Kulttuurikuokka ojennettiin Lauri Täbkä ja Elonkerjuu -yhtyeelle Huittisissa. Kuva: Iina Wahlström

valittiin kilpailutuksen jälkeen Loimaan Ammatti- ja aikuisopisto (LOIKKY). Museon omistuksessa olevaa selainpohjaista Renki-luettelointijärjestelmästä on kopioitu oma versio viidelletoista Museoraitti-museolle ja kahdelle muulle maatalousteemaiselle kokoelmalle. Nämä tietokannat ovat myös Saran käytettävissä.

Kaikki Saran kolme erillistä Internet-sivustoa on rakennettu Mansite Server-järjestelmään. Museon www.sarka.fi-sivustoa on päivitetty ahkerasti, jotta se toimisi parhaana museon toiminnan markkinointikanavana. Museoraitti -sivustolle lisättiin vuonna 2009 neljän uuden maatalousteemaisen museon tiedot.

Sukutilat Webissä -sivustoja on päivitetty saatujen tietojen perusteella. Sukututkijat muodostavat edelleen sivuston suurimman käyttäjäryhmän.

Museon henkilökunnan käytössä on intranet, joka toimii samalla palvelimella kuin Renki-luettelointijärjestelmä.

Kansainvälinen yhteistyö

Vs. museonjohtaja Mia Juva edusti museota yhteispohjoismaisten maatalousmuseoiden tapaamisessa 16–18.9.2009 Gl. Estrupissa Tanskassa, jossa jatkettiin mm. yhteisen näyttelyn ideointia.

Viron maatalousmuseon henkilökunta vieraili museolla marraskuun alussa kar-toittamassa erilaisia yhteistyön muotoja.

Suomen maatalousmuseo Sarka osallistuu pohjoismaisten kulttuurihistoriallisten museoiden nykyajan ja lähimenneisyyden tallennuksen ja tutkimuksen verkoston (Norsam) Leipä Pohjolassa -projektiin. Projektissa on mukana yhteensä 35 museota ja muuta organisaatiota kaikista Pohjoismaista sekä Virosta.

Hallinto

Säätiön hallintoelimiä ovat valtuuskunta ja hallitus. Valtuuskunta valvoo ja tukee säätiön toimintaa. Säätiön asioita hoitaa ja sitä edustaa hallitus.

Pulkkamäki oli jälleen talviloman puuhapäivän suosikki. Kuva: Iina Wahlström

Valtuuskunnan jäsenet valitaan kolmeksi vuodeksi kerrallaan siten, että vuosittain erovuorossa on kolmasosa. Valtuuskunnan puheenjohtajan ja kahden varapuheenjohtajan toimikausi päättyy aina seuraavan vuosikokouksen lopussa.

Valtuuskunta valitsee hallituksen jäsenet kolmeksi vuodeksi kerrallaan siten, että vuosittain kaksi on erovuorossa.

Valtuuskunta

Säätiö on valtakunnallinen. Valtuuskunnan jäsenmäärä on 28. Erovuorossa olevista jäsenistä uuteen valtuuskuntaan valittiin Risto Ihamuotila (erovuorossa 2012), Maija Perho (2012), Heikki Eskola (2012), Heimo Hanhilahti (2012), Erkki Kemppainen (2012), Raimo Tam-

milehto (2012), Harry Wallin (2012) ja Keijo Virtanen (2012). Uutena jäsenenä valittiin 3-vuotiskaudeksi MTK:n valtuuskunnan 3. puheenjohtaja Esko Suomala. Valtuuskunnan puheenjohtajaksi valittiin edelleen Risto Ihamuotila ja varapuheenjohtajaksi Maija Perho sekä uudeksi varapuheenjohtajaksi Esko Suomala.

Valtuuskunta on seuraava:

puheenjohtajana kansleri Risto Ihamuotila (2012), varapuheenjohtajina ohjelmajohtaja Maija Perho (2012) ja MTK:n valtuuskunnan 3. puheenjohtaja Esko Suomala (2012)

muina jäseninä:

toimitusjohtaja Seppo Hassinen (2011), museujohtaja Juhani Kostet (2011), rouva Leena Kurppa (2011), toiminnanjohtaja Esko Lappalainen (2011), kansainvälisten asiain neuvos Kari Salo (2011), toiminnanjohtaja Kirsi Vesterbacka (2011), toiminnanjohtaja Paula Yliselä (2011), kansanedustaja Thomas Blomqvist (2010), tutkija Risto Hakomäki (2010), puheenjohtaja Antti Huhnamäki (2010), toimitusjohtaja Heikki Juutinen (2010), päätoimittaja Lauri Kontro (2010), kaupunginjohtaja Jorma Kopu (2010), liittopuheenjohtaja Veli-Matti Kunttonen (2010), johtaja Tellervo Kylä-Harakka-Ruonala (2010), maanviljelijä Eero Lämsä (2010), projektipäällikkö Jukka Ristimäki (2010), maanvil-

jelijä Hannu Suvila (2010), maanviljelijä Veijo Välimäki (2010), maanviljelijä Heikki Eskola (2012), apulaisosastopäällikkö Heimo Hanhilahti (2012), ylijoh-taja Erkki Kemppainen (2012), pankinjohtaja Raimo Tammilehto (2012), veturinkuljettaja Harry Wallin (2012) ja rehtori Keijo Virtanen (2012).

Valtuuskunta kokoontui yhden (1) ker-ran. Valtuuskunnan jäsenille ei maksettu palkkioita.

Hallitus

Hallituksessa on kuusi (6) jäsentä. Hallituksen erovuoroisista jäsenistä Paavo Myllymäki ja Timo Kalli valittiin uudelleen.

Hallituksen jäseninä ovat olleet: puheenjohtajana toimitusjohtaja Pauli Salminen (erovuorossa 2010), varapuheenjohtaja toiminnanjohtaja Paavo Myllymäki (2012), kansanedustaja Timo Kalli (2012), toimitusjohtaja Aulis Kohvakka (2011), dosentti Teppo Korhonen (2011) ja lehtori FT Riitta Soro (2010).

Hallitus kokoontui kuusi (6) kertaa. Hallituksen jäsenille ei maksettu palkkioita.

Toimielimet ja henkilöstö

Säätiön asiamiehenä toimi vs. museonjohtaja Mia Juva 1.2.–8.11.2009 ja 9.11.2009 lähtien museonjohtaja Teppo Vihola.

Vuoden loppuun mennessä säätiön (museon) vakituiseen henkilökuntaan kuuluivat:

museonjohtaja Juha Kuisma (-31.1.2009) näyttelypäällikkö Mia Juva (vs. museonjohtaja 1.2.2009–31.10.2009)

museonjohtaja Teppo Vihola (1.11.2009-) kokoelmapäällikkö Juha Hirvilammi hallintopäällikkö Karita Vuorinen (hoitovapaalla 30.8.2009 saakka)

tutkija Iina Wahlström

konservaattori Taina Ilmonen

museomestari Aarno Aittamäki

palveluvastaava Tanja Altti (äitiys- ja hoitovapaalla)

siistijä Helena Rannanperä

Määräaikaisia työntekijöitä ovat olleet:

Raisa Rautionmaa, vs. palveluvastaava

Niilo Haranto, siviilipalvelusmies

Sini Ojala, kesätyöntekijä

Riina Nurmio, kesätyöntekijä

Hanna Salminen, projektitutkija (MTK-arkistojen esiselvityshanuu)

Jussi Liukas, harjoittelija

Helinä Merta, harjoittelija

Juha-Matti Kivimäki, harjoittelija

Jouni Haapala, harjoittelija

Jouni Ristimäki, harjoittelija

Freelancer oppaina ovat toimineet Erkki Kallio, Hannele Vuorinen, Eija Martti, Jaakko Väisänen ja Raimo Salonen. Tietotekniikkavastaavan ja vs. hallintopäällikön tehtäviä hoiti (9.1.–30.8.2009) Helena Mäkimattila/Zippoint.

Taloushallintopalvelut (kirjanpito ja palkanlaskenta) on ulkoistettu AN-Tilipalvelu Oy:lle. Säätiön tilintarkastajina ovat toimineet toimitusjohtaja Simo Laaksonen (HTM), Tilitoimisto Laaksonen Oy ja Raija Kouri. Varatilintarkastajina ovat toimineet Matti Huhtala (KHT) ja Erkki Partanen.

Talous

Maa- ja metsätalousministeriö myönsi päätöksellä dnro 3144/551/2008 vuoden 2009 talousarviosta yhteensä 802 000 euron yleisavustuksen Suomen maatalousmuseosäätiölle käytettäväksi tilivuoden 2009 toimintaan. Säätiö sai Loimaan kaupungilta toiminta-avustusta yhteensä 160 000 euroa.

Säätiö sai vuonna 2009 muutamia merkittäviä lahjoituksia. Olavi Ala-Nissilän syntymäpäiväseminaarin tuottoina saatiin 27 930 euroa, josta seminaarista aiheutuneiden kulujen jälkeen jäi noin 16 500 euroa. Tämä summa käytettiin tienvarsiopestien (9 kpl) hankintaan ja pystytykseen.

Edesmenneen maanviljelysneuvos Heikki Perhon muistolahjoituksina saatiin 5 110 euroa. Tällä hankittiin museolle uusi palvelin. Lisäksi Keskitien Tukisäätiöltä saatiin 20 000 euroa konehallin näyttelyn viimeistelyyn.

Tilikauden ylijäämä oli 103 391 euroa (alijäämä 55 544 euroa vuonna 2008). Taseen loppusumma oli 676 770 euroa (654 856 euroa vuonna 2008).

Kiinteistöt

Säätiö on vuokralaisena Senaatti-kiinteistöjen omistamassa museorakennuksessa (n. 2000 m²) osoitteessa Vanhankirkontie 383. Myös museoalueen tontti (5 ha) on Senaatti-kiinteistöjen omistuksessa. Viereinen omakotitalo Rinti tontteineen on säätiön omistuksessa. Museoalueella on myös joukko hirsilatoja.

Alueelle valmistui konehalli vuonna 2006. Uusi halli on pohjapinta-alaltaan hieman yli 1000 m² ja se on jaettu kahden pääosaan, näyttelyhalliin n. 650 m² ja verstaasaan n. 350 m². Koko halli on varustettu vesikiertoisella lattialämmityksellä, jonka lämpöenergia saadaan museon lämpökeskuksesta lämpökanaalin kautta. Näyttelyosa on käytössä ja verstaasa käytetään näyttelyrakennuksen aputilana samalla kun sen varustelua täydennetään.

Laarimäen varastohallit (2500 m²) kahden hehtaarin tontteineen sijaitsevat osoitteessa Ryngöntie 18. Ne ovat säätiön omistuksessa.

Kesäisin museon pihamaalla voi seurata possujen elämää. Kuva: Iina Wahlström

Hankkeet ja apurahat

Suomen maatalousmuseo Sarka osallistuu pohjoismaisten kulttuurihistoriallisten museoiden nykyajan ja lähimenneisyyden tallennuksen ja tutkimuksen verkoston (Norsam) yhteispohjoismaiseen Leipä Pohjolassa -projektiin omalla osahankkeellaan. Sarka aikoo omassa hankkeessaan seurata ja dokumentoida speltin viljelyä ja tuottajan työtä tämän päivän Suomessa. Hanke kantaa nimeä Speltin viljely tänään – elvytetty traditio funktionaalisen elintarviketuotannon näkökulmasta.

Suomen maatalousmuseo Saralla on edustaja Turun yliopiston koulutus- ja kehittämiskeskukseen koordinoiman Tarinat

tutuiksi -hankkeen työryhmässä. Hankkeen tavoitteena on elvyttää tarinankerontataitoja ja siirtää kansanperinnettä erityisesti nuoremmille sukupolville.

Sarka osallistui Vihreän kolmion hallinnoimaan Maaseudun kulttuurista vetoa matkailuun -hankkeeseen.

Suomen maatalousmuseosäätiö sai vuonna 2009 apuraha Suomen kulttuurirahastolta maatalousjärjestöjen arkistojen ja kokoelmien tallentamiseen (esiselvitys) 20 000 euroa. Lisäksi MTK r.y myönsi samaan esiselvitykseen matkakuluihin 6600 euroa. Opetusministeriö myönsi luettelointisovelluksen yhteistyöalueen kehittämiseen 20 000 euron apurahan.

Museomyymälä Muurikki on suosittu lahjatavara-kauppa. Kuva: Iina Wahlström

Maatalousmuseolla on hyvät puitteet yksityisjuhlien järjestämiseen. Kuva: Raisa Rautionmaa

Maatalousmuseon Päiste Oy

Maatalousmuseon Päiste Oy on Suomen maatalousmuseon toimintaa tukeva yhtiö, joka ylläpitää museomyymälä Muurikkia sekä Kahvila-ravintola Sarkaa.

Päisteen hallituksen puheenjohtajana on toiminut Pauli Salminen ja muita varsinaisia jäseniä ovat olleet Paavo Myllymäki ja Mia Juva. Maatalousmuseon Päiste Oy:n toimitusjohtajana on ollut 25.11.2009 lähtien museonjohtaja Teppo Vihola.

Myymälän valikoimiin kuuluu käsi- ja taideteollisia tuotteita, muun muassa

koruja, kynttilöitä, koriste-esineitä, soitimia ja erilaisia tekstiilituotteita. Lisäksi valikoimassa on kirjoja, postikortteja, maatalousaiheisia leluja, makeisia, t-paitoja, elintarvikkeita sekä pikkutuliaisuuksia, kuten esimerkiksi pinssejä, avaimenperiä ja magneetteja. Suuri osa tuotteista on varsinaissuomalaista käsityötä ja lähiruokaa Loimaan seutukunnalta.

Ravintolassa on töissä kaksi vakituista työntekijää ja yksi osa-aikainen. Ravintola tarjoaa kahvilatuotteiden lisäksi lounasta päivittäin klo 11–14. Ryhmille ja juhlatilaisuuksiin tehdään monipuolinen noutopöytä tai ruokalista asiakkaan toiveiden mukaan.

